

Osmo Karttunen

KASKESTA KASVUUN

Kontiolahden kulttuuriympäristöohjelma

Kaskesta kasvuun

Kontiolahden kulttuuriympäristöohjelma

Osmo Karttunen

Sisällysluettelo

Johdantoa Kontiolahden kulttuuriympäristöön.....	4
Kulttuuriympäristö kehityksen eteenpäinviejänä	5
Kontiolahden kulttuuriympäristöohjelman tekeminen ..	6
Kontiolahden ympäristön kehittyminen	8
Kontiolahden sijoittuminen kartalle	9
Eränkäyntiä ja uudisasutusta	9
Elanto kaskipelloista	11
Asutus leviää syrjäseuduille – maa loppuu	12
Isojako muuttaa kylät	14
Höytiäinen heinämaiksi	14
Taloista maatiloiksi – maahengen aikaa	17
Talonpoikaiskauden asunnot ja pihapiirit	17
Väkimäärän kasvu ja mökkiasutus	20
Uitoista ja metsätöistä toimeentuloa	21
Kylämaisema täyttyy pienviljelyksistä	22
Koulut ja seurantalot tuovat valistusta kylille	23
Vaskea, rautaa ja liippoja	24
Teollistumista ja kauppaa	24
Maantiet maisemassa	25
Kanavien kautta maailmalle	27
Rautatiet yhdistävät valtakunnan	28
Liikenne siirtyy maanteille	28
Posti, puhelin ja sähkö	29
Laitokset sijoittuvat kuntaan	30
Sotilaallista varustautumista	33
Rakentamistavat muuttuvat	34
Asutustoiminta vireyttää maaseutua	35
Maatalousvaltaisen yhteiskunnan loppuminen	36
Kehittyvä Kontiolahti	38
Jokainen aika uudistaa ympäristöä	39
Kontiolahden kulttuuriympäristökohteita	40
Kontiolahti aiemmissa julkaisuissa	41
Kohteiden valintaperusteista	41

sisältö + tekijät

Osmo Karttunen

Kaskesta kasvuun

Kontiolahden
kulttuuriympäristö-
ohjelma

Toimituskunta

Jukka Haltiainen
Pirjo Karinen
Leena Lusa
Eeva-Riitta Majoinen
Mauri Mönkkönen
Hannu Piipponen
Marianne Rautiainen
Sirkka Sortti

Graafinen ohjeistus ja kansi

Leea Wasenius

Taitto

Marja Purto
Osmo Karttunen
Maija Rämö

Kuvat

Osmo Karttunen (ellei toisin mainittu)

Kartat

Anita Rämö

Pohjakartat

© Maanmittauslaitos
Iupanro 7/MYY/03

Gummerus Kirjapaino Oy

Jyväskylä 2004

ISBN 952-11-1537-8

Yhteenvetoa kohteista	42
Arkeologiset kohteet	45
Luonto- ja perinnebiotooppikohteet	45
Muistomerkit	45
Kylät ja niiden kohteet	46
Jakokoski	47
Kontiolahden kylä	49
Kunnasniemi	55
Lehmo	56
Mönni ja Selkie	60
Paihola	67
Puso, Romppala ja Rantakylä	69
Pohja	72

Kulttuuriympäristön hoitaminen 74

Voimavarojen kohdistaminen	75
Kaikki ovat osallisia	75
Kaavoitus ja muu suunnittelu	75
Omistajalla on tärkeä vastuu	76
Avoimet tilat ja tiet ovat merkittäviä	76
Ollaan pihassa	78
Varovainen korjaaminen kannattaa	79
Perustusten ja kivrakenteiden kunto	80
Puurakenteiden korjaaminen	81
Vesikatto suojaa	82

Jälkisanat / Kontiolahden ympäristön tulevaisuus..... 84

Juuret kulttuurissa	85
Miten tästä eteenpäin?	88

Taustatietoa 90

Kansainvälisiä suuntaviivoja	91
Lainsäädäntö luo puitteet	91
Valtakunnalliset näkökulmat	92
Maakunnallinen taso	92
Yhteistyötahoja hallinnossa	92
Avustuksia ja tukia	93
Kontiolahden kulttuuriympäristöohjelman lähteitä	94

Tietolaatikot aukeamien alaosassa

sisältö + tekijät	2	perinnebiotoopit	48
perusasioita	6	koulut	50
sijainti	10	seurantalot	52
savutuvat	12	voimalaitokset	54
Höytiäisen lasku	14	ovet	56
kalasaunat	16	ikkunat	58
myllyt	18	sisätilat	60
uitto	20	uunit	62
kaivannaiset	22	yksityiskohdat	64
maantiet	24	ladot	66
Pielisjoen kanavat	26	navetat	68
rautatiet	28	aitat	70
laitokset	30	piharakennukset	72
1. maailmansodan varustukset	32	korjaussuunnittelu	76
Salpalinja	34	metsänhoito	78
kehittyvä Kontiolahti	36	käyntikohteita	80
uudistuva ympäristö	38	polkuja perinteeseen	82
maisema-alueet	42	kunnostajan käskyt	86
metsät	44	Kontiolahden kunta	88
talousmetsät	46	tietolähteet	94

4

JOHDANTOA
KONTIOLAHDEN
KULTTUURIYMPÄRISTÖ-
OHJELMAAN

Jukka Halttinen

Kulttuuriympäristö kehityksen eteenpäinviejänä

Vuosisatojen saatossa ihminen on pyrkinyt rakentamaan kohteita, jotka jäävät elämään sukupolvelta toiselle. Kulttuuriympäristön rakentaminen on yhdistänyt niin perheitä kuin ympäristön kaikkia asukkaita. Kulttuuri on yhdistänyt ihmisiä, mutta valitettavasti joskus kulttuuri on erottanut, aiheuttanut jopa erimielisyyksiä ihmisten välille. Kulttuuriympäristön rakentaminen kertoo paljon enemmän kuin mitä pelkkä ympäristö tai rakennus ovat. Kulttuuriympäristö saattaa pitää sisällään vuosisatojen ajan elämässä tapahtuneita muutoksia ja erilaisia ihmisen toimintaan liittyviä asioita. Kulttuuriympäristöstä on helppo erottaa eri aikakausina vallinneita virtauksia ja aatteita.

Kulttuuriympäristön tallentaminen tulevia sukupolvia varten ja ennen kaikkea sen säilyttäminen koetaan tärkeäksi ja kunnan identiteettiä luovaksi asiaksi. Kulttuuriympäristön säilyttäminen on nähtävä enemmän satsauksena tulevaisuuteen kuin menneisyyden tallentamisena. Hyvin hoidettu ja säilytetty kulttuuriympäristö saattaa sysätä liikkeelle pitkälle kantavia toimintoja ja arvoja tuleville sukupolville.

Haluan kiittää kaikkia Kontiolahden kulttuuriympäristöohjelman tekemiseen vaikuttaneita tahoja ja ennen kaikkea kirjoittaja Osmo Karttusta ansiokkaan työn tekemisestä. Kontiolahden kulttuuriympäristöohjelmaa tullaan käyttämään kunnan ja kuntalaisten parhaaksi ja toivon, että kaikki kulttuuriympäristön tilaan vaikuttavat saavat siitä monipuolista tietoa työnsä tueksi. Samalla kulttuuriympäristöohjelma antaa arvokasta tietoa kaikille asiasta kiinnostuneille.

Kari Käyhkö
kunnanjohtaja

Kontiolahden kulttuuriympäristöohjelman tekeminen

Kontiolahdessa on hyvin laaja valikoima erilaisia kohteita, joissa ihmisen käden jälki ja historia näkyvät myönteisellä tavalla: maalaistaloja, pihapiirejä, vuosisatoja käytössä olleita viljelysmaita, komeita laitoskokonaisuuksia, mielenkiintoisia elinkeinohistorian kohteita, kanavia, vanhoja tiemiljööitä, merkittäviä vaarakyliä.

Kontiolahdella on ollut käytettävissä varsin paljon pohja-aineistoa kulttuuriympäristöön perehtymiseksi. Mm. kaavoitustöiden yhteydessä on tehty useista alueista maisema- ja ympäristöselvityksiä, Kontiolahden ympäristöohjelma valmistui 2001 ja kunnan alueella olevista linnoituslaitteista on tehty kattavia selvityksiä.

Kuuteen kuntaan tehtävät kulttuuriympäristöohjelmat ovat osa Pohjois-Karjalan ympäristökeskuksen Rakennusperintö kunniaan -hanketta, jota ovat rahoittaneet valtio, Euroopan Unionin aluekehitysrahasto ja sosiaalirahasto sekä kohdekunnat. Hankkeen tuloksena syntyy laaja tietokanta sekä aiemmin kootuista että uusista inventointikohteista. On tarkoitus, että tiedot ovat myöhemmin helposti käytettävissä esim. maankäytön suunnittelun, kylätoiminnan ja historiantutkimuksen apuna.

Oleellista kulttuuriympäristöohjelman tekemisessä on ollut tietojen ja näkemysten kokoaminen monelta taholta, sekä Kontiolahden asukkailta että ulkopuolisilta asiantuntijoilta. Rakennusperintö kunniaan -hankkeen puolesta ovat tässä työssä olleet mukana rakennusarkkitehti Hannu Piipponen sekä projektin johtajina toimineet Sirkka Sortti ja Pirjo Karinen. Kaikki ohjelmia koonneet – Mauri Mönkkönen, Jukka Halttilahti, Päivi Airas-Luotonen, Outi Suoranta, Marianne Rautiainen ja Leena Lusa – ovat olleet kehittämässä hanketta. Ohjelman kokoaminen on edistynyt siten, että historioitsija Mauri Mönkkönen on selvittänyt kunnan historiaa ja maisematutkija Jukka Halttilahti maisemallisia tekijöitä, jonka jälkeen olen tehnyt ohjelman kokoavan työn. Tärkeä osuus on ollut myös projektin kenttätutkijoilla, tallentajilla, toimistotyöntekijöillä ja taittajilla.

Hankkeelle perustettiin Kontiolahden kuntaan ohjausryhmä, joka on ansiokkaasti ollut mukana kehittämässä kokonaisuutta ja tuomassa siihen tärkeätä paikallistuntemusta. Kontiolahden ohjausryhmään kuuluivat Antti Suontama puheenjohtajana ja jäsenenä Ritva Ahvenainen, Ulla Kettunen, Timo Lajunen, Saara Sormunen, Sinikka Tahvanainen ja Reetta Viitanen.

Kulttuuriympäristö

Kulttuuriympäristö on syntynyt luonnon olosuhteiden ja ihmisen toiminnan vuorovaikutuksesta.

Kulttuuriympäristöä ovat kaikki ympäristön elementit, joissa on nähtävissä ihmisen vaikutus. Kulttuuriympäristö muuttuu jatkuvasti.

Kulttuuriympäristöohjelma on tehty mm...

- tiedottamaan kunnan kulttuuriympäristön arvoista
- lisäämään mielenkiintoa ja arvostusta ympäristöä kohtaan
- perustiedoksi kunnan, virastojen ja laitosten päätöksentekoon
- avuksi järjestöille, jotka toiminnassaan halua-
vat kehittää kuntansa kulttuuriympäristöä
- avuksi niille, jotka voivat hyödyntää ja kehit-
tää kulttuuriympäristön arvoja
- kannustamaan asukkaita, kesäasukkaita ja
maanomistajia huolehtimaan lähiympäristös-
tään
- oppimateriaaliksi esim. kouluille ja kansalais-
opistoille.

Kontiolahdella hanketta esiteltiin ja siitä keskusteltiin useissa yhteyksissä. Kylillä järjestettiin teematilaisuuksia, jolloin keskusteltiin mm. kulttuuriympäristön merkityksestä asukkaille ja kylien alueella olevista kohteista.

Tavoitteena on myös antaa tietoa niille, jotka joutuvat tekemään päätöksiä. Toivottavasti kootut tiedot antavat taustatukea esimerkiksi kaavoitustyöhön ja rakennuspaikkojen valintaan, vaikka työn linjauksesta johtuen yksityiskohtaisia maankäyttö- ja rakentamissuosituksia ei olekaan lähdetty antamaan.

Tarkoitus on, että kulttuuriympäristö olisi tärkeää paitsi asiantuntijoille ja paikkakunnalla vieraileville, myös ja eritoten kaikille kunnan asukkaille. Se, että asukkaat tuntevat alueensa historiaa ja sen konkreettisia kiinnekohtia, lisää heidän sitoutumistaan seutuun. Esimerkiksi aidot vaarakylät sisältävät sellaisia arvoja, joita ei millään tavoin ja minnekään muualle pystytä saamaan aikaan. Sekä nämä omaleimaiset huippukohteet että arkisemmatkin kulttuuriympäristöt ovat se kotoinen pohja, jota kunnioittamalla on hyvä lähteä kehittämään kunnan tulevaisuutta.

Euroopan rakennusperintöpäivänä 2003

Osmo Karttunen
arkkitehti SAFA

Muut kulttuuriympäristöohjelmat

Kunnittaisia kulttuuriympäristöohjelmia on tehty Suomessa vuodesta 1994 lähtien. Pääperiaatteena on ollut luoda yleiskuva alueen ympäristön kehityksestä, arvoista ja kohteista. Painotukset vaihtelevat tarkasta historiantutkimuksesta laajoihin kohdekartoituksiin ja -luetteloihin. Yleensä ohjelmat on julkaistu kirjoina, osa myös nettisivuina. Usein merkittävää kokonaisuudessa on tekemisen prosessi, jossa kuntalaiset kokoontuvat pohtimaan ympäristöön liittyviä seikkoja. Ohjelmien tarkoituksena on tuoda perustietoja kulttuuriympäristön kehittämiseen. Kyse ei ole suojeluluettelosta tai ympäristösuunnitelmasta.

Lukuohje

Tietolaatikat ja kohteet:

Kontiolahden kulttuuriympäristöohjelmassa esitellyt kohteet pyrkivät olemaan esimerkkejä. Kohteet eivät muodosta yhtäläistä ja tasa-arvoista luetteloa, vaan kohde-esimerkkejä on esitelty tilanteen mukaan

- tekstissä
- tietolaatikoissa
- kohdeluettelossa
- valokuvissa ja kuvateksteissä.

8

KONTIOLAHDEN YMPÄRISTÖN KEHITTYMINEN

Kontiolahden sijoittuminen kartalle

Kontiolahti Pohjois-Karjalan pääkaupungin Joensuun kupeessa on 2000-luvun alussa harvoja maakunnan kuntia, joissa väkiluku on jatkuvassa kasvussa. Alueen varhainen historia kertoo toisenlaisista olosuhteista. 1000-luvun tienoilla organisoituivat keskitetysti johdetut pohjoismaiset valtiot Suomen länsipuolelle. Vähän aiemmin Novgorod oli noussut idässä tärkeäksi tekijäksi. Siitä lähtien taistelu lännen ja idän välillä on ollut poliittista, uskonnollista ja taloudellista. Kristinusko tuli pohjoiseen Eurooppaan kahta reittiä: roomalaiskatolisuus lännestä ja kreikkalaiskatolisuus idästä. Taistelun tuloksena on maata jaettu moneen kertaan. Läntisen ja itäisen Euroopan raja kulkee Karjalan läpi tänäänkin.

Pitkään Kontiolahden alue oli syrjäistä takamaata ja riitelyaluetta. Kun Pohjois-Karjalan pitäjät syntyivät luterilaisten kirkkopitäjien pohjalta, kuului pääosa nykyisestä Kontiolahdesta 1600- ja 1700-luvuilla Liperiin ja pohjoinen osa Pielisjärveen. Suurpitäjät syntyivät vesiteiden ja järvenselillä kulkeneiden talviteiden varaan. Pitäjien väliset rajat kulkivat vedenjakajamaastoissa, joissa asutusta oli vähän. Reunaosista matka emäkirkolle oli pitkä ja hankala. Se oli suorastaan ylivoimainen silloin, kun piti kuljettaa vainajia kirkolle kesäaikaan maita myöten. Niinpä mönniläisillä oli kesähauta-alue Pielisjoessa Haapavirran Kalmosaassa. Pohjoisessa, Puson kylän taloissa, pantiin kuolleet kesällä ja syksyllä väliaikaisesti hautoihin paikallisiin Kalmoniemiin ja -saariin, joista vainajat kuljetettiin rekikelissä Pielisen yli Lieksan kirkkomaahan. Toisinaan odotettiin jäiden lähtöä ja vasta sitten arkut kuljetettiin kirkkoveneillä toiselle puolelle järveä.

Kontiolahti-identiteetti kehittyi hitaasti sitä mukaa kun kunnallinen hallinto ja seurakuntaelämä vahvistuivat. Identiteetin hahmottumisessa merkittävää oli luterilaisen kirkon rooli. Vuonna 1739 valmistui Kontiolahden kylään saarnahuone ja sen ympärille hautausmaa. Itsenäisen kirkkoherrakunnan oikeudet saatiin vuonna 1853. Kontiolahden kirkkopitäjä perustettiin keisarillisen majesteetin käskykirjeellä vuonna 1857, mutta itsenäisyys toteutui vasta vuonna 1873. Kontiolahti oli kirkkoherrakuntana kuntaa laajempi, sillä Joensuun kaupunki jäi rukoushuonekuntana sen alaiseksi, kunnes 1910-luvulla kaupunki ja sen mukana Utran tehdasyhdyskunta itsenäistyivät seurakuntana.

Kunnallinen toiminta alkoi 1878. Pielisensuu erosi Kontiolahdesta omaksi kunnakseen vuonna 1922 liittyäkseen sittemmin osaksi Joensuuta. Kulttuuriympäristöohjelma rajautuu nykyisen Kontiolahden kunnan alueelle.

Eränkäyntiä ja uudisasutusta

Kontiolahden seuduilla eli 1000-luvun alussa ns. lappalaiselinkeinojen harjoittajia, joiden eläminen perustui metsästykseseen, kalastukseen ja keräilyyn. Perheet ja suvut vaihtoivat säännöllisesti asuinpaikkaa laajalla alueella. Metsästyskohteena oli mm. peura, jonka metsästyksestä kertovat nimet (esim. Poromäki) ja mahdollisesti vielä todentamattomat peuranpyydystyskuopat.

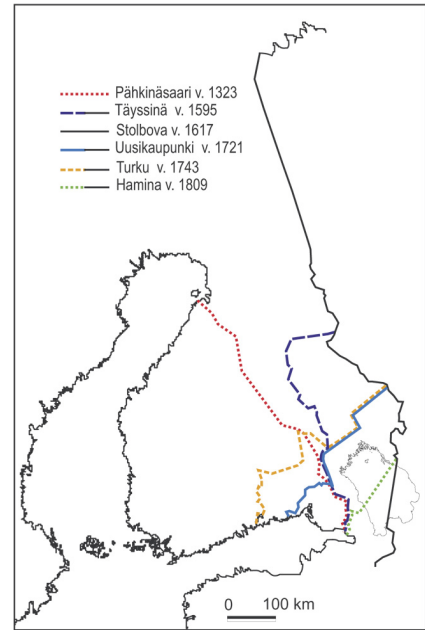
Pielisjoesta kehittyi reitti, jota pitkin kulki Laatokan seuduilta kotoisin olevia kauppiaita ja metsästäjiä sekä uudisasukkaita. Pielisjoen rannat ja Höytiäisen kaakkoisranta saivat ensimmäiset vakinaiset talonsa. Novgorodin Vatjan viidenneksen verokirja vuodelta 1500 oli ensimmäinen kattava väestölähde. Siinä mainitaan Asilan kylä, jonka on arveltu olevan nykyisen Kontiolahden kylän edeltäjä Kontioniemen puolella.

Seudulle muuttaneet asuivat savutuvisissa muutaman talon kylissä vesistöjen äärellä. Elanto saatiin pienistä kaskipelloista ja vähäisestä karjasta. Lisäksi metsästystä, kalastusta ja tervanpolttoa harrastettiin laajoilla alueilla. Asuinpaikkaa saatettiin vaihtaa.

Varhaisten asutuskausien jäljet ovat vähäisiä. On joitakin esine- ja hautausmaalöytöjä sekä tietoja ja tarinoita rukoushuoneista. Kontiolahdella niitä mainitaan olleen Paiholassa, Selkiellä, Pusossa ja Romppalassa, joskin viimeksimainittujen olemassaoloa on myös epäilty. Kalmistoja on ollut kirkonkylässä, Paiholassa, Selkien Simolassa ja Havukkalammin rannassa sekä Pusonjärven etelärannassa ja Romppalan pääkylässä. Vaikka osa kyläkalmistoista on ehkä kuulunut luterilaisajan alkuun, kalmistotietojen perusteella Kontiolahti on asutettu pääosin jo karjalaiskaudella.

Jukka Hallahni

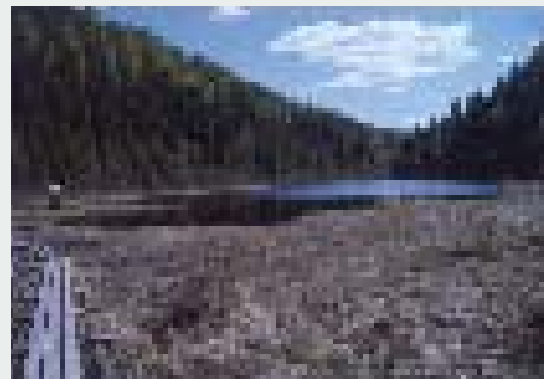
Suomen itärajan vaiheita.

sijainti

Kontiolahti sijaitsee Pohjois-Karjalan maakunnassa, järvi-Suomen ja vaara-Karjalan maisema-alueilla, Höytiäisen ja Pielisen altainen välissä. Lieksa ja Juuka ovat Kontiolahtien pohjoisia naapurikuntia. Itäpuolelle jää Eno ja länsipuolelle Polvijärvi. Etelässä Kontiolahtea reunustavat Liperi, Kiihtelysvaara ja Joensuu.

Kontiolahti sijaitsee pinnanmuodoiltaan vaihtelevalla seudulla. Luonnontekijöistä merkittäviä ovat laaja Höytiäinen kunnan länsiosassa ja itäisten ja pohjoisten osien vaarakarjalaiset maisemat sekä Pielisjoki. Yli 300 metriä korkeilta vaaroilta laskeudutaan alas Höytiäisen rantamaisemiin, Pohjois-Karjalan järvisuudulle.

Kolvananuuron rotkolaakso.

Viereisellä sivulla Kontiolahtien kirkonkylä ilmakuvasa vuodelta 1957.

Karjalaiset jättivät merkittävän vaikutuksen etenkin Pielisjoen ja sen itäpuolisen seudun nimistöön. Esimerkiksi Paiholan kohdalla on Kaisakanranta ja Novikanlahti. Mönнин kylän takana sijaitsevat Miikkulanvaara ja Saavansalo.

1500-luvun loppupuolella muuttuivat Karjalan poliittiset olot epävarmoiksi. Seudun hallinnasta käytiin pitkää sissisotaa useina jaksoina, joiden aikana asukkaiden määrä väheni voimakkaasti ja uutta savolaisasutusta levittäytyi karjalaisten jättämiin kyliin. Karjalaisia jäi mm. Kontiolahden ja Paiholan kyliin. Tämän toisen asutusvaiheen kaudella tervasta tuli tärkeä vientituote. Merkittävä määrä Kontiolahden tervatynnyreistä lastattiin veneisiin Terva-Uurossa. Paikalta on löydetty hopearahoja 1640-luvulta.

Elanto kaskipelloista

Kaskeaminen kävi entistä tehokkaammaksi mm. lännestä tuodun huhtamenetelmän avulla. Säiden suosiossa saatiin hyvä sato. Kaskiruis oli toistasataa vuotta tärkeä vientituote. Asutus alkoi levitä vesistöjen tuntumasta syrjäseutujen vaaroille. 1600-luvun loppupuolella viljavimmat vaarat otettiin käyttöön. Pysyvyyttä ei kuitenkaan ollut. Seurasivat 1690-luvun nälkävuodet. Pelkästään vuonna 1697 kuoli väestöstä kolmannes. Rauhattoman kauden koettelemuksista viimeinen oli iso viha, minkä jälkeen venäläiset valtasivat maan.

Ison vihan jälkeen 1720-luvulla rauhan kaudet pitenevät. Turvallisuuden tunne kasvoi. Asuttamisen ja autioitumisen vuorottelusta päästiin, väestönkehitys kääntyi nousuun ja alkoi syntyä omaisuutta. Tästä seurasi lisääntyvä maantarve. Uusia tiloja perustettiin aluksi entisten lähelle. Kantataloja jakautui pienempiin osiin ja vuokratiloja perustettiin. Lopulta pellon teko lähitienoilla kävi lähes mahdottomaksi.

Pääosa ruokatalouksista asui lähellä toisiaan. Kontiolahdella oli useita parvikylä. Niistä tiheimmin asuttu oli Lehmonaho. Isonjaon käynnistyessä oli Lehmon kahdella vierekkäisellä, tasaisella peltoaukeamalla 22 tilaa ja kaksi torppaa. Yhtä tiheästi asuttuja kyliä oli niihin aikoihin maakunnassa vain Kiteellä. Merkittävää tasamaan asutusta oli myös Paiholan vanhassa kyläkeskuksessa Suoniemessä.

Suurin osa Kontiolahden asutuksesta sijaitsi vaaroilla. Jakokosken ja Romon aukeamia lukuun ottamatta kaikki 1800-luvun alun mäkiasutuskeskittymät periytyivät jo karjalaiskaudelta. Pusun pääkylässä, Romppalassa, Selkien pohjoispäässä ja Havukkavaaran rinteessä tilat muodostivat neljän tai viiden talon yhtenäisiä peltoaukeita. Vielä yleisimpiä olivat parin, kolmen talon aukeat. Sellaisia olivat Jakokoski, Mönni, pääosa Selkiestä, Onttolan itäpuoli, kirkonkylä sekä Heraniemen seutu.

Pielisjoki Paiholan kohdalla.

Asutus leviää syrjäseuduille – maa loppuu

Vielä 1800-luvun alkupuolella Enon vastainen rajaseutu oli melkein kokonaan autio. Myös Kontiolahden kylän ja Puson välillä oli iso asumaton alue. Höytiäisen rannan ja Romppalan pääkylän välisellä isolla metsäalueella oli yksi ainoa torppa. Eteläosassa Jaamankangas Lehmoon asti oli lähes tyhjä. Onttolan seudulla oli vähän yli kymmenkunta asumusta ja Kunnasniemen puolella neljä. Suuret metsäalueet olivat kylän yhteisesti hyödynnettyä takamaata, eikä kyläläisten intressissä ollut tämän nautinnan kaventaminen asutuksen kautta. Metsäalueiden asuttaminen lisääntyi 1700-luvun loppupuolella, kun valtio alkoi tukea uudisasukkaita verohelpotuksilla. Käynnistyi hitaasti vaihe, jossa metsämaisemaan yleistyi yksinäistalo pienine peltoaukeineen. Uusi asutus kohtasi vanhan nautinnan.

Kontiolahdella talon pihapiiri oli yleensä vapaamuotoisesti syntynyt, vaikka esimerkiksi kansatieteilijä Samuli Paulaharju 1900-luvun alussa osoittikin, että etenkin Pusossa oli muutamia varsin suljettuja, neliskulmaisia pihoja. Kauimpana olivat yleensä tulenarat riihi ja sauna. Pihapelot olivat voimakkaasti lannoitettuja ja viljeltyjä. Niissä kasvatettiin 1800-luvun

12

savu-
tuvat

Nuutisen savupirtti Kontiolahden Heraniemen kylällä.
(Samuli Paulaharju: Karjalainen talo)

Kansatieteilijä Samuli Paulaharju retkeili Karjalassa ja Savossa 1907-1908 ja kuvaili teoksissaan myös kontiolahtelaisia rakennuksia.

“Nuutisen pienoinen savupirtti kivikkoaholla Kontiolahden Heraniemen kylän takana näyttää, minkälainen on puutteita vastaan taistelevan uutisasukkaan mökki karuilla saloillamme. Palhotuista sileäksi veistämättömistä hirsistä on se rakennettu ja nurkanpääät heitetty tasaamatta. Kolme hirsikertaa on päätyä huolimattomasti kiireen kaupalla riukujen varaan salvettu, kattolautoja on riittänyt vain toiselle puolelle huonetta, toinen puoli havuilla verhottu. Pienestä ovesta korkean kynnyksen yli kumartuen sisään astuttuamme näemme oikeassa ovinurkassa saunankiukaan kaltaisen uunin. Suu ovea kohden. Peräseinän pienestä ikkunasta pilkistää valo sisään... Savu täyttää matalan pirtin melkein kokonaan. Lattialle kykkyrilleen laskeutuneena koettaa uunia lämmittävä ukko vältellä kirvelevää savua..”
(Samuli Paulaharju: Karjalainen talo)

alkupuolella mm. tupakkaa, perunaa, kaalia, lanttua, pellavaa ja hamppua. Pihapiirin tuntumasta alkoivat jatkuvasti viljellyt ja lannoitetut peruspellot, joilla kasvatettiin leipäviljaa. Ulkopellot olivat metsään raivattuja pienehköjä peltoja, joita lannoitettiin huonosti, jos ollenkaan. Niissä kasvatettiin toisarvoisena pidettyjä kasveja kuten kauraa.

Pihapiiriin liittyivät karjakujan kautta laitumet, joilla karja sai kuljeskella. Osa talojen lähilaitumista ja niityistä oli ilmeisesti aidattuja myös metsään päin. Isonjaon kartoista voi päätellä, että useat edelleen käytössä olevat mäkipellot ovat yli 200 vuotta vanhoja. Suoviljelykset ovat vaihdelleet muita herkemmin paikkaansa. Hylättyjä suopeltoja ei erota nykyaikana muusta metsästä. Varhaisen hylkäämisen syynä oli useissa tapauksissa kydöttäminen eli maan liiallinen polttaminen.

Metsä oli kylän yhteinen, ellei sitä ollut jaettu sovintojaolla. Metsässä oli talojen nautinnassa olevia aukkoja. Yleensä ne kasvoivat kaskiruista tai kauraa tai olivat heinämaina. Kun maan voima oli ehtynyt, ne palautuivat yhteiseen käyttöön eli metsäksi. Kylän yhteinen laidunmaa, rinta-ala, päättyi raja-aitaan, joka oli jaettuna kylän talojen hoitoon. Sellainen oli mm. Kontiolahden kyläläisillä Höytiäisen ja Miklinlammen välissä. Kaskiaukoilla heinä kasvoi hyvin vuosikautia viljelyn jälkeen joten niitä käytettiin laitumina. Kaskeamisen seurauksena metsät muuttuivat aiempaa lehtipuuvaltaisemmiksi. Syntyneet koivumetsiköt olivat hyödyllisiä; koivuhalko oli haluttua lämmitykseen. Puuta meni silloisissa uuneissa valtavasti.

Kaikille asuinpaikkoja ei riittänyt. Maaton väestö sinnitteli mm. polttaen kaskia kylien takamailla. Tämä elämäntapa saavutti äärirajansa 1800-luvun puoliväliin mennessä. Kaskeaminen tuotti yhä vähemmän ja aiheutti haittaa muille elinkeinoille. Valtio ei katsonut kaskeamista enää suopeasti, vaan yritti estää sitä. Isonjaon kartoista voi nähdä, että 1800-luvun alkupuolella ja puolivälissä kaskeamista harjoitettiin lähinnä kylien takamailla. Selkien kylässä kaskiseutuna olivat Saarilammen takaiset maat. Sinne kaskan sai tehdä melkein joka mies, mistä syystä seutua ruvettiin nimeämään Kansanahoksi. Kaskeamista harjoitettiin pienessä mittakaavassa Kontiolahden pohjoisosissa vielä 1900-luvulla.

Nykyluonnossa kaskeamisen jäljet näkyvät parhaiten kivikasoina, joita on epäsäännöllisin välein vaaroilla. Joskus saattaa metsässä löytää vanhan asuinpaikan tai pienten rakenteiden jäänteitä. Monet tiet on tehty kaskikauden kyläpolkujen paikoille. Kaskikauden päätösvaiheelta ovat Kontiolahden vanhimmat rakennukset. Vanhoja hirsiosia saattaa olla myös mm. ladoissa. Ehkä merkittävin kaskikauden jättämä jäännös ovat asutuspaikat. Ajan talollinen tiesi tarkoin, missä maa kasvoi hyvin. Tänä aikana viljelyyn otetut kovan maan pellot ovat kasvuvoimiltaan edelleen hyviä. Pitkä asutusvaihe on jättänyt jälkensä: kasvisto on runsas ja maaperä rehevämpi kuin muualla ympäristössä.

Vanhaa kiviäitaa kunnostetaan Heraniemellä.

Pieneläjän asuinmiljöötä 1900-luvun alussa Kunnasniemellä.

Isojako muuttaa kylät

Kaski- ja heinämaita koskevat riidat yleistyivät 1700-luvun käräjillä. Se oli merkinä siitä, että molemmista alkoi olla pulaa. Kaskeamisen kiertoaika metsissä nopeutui. Kaskeaminen oli saamassa ryöstöviljelyn merkit. Valtio törmäsi nautintaoikeuksista käytävään kamppailuun asuttaessaan syrjäseutuja. Tuli tarpeelliseksi määritellä yhä tarkemmin omistukset ja nautinnat. Tämä hoidettiin isonjaon nimellä kulkeneen maareformin kautta 1700-luvun lopulla ja 1800-luvun alkupuolella. Isossajaossa määriteltiin kylien ja talojen rajat. Maanmittarin johdolla talojen hajallaan olevia nautintoja pyrittiin kokoamaan yhteen. Kylälaisten yhteistä käyttöä varten erotettiin alat mm. teille, niityille, kalastuspaikoille ja venevalkamille. Isossajaossa määriteltiin taloille pysyvät veroluvut. Sen jälkeen verotettiin maanomistuksesta, ei enää maan käytöstä.

Kyläkuva muuttui isonjaon vaikutuksesta. Talojen viljelyksiä haluttiin koota lähelle pihaa ja antaa mahdollisuudet peltojen laajentamiseen. Tiheästi asuttuja kyläkeskuksia pyrittiin hajottamaan. Ketään ei voitu pakottaa muuttamaan syrjään, mutta yleensä vapaaehtoisia oli riittävästi. Siirtyjille korvattiin menetyksiä siten, että paikoilleen jäivät osallistuivat uusien peltojen perustamiseen ja rakennusten pystyttämiseen. Tiheä asutus purettiin mm. Selkien pohjoisrinteestä, Lehmon kyläaukeamalta ja Paiholan Suoniemestä. Mm. Lehmon Kylmäojalle muodostui uusi kolmen tilan keskittymä. Kontiolahden kirkonkylä muuttui perusteellisesti. Isonjaon alkaessa kylässä oli 17 tilaa sekä kaksi torppaa, jaon päättyessä kahdeksan tilaa. Peräti yhdeksän tilan ja molempien torppien tontit, pellot ja läheiset niityt yhdistettiin viereisiin tiloihin. Se vähensi aitaustarvetta ja mahdollisti peltosarkojen yhdistämisen.

Isonjaon yhteydessä laadittiin karttoja maankäytöstä. Kartat rekisteröitiin Kontiolahdella 1842. Näihin karttoihin voi verrata nykyaikaa ja huomata sen valtavan muutoksen, jonka ympäristömme on kokenut liki 200 vuoden aikana.

Höytiäinen heinämaiksi

Kaskikauden päätösvaiheessa 1700-luvun lopulla Pohjois-Karjala oli jäänyt itärajan siirtojen vuoksi Ruotsin valtakunnan äärimmäiseen nurkkaan. Tilanne muuttui, kun Suomi siirrettiin kokonaisuudessaan Haminan rauhassa 1809 Venäjän osaksi. Talouselämä sai uusia virikkeitä ja Pietarin vaikutus ulottui syvälle Pohjois-Karjalaan asti.

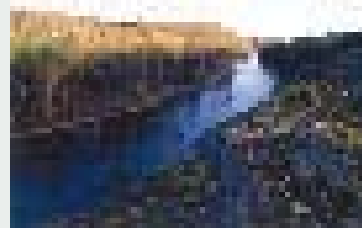
Erityisesti voin kysyntä lisääntyi ja sitä kuljetettiin suurilla veneillä Pyhäselkää pitkin etelään. Maaseudun tuotteiden välitys siirtyi kauppiaille, joiden isoja veneitä näki mm. Pielisjoella. Karjatalouden asema vahvistui.

14

Höytiäisen lasku

Höytiäisen lasku 1850-luvulla oli suurin maiseman muutos Pohjois-Karjalassa tuhansiin vuosiin. Järven pinta laski 9,5 metriä. Paljastuneet maat on kartassa merkitty vaaleansinisellä.

Höytiäisen kanava on merkittävä uurre maisemassa.

Laakeita peltoalueita saatiin erityisesti järven pohjoisosissa. Kuvassa Varparrantaa.

Matti Pihalle

Pääosa karjan talviravinnosta saatiin luonnonniityiltä. Niiden tuotto oli heikkoa ja heinää piti korjata suurilta aloilta. Niittyjä vallattiin hyvinkin kaukaa toisten kylien takamailta. Kontiolahden kappelissa parhaat heinämaat keskittyivät Pielisjoen rannoille: Paiholan yläpuolelle, Lehmonahoon, liksenjoen varsille, Kulhoon ja Kotalahdelle. Suuria niittyaloja oli myös Lehmon ja Onttolan välisellä suoseudulla.

Puinen lukko Vänskälän aitasta.

Ankara heinän tarve käynnisti Suomessa järvenlaskut, joita valtio suosi mm. veropoliittisin keinoin. Yksi varhaisimmista oli Kontiolahden yläosassa Pusossa sijaitsevan Herajärven laskeminen vuosina 1753-1754. Vesi pääsi karkuun ja syövytti valtavan uoman Pieliseen. Järven pinta laski peräti kahdeksan metriä.

Suurista laskuista aiheutui mittavia vahinkoja, joten viranomaiset olivat varovaisia antamaan laskulupia. Höytiäisen pinnan laskemiseen uskallettiin ryhtyä vasta vuonna 1854. Töitä johdettiin valtion puolesta, mutta sekään ei auttanut. Paine puhkasi patolaitteet ja valtavat vesimassat vyöryivät Pyhäselkään. Höytiäisen pinta putosi seuraavien viikkojen aikana 7,5 m ja kun Puntarikoskea vielä 1860 syvennettiin kahdella metrillä, tuli kokonaislaskua 9,5 m. Ranta pakeni joko kauas alas kuten Jaamankankaan reunalla, tai kauas länteen kuten Venejoen tienoilla. Suuria saaria muodostui. Järvenlasku oli suurin Pohjois-Karjalan maisemassa tapahtunut muutos tuhansiin vuosiin. Olihan mahtavia muutoksia sattunut ennenkin kuten Uimaharjun puhkeaminen ja Pielisen altaan vesien syöksy kohti Pyhäselkää, mutta nyt oli uutta, että muutos oli ihmisen aiheuttama.

Kun vesijättömaita ruvettiin kymmenkunta vuotta myöhemmin jakamaan, jouduttiin kontiolahtelaisille erottamaan uusia niittypalstoja jopa kaukaa Polvijärveltä, jossa jättömaata oli syntynyt selvästi eniten. Karja kuljetettiin sinne kesäisin veneillä. Uusille niitymaille pystytettiin karjamajoja. Niistä kehittyi ajanoloon uusia taloja Polvijärven kuntaan. Vesijättöjen ala oli niin laaja, että niiden jaot saatiin päätökseen vasta 1950-luvulla.

Kontiolahden puolella hedelmällistä vesijättöä syntyi Höytiäisen pohjoisosaan. Tälle maalle muutti asumaan pysyvästi viljelijöitä 1900-luvun alussa. Raivattiin isoja peltoalueita, rakennettiin koulu ja kauppa. Näin syntyi kokonaan uusi Rantakylä-niminen asutusalue, jonka voimakkainta kasvukautta oli 1950-luku.

Vierevänniemen alueella kirkonkylän kohdalla on järven pohjasta paljastunut lentohiekkasärkkä paikoin edelleen näkyvillä.

Höytiäisen selkäsaaristoon syntyi järvenlaskun jälkeen omaleimainen kalastuskulttuuri. Sille olivat ominaista yhteisöllisyys ja laajat tapaoikeudet. Vesijättöjen omistajat rakensivat saariin kalasaunoja, jotka tulivat vähitellen koko kalastajakunnan nautintaan. Lopulta ne siirtyivät pääosin kalastuskuntien omistukseen.

Herajärven ja Höytiäisen lisäksi laskettiin Kontiolahdella useita pieniä lampia. Viimeinen järvenlasku kunnassa oli tiettävästi Puson Venejärven lasku Venejokea perkaamalla 1963-67. Joitakin laskettuja vesistöjä on ennallistettu, mm. Selkien Lipaslammen vedenpintaa korotettiin takaisin 1970-luvulla. Myös soiden kuivatukset käynnistyivät 1700-luvulla. Hankkeista toteutuivat mm. Lehmonsuon, Pilkon ja Kotalahdensuon kuivatukset. Tätä myötä lisääntyivät talollisten "ulkomaat".

Höytiäisen lisäksi laskettiin pienempiäkin vesiä. Selkien Lipaslampi on palautettu sittemmin entiseen korkeuteensa.

16

kala- saunat

Suurena vesistönä Höytiäinen on ollut merkittävä liikenneväylä ja kalastusalue sekä kesäisin että talvisin.

Höytiäiselle syntyi järvenlaskun jälkeen omaleimainen kalastuskulttuuri, sillä saariin rakennettiin kalasaunoja, jotka tulivat vähitellen yleiseen käyttöön.

Teerisaareen johtava jäätie.

Taloista maatiloiksi – maahengen aikaa

Peltoalan kasvu oli aina 1800-luvun loppupuolelle asti sidoksissa karjojen kokoon ja niiden tuottaman lannan määrään. Kun niittyjen lisäämisessä oli suuria vaikeuksia, ei karjaa voitu ottaa kovin paljon elätettäväksi talven yli. Tästä seurasi, ettei ollut myöskään lantaa uusille pelloille. Peltoviljelystä ei ollut vuosikymmeniin sen korvaajaksi, että kaskeaminen väheni. Seurasi vanhakantaisen maatalouden kriisi. Vähänkin huonompi satovuosi johti nälänhätään.

Nälkävuosista päästiin, kun tullit poistettiin ulkomaiselta viljalta. Päätös oli kohtalokas paikalliselle viljanviljelylle. Viljaa ei kannattanut viljellä enää myyntiin, vaan riitti, että oman talouden leipäviljan tarve tuli tyydytetyksi. Jostain oli kuitenkin maksettava verot ja muut maksut. Pelastukseksi tuli voinalmistus ja -kauppa. Karjatalous vahvistui jatkossa peltoviljelyn kustannuksella. Heinänsiementä alettiin ostaa maakauppailta ja viljellä pellossa. Peltomaisemaan tulivat niitetyt sarat ja heinäseipäät. Heinäviljely oli henkisesti suuri päätös, sillä vuosisatojen ajan oli totuttu siihen, että pelto oli leipäviljaa varten.

Tekniset keksinnöt tehostivat karjataloutta. Vanhastaan käytössä ollut hankoaura sopi hyvin kivisille vaarapelloille, mutta se oli heikko kosteilla savimailla sekä uuden pellon tekemisessä. Uuden skotlantilaisen auran ansiosta nurmea voitiin kääntää pelloksi entistä helpommin. Maan kuivattamiseen panostettiin yhä enemmän, ja eniten uutta peltoa saatiin suomailta. Sarkoja ojitettiin. Kaukonautinnasta alettiin luopua ja niittyjä jäi luonnontilaan.

Tässä kehityksessä tilat alkoivat erottautua toisistaan yhä selvemmin. Meijeritoiminta nousi keskeiseen asemaan. Kontiolahden kirkonkylään perustettiin kylämeijeri vuonna 1901, Jakokoskelle, Romppalaan ja Selkielle vuonna 1902 ja Varparantaan vuonna 1903. Meijeritoiminnan myötä kylien suurimpien tilojen karjamäärät nousivat nopeimmin ja niihin keskittyi myös heinän ja rehuviljan viljely.

Talonpoikaiskauden asunnot ja pihapiirit

Itäsuomalainen talollinen rakensi pihapiirinsä yleensä itse. Päämateriaalina oli hirsi. Lukkoja ja saranoita lukuun ottamatta kaikki tehtiin puusta. Työvälineenä oli pääasiassa kirves. Käsisaaha yleistyi vähitellen 1800-luvun kuluessa. Uudisasukkaan asuntona saattoi olla vain pirtti ja oviaukossa oleva kota. Asuinrakennus koostui vielä 1700-luvulla yleensä tuvasta, porstuasta ja yhdestä tai kahdesta aitasta. Kooltaan tuvat olivat neljä-viisi metriä kantiinsa, 1800-luvulla useimmiten kuusi-seitsemän metriä. Suurimpien tupien pinta-ala lähenteli sataa neliötä. Hirsikehikoiden pinta-alan kasvu pysähtyi 1850-luvun puoliväliin mennessä.

17

Sikosaaren kalasauna

Sikosaarella on ilmeisesti säilyneistä kalasaunoista vanhin, sillä se saattaa olla 1800-luvun lopulta.

Matti Pihlatie

Pulkinluodon yleinen kalasauna

Pulkinluodon kalasauna edustaa vanhaa tyyppiä, jossa rakennuksen päädyssä on maalattiainen avokatos. Nykyisellään katos on laudoitettu umpeen. Rakennettu todennäköisesti 1900-luvun alussa.

Matti Pihlatie

Pohjois-Karjalain museo

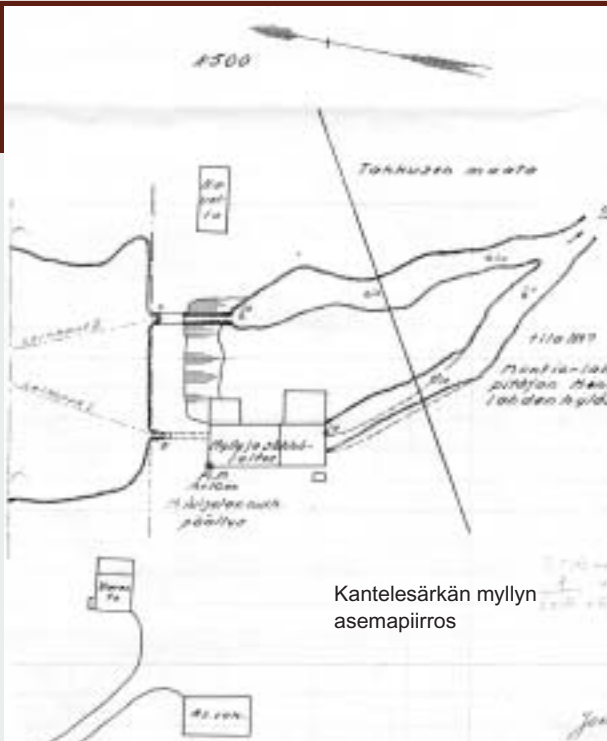
Selkien osuusmeijeri 1900-luvun alkupuolella.

Kun vierekkäin pantiin kaksi tupaa, syntyi paritupajärjestely. Parituvan laillisti normaaliksi asuintyypiksi Kaarle XI:n vuoden 1681 talonkatselmusasetus, jossa suurimpiin taloihin määrättiin rakennettavaksi erityinen vierastupa. Paritupa oli vallitseva asuinrakennuksen pohjamalli Suomen maaseudulla 1700- ja 1800-luvuilla, ja se oli yleinen myös Kontiolahdella. 1900-luvun alussa paritupia ei enää tehty. Vanhan tuvan sijalle pystytettiin usein uusi salvos, jossa oli joko kaksi kamaria tai kamari ja maituhuone. Rikkaimmissa taloissa huoneita oli enemmänkin. Ne voitiin lisätä joko porstuan taakse tai toisen tuvan viereen. Erilaisuus lisääntyi. Käytöstä poistettuja rakennuksia hävitettiin harvoin. Yleensä ne siirrettiin muualle toisiin tarkoituksiin. Pusossa vanhempi tupa jätettiin usein varastotilaksi.

Lämmitystapojen kehitys saneli suuresti asumista. Savupirtin aikaa elettiin useita vuosisatoja. Siirtymävaihe savupiipulla varustetun uunin kauteen oli pitkä. Seudun tilattoman väestön oloja tutkinut Aksel Lilius saattoi havaita, että verrattuna Savoan "olivat Karjalassa savutuvat poikkeuksia" jo 1880-luvulla. Niihin aikoihin savupirtit hävisivät Kontiolahden eteläosista, mutta Pusossa niitä oli vielä 1900-luvun alussa.

Lämmön pitäminen isoissa tuvissa ja hatarissa mökeissä oli vaikea tehtävä. Vielä 1900-luvun alussa oli tavallista, että kovimpina pakkaskausina tuvan lämpötila laski jopa kymmenen asteen alapuolelle. Kylmää tuli mm. yksinkertaisista ikkunoista, jotka huurtuivat jäähän pakkasilla.

myllyt

Kantelesjärven myllyn asemapiirros

Käyttövoimaa tuottivat ennen sähköä ja moottoreita vesi- ja tuulimyllyt. Tuulimyllyjä oli Kontiolahdella vähän; jäljellä ovat kotiseutukeskukseen siirretty Kirnukallion talon tuulimylly ja Jakokosken tuulimylly seurantalons vieressä.

Suurimmat ja parhaimmat myllyt olivat yleensä ns. tullimyllyjä, joissa oli ammattimyllyläri ja joissa kannettiin tulliveroa. Niitä oli 1800-luvun lopulla mm. Kuusojan Kankikoskessa ja Jukajoen Rauankoskessa. Pienemmät olivat usein talojen kotitarvemyllyjä. Sopiviin puroihin saatettiin rakentaa useita myllyjä peräkkäin. Esimerkiksi Pitkälammesta lähtevän Myllypuron varressa oli parhaimmillaan viisikin myllyä.

Hirsirakenteisen vesimyllyn ikä on rajallinen. Niitä jäi aina rappiolle ja uusia rakennettiin entisen paikalle tai viereen. 1900-luvun alkupuolella vesimyllyjen määrä alkoi laskea. Käyttövoimaksi otettiin suurimmissa turbiini, ja myllyn yhteyteen saatettiin pystyttää sarkatamppi, saha tai pärehöylä. Jauhinkivien viereen saatettiin asentaa kuorima- ja ryynikoneet. Viimeisiä paikallisia myllyjä olivat Venejoen, Luikon, Kankikosken, Kantelesjärven, Pitkälammien ja Heraniemen myllyt. Kylämyllyjen aikakausi päättyi 1950-luvun alkuun mennessä.

Savupiipun myötä eläminen tuvissa muuttui täysin. Savupirttiaikana ikkunat olivat olleet hyvin pieniä tai ne oli korvattu luukuilla. Uloslämpiävän uunin aikakaudella ikkunoita suurennettiin. Valo pääsi sisään. Lämpötalous parani, kun tuplaikkunoita ryhdyttiin käyttämään 1800-luvun loppupuolella. Ennen sisäkoristelu oli ollut vähäistä ja esineet olivat lähinnä puusta. 1900-luvulla värilliset matot, kankaat ja vaatteet lisääntyivät. Seiniä saatettiin tasoittaa, peittää sanomalehdillä tai pahvilla.

Maaseudun talon hirsipinta oli maalaamaton. Joskus hirsipintoja peitettiin päreillä. Ulkoseinän lautaverhoilu yleistyi 1900-luvun alkupuolella. Samalla taloja alettiin maalata keitto- ja öljymaaleilla.

1800-luvun puolivälin maissa vesikatto tehtiin halaistuista laudoista, joiden välissä oli tuohikerros. Pärekatot yleistyivät 1800-luvulla. Katto oli kuitenkin paloherkkä. Etenkin kesäaikaan tiloja pidettiin lämmittämättöminä, vaikka sään puolesta siihen olisi ollut tarvetta. Pitkälle syksyyn asti nukuttiin aitoissa ja ruokaa valmistettiin ulkona kodassa.

Kaskitalouden aikana oli tapana rakentaa varsin kevyesti. Rakennukset olivat pieniä ja helposti siirrettäviä. Asutuksen vahvistuessa rakennusten koko kasvoi ja pihapiirin rakennuskanta lisääntyi. Isossa talossa saattoi olla erillinen vierastupa, talli, tilat lehmillä ja sioille, liitereitä sekä useita aittoja. Vähän etäämpänä oli savusauna, riihu ruumenuksineen, ehkä pajakin. Kaivoja oli parikin. Pellon reunassa oli latoja. Viimeistään 1900-luvun alkupuolella talousrakennuksia alettiin koota saman katon alle. Samalla pihapiiri väljeni, kun rakennuksia siirrettiin kauemmaksi toisistaan.

Lehmossa on vielä jäljellä muutamia pienasumuksia.

Koskelan mylly

Koskelan mylly Venejoella on rakennettu noin 1880. Sähkögeneraattori asennettiin 1935, lisäksi oli sirkkeli, pärehöylä ym. Uittoon varten kaivettiin jokeen erillinen haara 1910-luvulla.

Myllyrakennus ja osa patolaitteista on jäljellä.

Kantelesärkkän mylly

Kantelesärkkä on ollut myllypaikkana 1800-luvun alusta, virallinen lupa myönnettiin 1856. Nykyinen myllyrakennus on vuodelta 1945. Sähkölaitos toimi 1970-luvulle asti. Putouskorkeus on 3,5 m.

Nykyisin alueella on kalankasvatusta ja matkailupalveluja. Myllylaitteet ovat toimintakuntoisia, mutta eivät käytössä. Miljöö patoineen, altaineen ja rakennuksineen sisältää paljon viitteitä vanhasta toiminnasta.

Väkimäärän kasvu ja mökkiasutus

Väestön määrä jatkoi 1800-luvulla kasvamistaan. Erityisesti maattoman väestön osuus lisääntyi. Maattomien asema oli heikko ja nälkävuosina kokonaisia perheitä kuoli mökkeihin tai lähti kerjuulle, osa lähti Venäjälle. Pahin oli vuosi 1868, jolloin joka kahdeksas kontiolahtelainen kuoli. Osa pienimmistä viljelmistä ja asuinpaikoista autoitui nälkävuosina.

Torpanpito oli huonossa huudossa. Torppari oli ”tyhjä mies ryhtyessään torppaa asumaan”. Kontiolahtelaiseen torppaan kuului asuintuvan eteisen lisäksi navetta, ”törkylato” ja aitta, usein saunakin. Riihtä ei yleensä ollut, vaan viljan puiminen piti suorittaa tuvassa.

Mäkitupalaiset olivat satunnaisen työansion varassa elävää väkeä, joilla oli turvana oma asumus. Aksel Lilius kuvaa tyypillistä 1800-luvun mäkitupaa: se oli pieni tupa, edessä oli eteinen ja sen yhteydessä vähäinen aitta tai varasto. Köyhän kansan mökeissä olivat hirret usein alun pitäenkin vanhoja ja lahoja, koska niiden alkuperä saattoi juontaa talollisten vanhoihin aittoihin, riihiin tai saunoihin. Katot saattoivat olla niin hataria, että päivä näkyi lautojen raoista. Pakkasilla oli etsittävä lämpöä uunin pankolta. Tällaiset asumukset ovat aikoja sitten hävinneet.

Pohjois-Karjalän museo

Ristisaaren alueella joki oli lähes täynnä lajittelulaitteita.

uitto

Kissakallio, Salmilamminpuro

Jäänteitä purouiton puisista rakenteista.

Matti Pihlaine

Ristisaaren erottelupaikka, Pielisjoki

Suuresta lajittelukeskuksesta ovat jäljellä piiriesimiehen asuin- ja konttorirakennus sekä kaupparakennus. Rakennukset ovat suojeltuja. Pielisjoen nippu-uitto jatkuu.

Uitoista ja metsätöistä toimeentuloa

Maattoman väestön pelastukseksi tulivat uitto- ja metsätyöt. Tukkien uittomäärät lisääntyivät rajusti 1860- ja 1870-luvuilla. Myös metsissä tarvittiin hakkuumiehiä ja tukinajajia. Metsä- ja uittomiehet edustivat maaseudulla uutta, entistä liikkuvampaa elämänmuotoa. Keväisin saattoi saman joen varressa työskennellä toistasataa miestä. Merkittäviä paikallisia uittoreittejä olivat Venejoki ja Kalliojoki, joista puut valuivat rinkilautoihin Höytiäiselle, ja Pielisjoen vesistöalueella Kuusojä, Jukajoki ja Palojoki.

Uitto luonnonpuroissa ja joissa oli usein hankalaa. Jokia ja koskia ruopattiin, rakennettiin tammia ja uittokouruja. Venejoki ohjattiin 1900-luvun alkupuolella toiseen uomaan rakentamalla useita satoja metrejä pitkä kanava. Luonto on sadassa vuodessa muuttanut kanavan ympäristön, sillä se näyttää nyt luonnonmukaiselta. Kasvillisuus on peittänyt ihmistyön jäljet. Purouitto päättyi 1950-luvulla, ja yhtiöt poistivat lähes kaikkialta uiton rakennelmat. Jäljelle on jäänyt vallituksia ja maapatoja.

Pielisjoki oli valtava uittotie, jota pitkin kulki irrallaan vuosittain useita miljoonia tukkeja. Tukit otettiin vastaan Kylmäojan kohdalla Ristisaarella ja eroteltiin ryhmiinsä. Ristisaaresta kehittyi 1900-luvun alkupuolella pohjoismaiden suurin yli kolmen kilometrin mittainen erottelutyömaa. Se työllisti enimmillään 1930-luvulla jopa 700 miestä. Miehiä majoitettiin kolmeen kaksikerroksiseen parakkiin, osa asui kortteerissa lähitaloissa ja mökeissä. Kylmäojan seisakkeen tienoille syntyi uusi mökkikylä, kun monet työläiset pitivät parempana vaihtoehtona rakentaa itselleen ja perheelleen oman asuinrakennuksen. Ristisaari oli vuosikymmenien ajan Kontiolahden suurin työllistäjä, ja työntekijöiden verotulot olivat pitkään kunnan tärkein yksittäinen tulonlähde.

Kaikille ei ollut töitä kotipitäjässä, vaan piti lähteä kauemmaksi. Talvisin Kontiolahti oli naisten valtakunta, kun miesväki teki tukkitöitä ympäri maakuntaa. Tietä ei ollut kuin navettaan ja kaivolle, muisteli muuan emäntä, joka hoiti yksin kotia ja karjaa. Tämä elämänmuoto oli voimakkaimmillaan 1920- ja 1930-luvuilla.

Kylämaisema täyttyy pienviljelyksistä

Kontiolahdella oli noin 880 asuinrakennusta vuonna 1890. Seuraavan 70 vuoden aikana määrä yli kaksinkertaistui. Isoja tiloja halottiin ja lohkottiin jo 1800-luvulla. Syntyi myös satoja uusia vuokraviljelmiä. Suuntaus pienviljelmiin vahvistui, kun vuonna 1917 itsenäistynyt maa pani ankarat tuontitullit elintarvikkeille ja ryhtyi harjoittamaan kansallista maatalouspolitiikkaa. Pientilavaltaisen maatalouden edistämisen aikaa elettiin Suomessa aina 1960-luvulle asti. Maatilatalouden tukena olivat metsätyöt. Kunta oli viime sotiin saakka selkeästi maa- ja metsätalousvaltainen. Peräti 84 % väestöstä sai elantonsa tältä sektorilta vuonna 1940.

Maantarve oli suuri. Vuosina 1918-1959 uusia maatiloja syntyi monin eri tavoin: torpparilakien perusteella 50 tilaa, 1920- ja 1930-luvun asutustoiminnan kautta 89 tilaa ja pika-asutus- ja maanhankintalain nojalla 215 tilaa. Syntyneet tilat olivat pieniä, mutta joukkoon mahtui peltomäärältään keskikokoisiakin tiloja. 1960-luvulla viljeltyjä asuinpaikkoja oli kunnassa yli 1400. Ajankohdan karttoja silmäillessä huomaa, että viljelmien määrä lisääntyi etenkin pitäjän reunaosissa, mm. Pusossa ja Jakokoskella sekä metsätaloussympäristössä. Useimmat vaarat ja mäet olivat asuttuja. Viljelmiä perustettiin myös alaville maille, notkoihin ja purojen varsille. Pellot ja niityt olivat pieniä ja maastoa myötäileviä. Haja-asutus oli vallitseva muoto.

1900-luvulla tienvarsille ja kylien reunoille nousi mökkiläisasutusta. Mökit olivat merkinä maaseudun vähäväkisten asteittaisesta vaurastumisesta. 1800-luvun Kontiolahdelle ominainen asunnottomuus oli häviämässä ja entinen tilaton väestö pääsi kiinni omaan asuntoon.

Etenkin Kontiolahden pohjoisissa kylissä mökkiläisperheet elivät osittaisessa omavaraistaloudessa. Pidettiin lehmää, ehkä sikaa ja kanaa, joissakin oli hevonenkin. Pihapiiriin kuuluivat sauna, aitta sekä navetta- ja heinärakennus. Pieneläjien lehmä kuljeskeli lähimetsissä ja maanteiden varsilla. Kaikki mahdollinen heinä kerättiin talteen, ja näin metsän leviäminen viljelysmaisemaan estyi. Aina 1960-luvulle saakka kylämaisema oli varsin avoin ja sitä rajasivat aidat, kulkutiet ja metsänreunat. 1900-luvun alkupuolella yleistyivät pienet puutarhat, mikä oli paljolti pienviljelysneuvonnan ansiota. Juuresten lisäksi tontilla kasvatettiin usein omenapuita ja viinimarjapensaita. Usein juuri jäljelle jääneet omenapuut kertovat hylätyn asumuksen eläneen nousukautensa 1920- ja 1930-luvuilla.

Osassa mökkejä ei ollut lainkaan maataloutta. Sellaisia oli paljon Joensuun pohjoispuolella Lehmossa, Kylmäojalla ja Onttolan suunnalla. Niissä elettiin käymällä tehdas- tai sekätöissä kaupungin puolella ja hankittiin lisätuloja mm. pitämällä vuokralaisia. Kontiolahdella oli vuokralaisväestöä suhteellisesti eniten koko Pohjois-Karjalassa.

Hokan kaivos

Lähellä Kolvananuuroa Kyykässä oleva Hokan louhos oli yksi Kontiolahden pienimuotoisiksi jääneistä kuparikavoksista. Kaivostoiminta jäi 1900-luvun alussa lähinnä tutkimusasteelle. Nykyisin toiminnasta kertovat osin peittyneet kaivoskuilut ja -kuopat.

.Koulut ja seurantalot tuovat valistusta kylille

Kylien suurimmat talot menettivät 1900-luvun alussa asemansa kulkupaikkoina. Uusia kyläkeskuksia olivat kaupat, koulut ja seurantalot. Rengit, piit ja loiset hävisivät taloista ja suunta oli kohti perheviljelmiä. Tupa oli ollut yleinen kokoontumispaikka. Nyt se menetti entisen statuksensa.

Yhteiskunnalliset valistusaatteet saivat 1900-luvun alkupuolella runsaasti kannatusta. Kylissä kansakouluopetusta annettiin aluksi jonkun talon tiloissa. Koulupiirien muodostamisesta ja koulujen rakentamisesta käytiin monta päätöskierrosta. Ensimmäisenä varsinaisena kansakoulurakennuksena valmistui kirkonkylän koulu vuonna 1890 ja toisena Selkie 1899. Kaikkiin suurimpiin kyliin saatiin koulurakennukset seuraavalla vuosikymmenellä, vaikka yleinen oppivelvollisuus toteutuikin lopullisesti vasta 1921. Paineita loi vuoden 1865 kunnallisasetus antaessaan kunnille veloitteen huolehtia koulutuksesta ja vaivahoidosta.

Kansakoulutonteille keskittyivät maaseudun kylien suurimmat ja yleensä ainoat kunnalliset rakennukset. 1920-luvulla rakennettiin vanhojen yläkoulurakennusten viereen alakouluja nuorempia ikäluokkia varten. Rakennukset tehtiin usein Kouluhallituksen mallipiirustusten mukaan. Enimmillään kyläkouluja oli toiminnassa 1950-luvun lopulla kolmisenkymmentä. Opettajat olivat kylän henkisiä johtajia ja koulut keskuksia, joissa pidettiin kyläjuhlia ja joissa monet yhdistykset kokoontuivat.

Kontiolahtelaisille avautuivat tiet ylempään koulutukseen 1865, kun Joensuun lyseo ja myöhemmin tyttölyseo ja yhteiskoulu aloittivat toimintansa. Myös Helsingin yliopistossa opiskelevat tekivät kesäretkiä alueelle ja aktivoivat sivistystoimintaa.

Seurantalojen aikaa elettiin Suomessa 1900-luvun alusta 1960-luvulle. Talon rakentaminen oli samanmielisten kyläläisten voimannäytös. Nuorisoseurantaloista ensimmäisenä saivat omansa valmiiksi kirkonkyläläiset vuonna 1908. Sen jälkeen sen saivat mm. jakokoskelaiset ja lehmolaiset. Varhaisimmat työväentalot olivat Lehmossa, Selkiellä, Pusossa ja Venejoella. Komein seurantaloista oli kirkonkylän nuorisoseuran ja suojeluskunnan yhteinen talo, joka korjattiin perusteellisesti 1920-luvulla, mutta purettiin sittemmin. Jakokosken nykyinen seurojentalo valmistui vuonna 1931.

Kurkontehdas

Liippoja tehtiin pienimuotoisesti seudun taloissa jo pitkälti 1800-luvulla. Liippakivitehdas aloitti toimintansa 1919. Parhaimmillaan oli 60 työntekijää ja työtä tehtiin kahdessa vuorossa. Toiminta loppui 1929, jolloin tehtiin 5000 liippaa. Jäljellä on louhoksia, kivijalkoja ja tehtaan asuin-toimistorakennus.

Vaskea, rautaa ja liippoja

Kontiolahden kallioperästä ovat kauimmin tunnettuja olleet kupari-, rauta- ja liuskekiviesiintymät. Kuparia louhittiin pienimuotoisesti jo 1800-luvun alussa ja jalostusta yritettiin mm. Enon puolella Herajoella. Louhoksia oli Mäntyvaaralla ja 1900-luvun alussa Kyykänvaarassa ja Hokankalliolla. Kaivostoiminta jäi lähinnä tutkimusasteelle. Jäljellä ovat nykyisin osin peittyneet kaivoskuilut ja -kuopat.

Järvi- ja suomalmiin perustuvia rautaruukkeja oli Itä-Suomessa runsaasti. Yksi niistä sijaitsi Kontiolahden lounaisosassa Jukajoella. Hytin tuotanto oli 1860-luvun alussa keskimäärin tuhatkunta kiloa vuorokaudessa. Malmi nostettiin Kiihtelysvaaran puolisisistä järvistä ja kuljetettiin talvella reissä hytille. Osa raudasta myytiin lähiseudun väestölle, osa vietiin Joensuuhun. Jukajoen ruukin toiminta-aika jäi lyhyeksi.

Kontiolahden vaskisepät olivat 1800-luvulla ja vielä 1900-luvun alkupuolella tunnettuja. Toiminta oli kuitenkin kohtalaisen pienimuotoista, vaikka vientiä oli Pietariin saakka. Valmistus tapahtui yksittäisissä pajoissa, joita ei ilmeisesti ole jäljellä. Seppien asuinympäristöjä on jäljellä, mm. Tobias Takkusen mökki Kontioniementien läheisyydessä.

Heinävaaran Kurkossa tehtiin liuskeisesta kivistä viikatteiden teroituskiviä, liippoja, käsityönä jo 1800-luvulla. Koneellinen teko alkoi 1919. Toiminta jatkui ainakin vuoteen 1929 saakka. Jäljellä on louhoksia ja tehtaan asuinrakennuksena toiminut talo.

Teollistumista ja kauppaa

Uusi kapitalistinen ajattelu merkitsi omavaraisen talonpoikaisyhteisön murtumista ja rahatalouden leviämistä maaseudun kyliin. Maakauppa, tukinmyynti, metsätyöt, Pielisjoen kanavointi ja rautatien rakentaminen mullistivat kontiolahtelaista elämänmuotoa.

Kaupanpito oli sallittu vain kaupungeissa ja kauppaloissa 1870-luvulle asti. Kun kaupanpito tuli mahdolliseksi, rakensivat maakauppiat kauppakartanoitaan keskeiselle paikalle tien varteen. Nurkkakauppiaille riitti jokin aitta tai huone talosta. Kaupungin läheisyys näkyi osuuskaupan alalla, jossa jäätiin vaille omaa kontiolahtelaista liikettä. Joensuulainen Oma Apu avasi ensimmäiset haarakaupat Kontiolahden kirkonkylässä ja Selkiellä vuonna 1916. Osuusliikkeiden haaramyymälöitä perustettiin jäsenistön toivomuksesta seuraavien vuosikymmenien aikana joka kylään, useimpiin kaksikin.

Tiemaisememia Rantakylästä ja Selkieltä.

Vuonna 1780 perustettiin Pielisjoen ensimmäinen saha Utrankoskeen. Utrasta muodostui puolentoista vuosisadan ajaksi merkittävä pohjoiskarjalainen teollinen yhdyskunta. Utra oli merkittävä tekijä, kun vanhalle sotaväen harjoituspaikalle Pielisjoen suulle alettiin kaavailla kaupunkia. Vuonna 1848 perustetusta Joensuusta tuli voimakkaasti ympäristöön säteilevä tekijä.

Joensuun perustaminen virkisti seudun kauppaa ja rahdinkuljetusta. Tavarat pyrittiin saamaan asiakkaille tai Joensuun kauppiaiden makasiineihin talviaikaan, sillä kesäisin matkanteko maitse oli hankalaa. Talven rekitiet kulkivat vaaroja ja mäkiä vältellen järven selillä ja muilla tasaisilla paikoilla. Yleisimmin kuljetut reitit viitotettiin virallisiksi talviteiksi. Yksi kuljetuimmista oli pielisjärveläisten ja vienankarjalaisten suuri talvitie, joka kulki Pielisen poikki Herajoelle ja siitä edelleen Puson vaarojen yli Romppalaan. Siellä se yhtyi toiseen, Juuasta tulevaan tiehen.

Vanhaa tienpohjaa kirkonkylän Räsälän pellolla.

Maantiet maisemassa

Kulkuväylä on maisemallisesti tärkeä tekijä: sekä osana maisemaa että havainnointipaikkana. Vanhoina aikoina kulkija koki maisemia usein siltä. 1900-luvulla suunta muuttui. Kulkija alkoi katsella kohti vesistöjä ja maisemia. Tiemaisemat ovat hyvin erilaisia riippuen käytettävästä kulkuvälineestä, esim. hevosrattailta tai autosta, katsottuna. Tieltä nähty edustaa kuvaa koko pitäjästä sille, joka ei poikkea tieltä syrjään.

Kontiolahden seudulla on monilla hyviä luontaisia kulkureittejä. Pielisjokea pitkin voitiin viedä kerralla suuria määriä tavaroita. Yhteydet järvi-reiteiltä eteenpäin olivat hyvät. Lännessä Höytiäinen tarjosi hyviä vesiyhteyksiä. Etelässä tasainen Jaamankangas helpotti matkantekoa. Silti voidaan sanoa, että Kontiolahti oli syrjässä, kaukana keskuksista.

Mönnin lossi

Joenrantojen lossipaikat ovat merkittäviä liikenteen ja toiminnan solmukohtia.

Kaskiyhteiskunnassa kauppa ja vaihdanta oli vähäistä. Omavaraistaloudessa elävälle teiden hyöty oli vähäinen. Liikkumisen ja tavarankuljetuksen lisääntyessä kuljettiin kesäisin vesistöjä pitkin, talvella talviteillä. Talvisilla rekiurilla oli mahdollista kuljettaa suuriakin tavaramääriä. Talviteiden mahdollisuudet jopa jarruttivat kesäteiden rakentamista.

Seudulta oli liikennettä lähinnä etelään Laatokan suuntaan ja myöhemmin länteen Kuopion suuntaan. Pohjoiseen yhteydet olivat vähäisempiä ja kulkua tapahtui sekä Pielisen itä-että länsipuolella. Oulun läänin rajalle asti jonkinlainen tie ylsi 1770-luvulla. Ikivanha Liperin–Ilomantsin kesätie kulki Ylämyllyltä Onttolaan ja siitä Jaamankankaan ja Pielisjoen yli Selkien kylään, jossa se kohtasi Tohmajärven–Enon tien. Nämä väylät olivat Pohjois-Karjalan ensimmäisiä paikallisteitä ja ne tunnetaan jo ainakin 1650-luvun talviteinä.

Liperin ja Kontiolahden välille saatiin maakulkuyhteys kohta kappelikirkon valmistumisen jälkeen. Pääosalla matkaa tie lienee seurailut vanhoja ratsu- ja purilasteitä. Jaamankankaalla osa tiestä tunnetaan edelleen Kruununtien nimellä. 1700-luvun loppupuolella talolliset määrättiin rakentamaan Liperin ja Enon välistä tietä, jolloin töitä tehtiin lähinnä Uuron ja Kaltimon välillä. Tämä tie on pääosin edelleenkin kohtalaisessa kunnossa, mutta tietysti muuttuneena.

Kontiolahden kirkolta kulki vanhastaan kirkkotie Höytiäisen rantaseutua seuraten Romppalaan ja edelleen Juukaa kohti. Vanhin tieura näkyy hyvin 1800-luvun alkupuolen isojakokartoissa. Niistä huomaa myös, että Kontiolahden kirkolta pohjoiseen kulkeva tieura korvattiin 1800-luvun alkupuolella uudella suunnalla entisen ratsutien itäpuolella. Nurmeksen–Juuan–Kontiolahden tie tehtiin kruunun ja pitäjäläisten yhteishankkeena 1834–39. Tie on edelleenkin pääosiltaan käytössä. Tältä tieltä lähti polkuja ja hevosteitä itäisten vaarojen taloihin, jotka olivat yhteyksissä toisiinsa polkuverkostolla. Romon taloista vahvat polut veivät myös etelään Jakokosken suuntaan.

Virtojen ylittäminen oli kesäteillä luonnollisesti ongelma. Höytiäisen purkauduttua 1859 jouduttiin liikenne kanavan yli hoitamaan lautalla. Sillan rakentaminen oli edessä vuonna 1862. Mönni ja Selkie olivat kuntakeskukseen nähden hankalasti joen takana. 1882 kunta myönsi rahoitusta lossiveneen rakentamiseksi Leppävirtaan, minkä jälkeen yhteys oli toiminnassa. Myöhemmin lossi saatiin myös Paiholan kohdalle.

Tieliikenteeseen liittyy läheisesti kestikievarilaitos. Kymmenkunnan kilometrin välein teiden varsille järjestettiin kestikievareita, joissa saattoi majoittua, saada ruokaa ja kyydin seuraavaan etappiin.

Kanavien kautta maailmalle

Saimaan kanavan valmistuminen vuonna 1856 avasi Itä-Suomen järviolueen yhteydet merille. Laajat pohjoiset alueet liitettiin samaan yhteyteen, kun Pielisjoki kanavoitiin vuosina 1876-1879. Valtio ryhtyi kanavointitoimiin paikallisten liikemiesten aloitteiden pohjalta. Rakentaminen alkoi alajuoksulta. Utra otettiin käyttöön 1875, tämän jälkeen Häihä, Paihola ja Kuurna. Kontiolahden alueella ovat vielä Saapaskoski ja Jakokoski. Kanavat tehtiin 7,7 m leveiksi, syväys oli 2,1 m ja sulkujen pituudeksi määrättiin 35,6 m. Kanavointia täydennettiin useaan otteeseen mm. rakentamalla vielä Haapavirran kanava 1882 ja uusimalla Jakokosken sulku kiviseksi 1907.

Höytiäisellä laivaliikenne käynnistyi vuonna 1895. Liikennettä oli kautta järven Kontiolahden, Polvijärven ja Juuan kuntien välillä. Uudelleen liikenne vilkastui satamaradan valmistuttua 1928. Ajoittain liikenne oli merkittävää, mutta vaihteli suuresti yrittäjien ja käytettävissä olevan kaluston mukaan. Omat rajoituksensa aiheutti vesistön erillisuus, sillä Puntarikosken takia Höytiäinen muodostaa oman liikennealueensa.

Osittain Saimaan alueen laivaliikenteen ansiota oli, että taiteilijat löysivät Kolin ja muun Pohjois-Karjalan. Laituripaikoista tuli myös merkittäviä kyläläisten kohtaamispaikkoja. Laivaliikenteen kultakautta kesti muutamia kymmeniä vuosia. Kun ammattimainen kalastus väheni sotien jälkeen, alettiin joki ja järvenselkä nähdä enemmän vapaa-ajan viettopaikkana.

Pielisjoki oli merkittävä uittoreitti. Uitto kaukaa Koitajoen ja Pielisen latvavesiltä saakka tapahtui irtouittona. Kontiolahden Ristisaaresta kehittyi vähitellen merkittävä erottelupaikka. Erottelussa kunkin omistajatahon omalla merkillä varustetut puut lajiteltiin omiin ryppäisiinsä. Työ vaati laajat rakennelmat jokeen ja suuria majoitus- ja huoltotiloja rannalle. Uitto loppui autokuljetusten lisääntymiseen ja nippu-uiton mahdollistaviin joen muutoksiin 1960-luvulla.

Uusi aika Pielisjoen hyödyntämisessä koitti 1960-luvulla, kun joki valjastettiin energiantuotantoon rakentamalla voimalaitoksia (Kontiolahdella Kuurna), ja kanavoitiin uudelleen lähinnä puun nippu-uittoa varten. Samalla koko joen korkeusprofiili muutettiin uusien käyttötarkoitusten mukaiseksi. Osa entisistä kanavista tuhoutui, osa jäi veden alle (Paihola), mutta osa säilyi ennallaan, tosin kulkemisen kannalta tarpeettomina (Jakokoski). Vesi nousi monin paikoin entisille rantapelloille ja -niityille, ja maisema muuttui huonompaan suuntaan pengerrysten vuoksi (Paihola). Monimuotoiset kosket katosivat.

Pielisjoen kanavointi

Tärkein kohde nykyisin on Jakokosken kanava, joka valmistui 1879 ja uudistettiin 1907. Kiviosan korjauksia tehtiin vuonna 2002. Paikalla on kanavanhoitajan asunto ja talousrakennuksia. Lisäksi on rakennettu uusina museovarasto, kioski, kesäteatterin katsomo ja huoltorakennuksia. Alueelle on varastoitu mm. kanavan rakentamisvälineistöä ja aluksia.

Rautatiet yhdistävät valtakunnan

Suomi liitettiin yhtenäiseen liikenneverkkoon rautateiden avulla. Sortava–Joensuu -rata valmistui 1894. Joensuusta Lieksaan päästiin vuoden 1909 loppupuolella. Rata noudatteli suurelta osin Pielisjoen suuntaa. Kontiolahden kohdalla se teki kuitenkin mutkan lähelle Höytiäistä, jonne tehtiin satamarata vuonna 1928. Ratojen rakentamisessa maisemaa muuttivat mittavat ratapenkereet ja leikkaukset. Moni perinteinen maisema katkesi radan kohdalta.

Kontiolahden ja Jakokosken rautatieasemista muodostui uusia liikenteen ja ajanvieton solmukohtia. Lisäksi rakennettiin lukuisia määrä pieniä seisakkeita, joista lähiseudun asukkaat pääsivät sujuvasti asioimaan. Kaikki rautatierakennukset rakennettiin kansallisromanttiseen tyyliin arkkitehti Thure Hellströmin suunnitelmien mukaan.

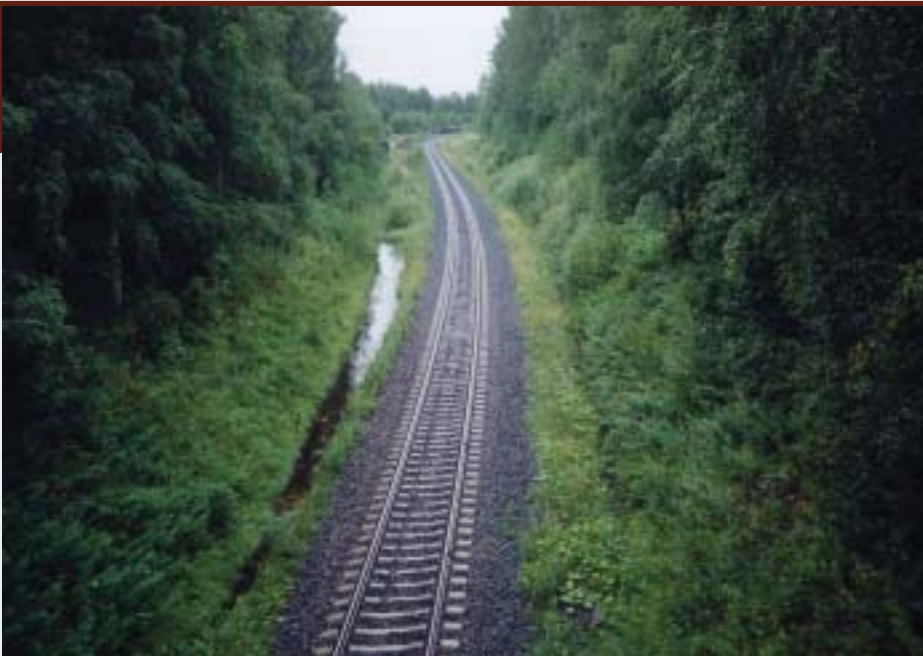
Junaliikenteestä tuli suosittua, sillä matkustaminen oli halpaa ja nopeaa. Samalla opittiin kellon orjuuteen, sillä juna ei jäänyt odottamaan myöhästeleviä kulkijoita. Rata kulki suoraviivaisesti tasaisen Jaamankankaan läpi ja kiersi sitten itään halkoen vähän vaihtelevampia metsämaisemia. Kontiolahdesta jäi matkaajalle yksitoikkoinen kuva.

Nykyään juna ei enää pysähdy seisakkeilla, pysäkeillä tai Jakokosken ja Kontiolahden asemalla. Asemat miljöineen ja radat ovat kuitenkin säilyneet hyvin samankaltaisina kuin miksi ne rakennettiin.

Liikenne siirtyy maanteille

Rinnan vesistöreittien kanavoimisen ja suurisuuntaisten ratatöiden valtio pani rahaa myös maanteiden ja kyläteiden rakentamiseen. Kyläläiset pitivät tien saamista usein yhtä tärkeänä kuin kansakoulua. Kauas Pusun perille saatiin kylätie 1890-luvulla. Samoihin aikoihin rakennettiin Mönnin–Selkien harjanteilla kulkeva kylätie. Kontiolahden nykyisestä tiestöstä suuri osa on rakennettu 1920- ja 1930-luvuilla. Teistä tuli kylämaiseman tärkeä osa.

Ensimmäiset autot kulkivat kesäaikaan kylien maanteilla 1900-luvun alussa säikytellen tiellä paimennettuja eläimiä. Linja-autot alkoivat yleistyä 1920-luvun alussa. Niiden kultakautta elettiin erityisesti 1940-luvulla. 1960-luvulla alkoi yksityisautojen valtakausi. Pitkänkin matkan kulkemisesta tuli arkipäiväistä.

Joensuu–Lieksa -rautatie
Kontiolahden alueen rata on pysynyt alkuperäisellä linjaltaan. Myös rautatiemaisema vesakoituu (Jakokoski).

Liikenteen asema yhteiskunnassa on korostunut koko ajan, ja se on täytynyt ottaa huomioon keskeisenä seikkana mm. seutus suunnittelussa. Liikenteen perustaksi rakennettiin 1950-luvun lopussa ja 1960-luvun alussa kantatieverkosto. Uudet öljysorapintaiset tiet rakennettiin parhaimman insinööritietämyksen mukaan nopeiksi, suoriksi ja tasaisiksi. Maansiirtotyöt olivat Kontiolahden historian suurimmat, kun pääväylät Joensuusta Nurmeksen, Lieksan ja Ilomantsin suuntiin tehtiin. Lisäksi metsäautotiet levittäytyivät syrjäisillekin alueille. Kun vielä otetaan huomioon rantapaikoille vievät kesämökkiläisten tiet, on nykyinen tieverkko varsin tiivis.

Posti, puhelin ja sähkö

Postin historia ei ole maisemassa juurikaan näkynyt. Postiliikenteen lisääntyminen oli toki osaltaan kehittämässä tiestöä. Postikonttoreita sijoitettiin taloihin, ensimmäinen kirkonkylälle 1882. 1800-luvun lopulla postiliikenne ulottui useimpiin kyliin.

Puhelimen historia on aikoinaan näkynyt maisemassa postia enemmän. Tolppalinjoja puhelinjohtoille alettiin rakentaa Kontiolahdella 1910-luvulla. Linjat rakennettiin useimmiten teiden varsille ja ne muodostivat merkittävän tekijän tiemaisemassa. 1920-luvun loppuun mennessä tärkeimmät kylät olivat puhelimen piirissä.

Langattoman puhelinliikenteen tulo 1980-luvulta alkaen on tuonut linkkimastot osaksi maisemaa. Metsäisessä kunnassa mastot maastoutuvat pääosin hyvin, eivätkä tuota mainittavaa häiriötä. Mastojen sijoituksessa olisikin varottava aukeita maisemakohtia ja herkkiä maaseutumaisia kulttuuriympäristöjä.

Kontiolahden kylät saivat sähköistyksen pääosin 1940-luvun lopulla ja 1950-luvulla. Energian lähteeksi otettiin aluksi vesivoima. Voimalaitostyöt olivat suurisuuntaisia maansiirtourakoita, joiden jälkeen jokimaisema ei ollut enää entisensä. Höytiäisen kanavan Puntarikoski rakennettiin vuosina 1956-1957 ja Pielisjoen Kuurnankoski vuosina 1967-1971. Sähkön ja kaukolämmön tuotanto kotimaisin polttoainein on kehittynyt. Suuria turvetuotantoalueita on Kyyrönsuolla ja Linnunsuolla.

Muuntoasema Kuurnan voimalaitoksen vieressä.

Sähkön käytön lisääntyminen näkyy. Maisemia halkovat suuret voimalinjat sekä pienemmät linjat kyliin ja taloihin. Esimerkiksi Pyytivaaran rinnettä nousevat suurjännitelinjat ovat merkittäviä maiseman jakajia. Pimeä ja hämärä ovat väistyneet taajamissa, tehdasalueilla ja tienristeyksissä. Joensuun valot näkyvät iltaisin kajona syrjäkylien vaaroille saakka.

Kontiolahden rautatieasema

Kontiolahden asema on arkkitehti T. Hellströmin tyyppiirustusten V luokan aseman mukainen rakennus (Kemi–Rovaniemi, Joensuu–Nurmes). Säilynyt ulkopuolelta lähes alkuperäisenä, sisäosia muutettu. Piharakennukset, makasiinirakennuksia, puistoa. Muita rautatierakennuksia on jäljellä Lehmassa, Kylmäojalla ja Jakokoskella.

Satamarata on purettu, mutta radan linja on edelleen nähtävissä tielinjana.

Laitokset sijoittuvat kuntaan

Kontiolahden kehitykselle merkittävää on ollut sairaanhoidon, rajavartiostojen ja maanpuolustuksen laitosten sijoittuminen kunnan alueelle. Tämä on vaikuttanut sekä talouden, liikenteen että maiseman kehitykseen.

Kontioniemestä löytyi ajan hengen mukainen terveelliseksi katsottu, rannan tuntumassa sijaitseva mäntykangas tuberkuloosisairaalan paikaksi. Mahtava klassisistishenkinen, arkkitehti Eino Forsmanin suunnittelema rakennus valmistui vuonna 1930. Päärakennuksessa oli alkuaan 270 potilaspaikkaa. Lisäksi alueella on lukuisia muita rakennuksia lähinnä henkilökunnan asumista ja laitoksen huoltoa varten. Päärakennusta korjattiin runsaasti 1980-luvulta lähtien. Alkuperäiseen hoitoajatukseen tärkeänä osana kuuluneet avoparvekkeet on rakennettu umpeen. Laitos liitettiin hallinnollisesti Pohjois-Karjalan keskussairaalaan 1972 ja lakkautettiin 1995. 2000-luvun alussa kokonaisuus etsii uutta muotoaan asuin- ja yrityskäytössä.

Paiholan sairaala valmistui 1951 Pielisjoen rantaan korvaamaan rajan taakse jäänyttä Pälksaareen piirimielisairaala. Tiilestä tehdyt ja rapatut, 2-4-kerroksiset rakennukset suunnitteli arkkitehti Jalmary Lankinen funktionalistisen tyylin jälkimaininkien mukaisesti. Sairaalarakennuksiin tuli myös asuntoja ja lisäksi tehtiin erillisiä asuinrakennuksia. Lähituntumaan alkoi rakentua pientaloalue.

Varparannan vanhainkoti

Alkuperäinen kunnalliskoti oli kookas punainen hirsitalo, jonka korvasivat uudet tiilirakennukset 1950-luvulla. Näitä on korjattu ja laajennettu mm. 1990-luvulla.

30

laitokset

Paiholan sairaala

Yhdessä Paiholan alueen sairaalarakennukset muodostavat edustavan näyteen 1950- ja 60-lukujen sairaala-arkkitehtuurista. Molemmat ovat tyypillisiä aikansa tuotteita. Paiholan sairaala peruskorjattiin 1980-luvun taiteessa. Kuurnan sairaalatoiminta loppui 1990-luvulla ja sen tilat siirtyivät pakolaiskeskuksen käyttöön.

Onttolan Rajavartiosto

Onttolan alue ryhmittyy vapaamuotoisesti avoimen urheilun ja harjoituskentän ympärille. Vanhimmat rakennuksista ovat vaaleaksi rapattuja ja tyyliään klassisistisia.

Kontioniemen sairaalan alue

Yhtenäinen klassisistinen rakennuskanta karulla rantaan viettävällä mäntykankaalla. Puistomainen pihapiiri, jossa vanhoja puita ja istutuksia. Muu lähiympäristö on rakentamaton, tosin lähituntumaan on tullut pientaloja ja golfkenttä.

1960-luvulla Suomen sairaalaverkosto täydentyi ns. B-mielisairaaloilla. Paiholan sairaalan yhteyteen rakennettiin sittemmin Kuurnan sairaalaksi nimetyt rakennukset sekä luhtikäytävä- ja kerrostaloja henkilökunnalle. Rakennukset ovat linjakkaita, vaaleita rakennuksia ajan hengen mukaisine nauhaikkunoineen.

Vanhainkoti, alkuaan kunnalliskoti, rakennettiin Varparannalle 1920. Rakennus on komea hirsitalo. Hoitotilat siirrettiin vuonna 1956 rakennettuun kaksikerroksiseen kivirakennukseen. Rakennuksia on useaan otteeseen laajennettu, lisätty ja kunnostettu. Rakennuskanta muodostaa merkittävän miljööän maalaismaiseman keskellä.

Kontioniemen varuskunta

Laajalla varuskunta- ja asuntoalueella on monipuolinen rakennuskanta. Kasarmien ja parakkienkisten paritalojen lisäksi alueella on modernistisia rivitaloja ja mm. tyylillisesti kuusikymmenlukulainen puu- ja tiilirakenteinen sotilaskoti.

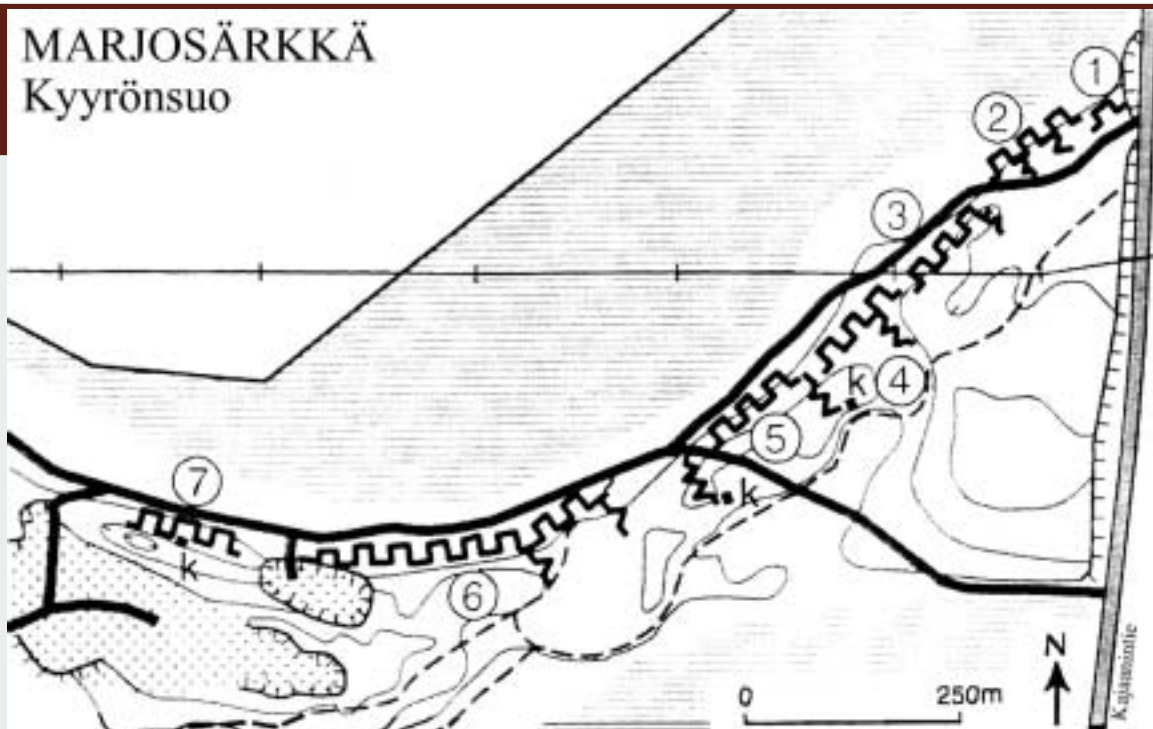
Onttolassa on perinteitä sotilaskoulutuksesta jo 1800-luvulta lähtien. Suomen itsenäistyttyä rajojen vartointia tehostettiin ja Pohjois-Karjalan alueen rajavartioidin keskus sijoitettiin Onttolaan. Pysyvä toiminta alkoi 1922. Alueen nimi oli tuolloin Höytiäisen reservikasarmit. Varusmieskoulutus alkoi 1953 ja jatkuu edelleen rajajääkärikomppanian nimellä.

Onttolan rajavartiostoalue käsittää kymmeniä rakennuksia. Ensimmäisinä rakennettiin 1920-luvulla kiinteistökeskus, komentajan asunto, kasarmi, asuinkerrostalo ja päävartio. Rakentaminen jatkui suhteellisen tasaisena 1980-luvulle saakka sota-aikaa lukuunottamatta. Peruskorjauksia rakennuksissa on tehty 1990-luvun lopulta lähtien.

Kontiolahden varuskunta perustettiin Kontioniemeen vuonna 1940, kun talvisodasta palaavat joukot haluttiin sijoittaa sopivasti käymään tarvittaessa suojataisteluja. Varuskunta oli aiottu väliaikaiseksi, mutta se vakinaistettiin 1950-luvun alussa. Aluetta rakennettiin pääosin 1950-60-luvuilla. Pitkän aikaa pääosa rakennuksista oli muualta tuotuja heikohkoja parakkeja. Ensimmäinen kivirakennus oli sairaala vuodelta 1954. Kasarmit, vesitorni ja pesula valmistuivat 1957. 1960-luvun vaihteessa valmistuivat päävartio, esikunta ja sotilaskoti. Uudempia kohteita ovat aliupseerikoulu 70-luvulta ja uimahalli 80-luvulta. Varuskunta-alueen ulkopuolelle tehtiin laaja asuinalue, jossa on pari-, kerros- ja rivitaloja.

Kontiorannan sotilaskoti edustaa 1960-luvun rakentamista varuskunta-alueella.

Sotilaallista varustautumista

Linnat, linnoitukset ja muut sotahistorian kohteet ovat karttuneet Suomen maaperälle lähes tuhat vuotta kestäneen idän ja lännen välisen valtataistelun tuloksena. Tästä syystä ainoastaan noin tuhat vuotta sitten rakennetut rautakauden aikaiset mäkilinnat ja viimeiset, toisen maailmansodan aikaiset bunkkeriketjut ovat suomalaisten itsensä rakennuttamia. Muut rakensi vieras esivalta, joka yleensä teetti rakennustyön suomalaisilla.

Venäläiset rakensivat ensimmäisen maailmansodan aikana Helsingin ympärille meri- ja maalinnoituksen. Kun sitten pelättiin Saksan hyökkäystä Pohjanlahden suunnasta Suomen läpi Pietariin, pantiin alulle myös sisä-Suomen linnoittaminen kahtena kohti länttä suuntautuvana kehänä. Sisempi kehä kulki Kontiolahden kautta linjalla Eno–Joensuu–Savonlinna–Puumala. Varustukset koostuivat maahan kaivetuista tai kallioon louhituista ampuma- ja yhdyshaudoista sekä korsiista. Rakenteet olivat tyypillisesti pitkiä ja mutkittelevia. Kontiolahdella rakentaminen alkoi 1916. Kohteita on kirkonkylässä, Pitkälammella, Pyytivaaralla, Uurossa, Jakokoskella, Lehmossa, Utranharjulla ja Marjosärkällä. Rakenteita on jäljellä paljon, mutta olosuhteet ja ympäristön käyttö ovat rapauttaneet niitä. Rakentaminen jäi monin paikoin kesken Venäjän vallankumouksen puhjettua 1917 ja Suomen itsenäistyttyä.

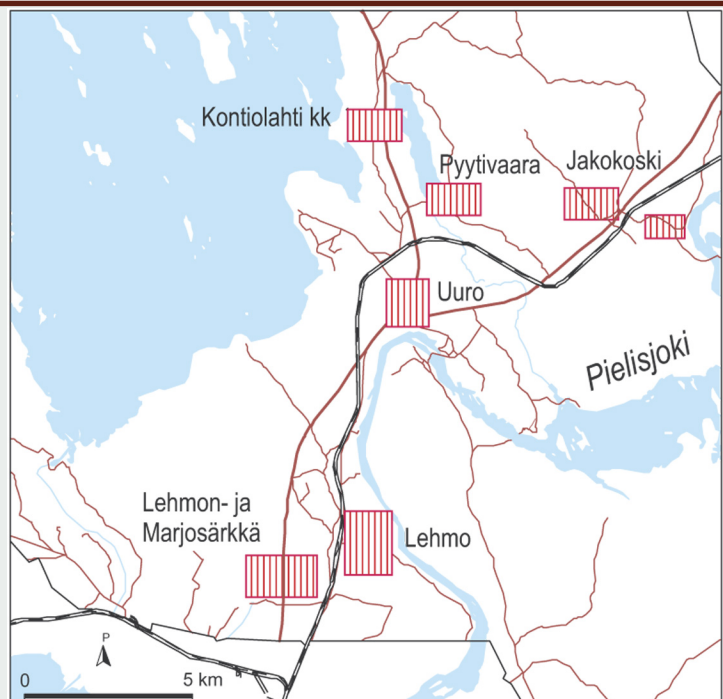
Toisen maailmansodan kynnyksellä ja osin myös sodan aikana pantiin pystyyn Suomen historian suurin rakennustyömaa. Tuolloin rakennettiin koko 1200 km pitkän Venäjän vastaisen rajan mittainen Salpalinjaksi kutsuttu puolustuskokonaisuus. Siinä oli polveilevien taistelukaivantojen lisäksi mm. 728 bunkkeria, noin 3000 korsua ja noin 200 km kivistä panssariestettä. Tulos on verrattavissa esim. Maginot-linjaan ja Atlantin valliin.

Kontiolahdella Salpalinja käsittää vesistöjen välit Pyhäselkä–Höytiäinen–Pielinen. Kunnan alueella on kolme suurta linnoitekokonaisuutta ja muutama pienempi rakenne. Selkeimpiä kokonaisuuksia ovat Höytiäisen kanavan länsiranta, Uuron–Pielisjoen sekä Jakokosken alueet. Pienempiä ovat Paiholan ja Kulhon Aittolammen kohteet. Näissä on jäljellä kaikkia em. linnoitteita, joiden kunto on hyvin vaihteleva.

Nykyisin linnoitukset ensimmäisen maailmansodan aikaiset venäläiset varustukset mukaanlukien ovat muinaismuistolain (1963/295) rauhoittamia. Toisen maailmansodan linnoitteiden, taistelupaikkojen, joukkohautojen yms. osalta suojelun juridiikka on vielä avoin. Museovirasto on 1990-luvun alusta lähtien rinnastanut ne muinaismuistolain tarkoittamiin kohteisiin.

Ensimmäisen maailmansodan aikana Helsingin ympärille laadittua linnoitusketjua laajennettiin sisä-Suomeen kahtena kehänä. Sisempi kehä kulki Kontiolahden kautta lähinnä vesistöjen väleillä. Yleiskartta osoittaa Pyhäselän, Pielisjoen ja Höytiäisen strategisen merkityksen.

Kartta ja valokuva Marjosärkältä kuvaavat rakennelmien luonnetta.

Rakentamistavat muuttuvat

Rakentamisen ohjailu lisääntyi 1900-luvun alkupuolella. Rakennusvalvonta ulotettiin maaseudulle vuonna 1949, minkä jälkeen lähes kaikki uudisrakentaminen edellytti etukäteen tehtyjä piirustuksia. Varsin nopeasti edettiin hyvin kauas vuosisatoja vanhasta rakentamisen traditiosta.

Useat järjestöt ja mm. asutustoiminnan organisaatiot levittivät tietoutta uuden ajattelutavan mukaisista rakentamistavoista, pihojen käytöstä ja viljelytavoista. Maanviljelysseurojen ohjeissa tähdättiin yhtenäistävästi käsitykseen hyvästä ja toimivasta maatalon pihasta. Rakennukset tuli sijoittaa tilan koon mukaisesti mitoitettun neliömäisen pihan ympärille. Mallipiirustusten mukaisia talotyyppejä levitettiin tehokkaasti.

Rakentamisessa tukeuduttiin edelleen hirsitekniikkaan. Sokkeli alettiin valaa betonista. Kattomateriaalina yleistyi kattohuopa, arvorakennuksissa pelti. Rakennusten ulkovaoraus yleistyi. Lauta- ja lankkutavara sahattiin yleensä kylissä höyrykoneilla käyvillä sahoilla.

Runkorakennetekniikka kehittyi 1920-luvulta lähtien ja syrjäytti 1940-luvun lopulta lähtien lähes kokonaan hirsirakentamisen. 1920-luvulla ikkunat ja ovet pyrittiin standardisoimaan ja valmistamaan puusepäntehtaissa. Edelleen kehitys on johtanut tehdasvalmisteisten rakennusosien ja kokonaisten talojenkin käyttöön. Paikalliset erikoispiirteet rakentamisesta ovat kadonneet. Suunnittelu on ammattimaistunut ja talojen tekniikka lisääntynyt jatkuvasti.

Selkien entinen kyläkauppa edustaa uutta loivakattoista rakentamistapaa.

Kivisiä panssariesteitä Uurossa.

Peltosärkkä, Selkie.

Asutustoiminta vireyttää maaseutua

Suurimmat ihmisen aiheuttamat muutokset maisemassa ovat tapahtuneet viimeisten 60 vuoden aikana. Koneiden aika alkoi maaseudulla viime sotien jälkeen, kun valtava jälleenrakennusohjelma pantiin liikkeelle.

Viranomaisvetoisesti johdettu asutustoiminta muutti suuresti ympäristöä asutustoiminnan kohteiksi valituissa kylissä. Maan saamiseksi viljelykuntoon käynnistettiin perkaus- ja kuivatusohjelma, jossa työn suoritti maataloushallituksen alainen maanviljelysinööripiiri. Kontiolahdella kohteiksi valittiin entiset kylien niittyalueet Kotalahdessa, Iksenniityllä, Paiholassa, Pilkkasuolla, Pilkossa, Onttolassa sekä Höytiäisen järvenlaskumaat Rantakylässä. Yksistään Lehmoon perustettiin maanhankintalain nojalla 77 uutta tilaa. Uutta asutusta syntyi erityisesti Keski-Lehmoon ja Lamminrannan alueille. Maanraivauksen myötä muodostui isoja yhtenäisiä peltoalueita, jollaisia ei ennen Kontiolahden historiassa ollut. Uudet pellot oli varattu vain laituriksi tai rehun tuotantoon. Asuin- ja karjarakennukset tehtiin tyyppiirustusten mukaan. Näin yleistyi 1950-luvun puolitoistakerroksinen talotyyppi.

Toisen maailmansodan vuoksi rakennettiin Suomen Venäjän vastaisen rajan mittainen puolustuskokoonaisuus, Salpalinja.

Kontiolahdella Salpalinja käsittää vesistöjen välisiä alueita hyvin samantapaisesti kuin aikaisempikin puolustuslinja. Selkeimpiä kokonaisuuksia ovat Höytiäisen kanavan länsiranta, Uuron–Pielisjoen sekä Jakokosken alueet.

Maatalousvaltaisen yhteiskunnan loppuminen

Sotien jälkeisen ajan suuri muutos oli viljelysmaiseman siirtyminen vaaroilta alaville maille. Sadoilla tiloilla lopetettiin maanviljely ja siirryttiin kaupunkiin tai jäätiin eläkkeelle. Mökit ja pientilat autioituivat, kun työtä etsittiin muualta. Kontiolahdella tyhjentyivät lähinnä pohjoisen kylät. Jäljelle jääneet viljelijät tehostivat ja laajensivat tuotantoa. Raivaustraktoreilla työnnettiin vanhojen peltojen kivet metsän reunaan. Samalla hävisivät monet varhaisen asutuksen jäänteet.

Maatalousvaltainen yhteiskunta tuli lopulliseen päätepisteeseensä 1960-luvulla ja liukui teollisen suunnan kautta palveluyhteiskuntaan. Vuoden 1960 väestölaskenta kertoo hyvin siitä rakennuskannasta, joka oli olemassa ennen suurta maaltapakoa. Kontiolahden noin 1900 asuinrakennuksesta oli yli 20 vuotta vanhoja vain 39 % ja yli 40 vuotta vanhoja 15 %. Tästä voi vetää sen johtopäätöksen, että uusia asuntoja tehtiin erittäin paljon jo itsenäisyyden ajan alkupuolella. 1960- ja 1970-luvun voimakas rakentaminen oli jatkumoa tälle kehitykselle.

Kun vuonna 1969 pantiin toimeen maataloustuotantoa vähentävä peltojen paketoitilaki ja lehmistä maksettava tapporaha, niin varsin monet karjatilalliset lopettivat toimintansa, vaikka koneellistuminen mahdollisti suurempien maatalousyksiköiden hoidon. Suomen liittyminen vuoden 1995 alusta Euroopan Unioniin ja sen myötä tapahtunut maatalouden tuottajahintojen romahtaminen on entisestään lisännyt karjataloudesta luopuneiden määrää.

Myös metsämaisemassa ihmisen vaikutus on ollut hyvin keskeinen. Sahateollisuuden nousun myötä paksut petäjäpuut hakattiin ensimmäisinä, niin että hitaasti kasvaneista, hyvistä rakennushirsistä alkoi olla puutetta. Metsiä hakattiin harsintamenetelmällä aina 1950-luvulle asti, jolloin aukkohakkuut yleistyivät. 1900-luvun loppupuolella ahot ja laitumenomaiset metsät lähes katosivat, koska karjaa pidettiin kesäisin pelloilla tai pihaniityillä. Merkittävä muutos on koskenut myös soita ja kosteikkoja, joita on sekä maatalouden että metsätalouden nimissä ojitettu. Nevat ja avosuot ovat suurelta osin hävinneet. Metsämaisema on yksipuolistunut.

Heinäseipäitä ei enää juurikaan tarvita alkuperäiseen tarkoitukseensa. Heinäseipäiden uusiokäyttöä ympäristötaiteena Jakokoskella.

Pysyviä ominaisuuksia Kontiolahden ympäristössä ovat luontoarvot.

Kaupungin lähialueilla asutus ja muu rakennustoiminta valtaa perinteisiä viljelys- ja luontokohteita.

Turvetuotanto on yksi esimerkki voimakkaasti maisemassa näkyvästä toiminnasta. Alueet ovat muokattavissa pelloiksi, palautettavissa metsäksi tai otettavissa muuhun käyttöön.

Kehittyvä Kontiolahti

Kontiolahden sijainti maakuntakeskuksen Joensuun kupeessa on ollut edullinen. Kunta on saanut laitoksia, työpaikkoja ja asukkaita paljolti kaupungin läheisyyden ja hyvien ympäristöolosuhteidensa ansiosta. Toki kunta on omilla toimillaankin edistänyt teollisuuden ja asumisen sijoittumista alueelleen. Toisaalta työn ja leivän tuojien ykköskastiin kuuluvien laitosten pysyvyys paikkakunnalla ei ole enää taattu; Kontioniemen sairaala on lopettanut toimintansa ja Paiholan sairaalan siirrosta kaupunkiin keskustellaan. Onttolan rajavartiosto ja Kontioniemen varuskunta näyttävät säilyvän.

Lieneekö etu vai haitta, mutta suuren luokan puunjalostusteollisuutta ei ole Kontiolahteen asettanut Pielisjoen väylästä huolimatta. Tämän vuoksi Kontiolahdella ei ole perinteisiä tehdasmiljöitä eikä niihin liittyviä asuinalueita. Läntinen naapurikunta Eno sai alueelleen Uimaharjun selluloosatehtaat ja merkittäviä sahoja.

Kirkonkylä on säilyttänyt asemansa eittämättömänä keskuksena, vaikka Lehmon–Kylmäoijan alue kaupungin tuntumassa alkaa olla varsin suuri. Kaupungin läheisyyteen on syntynyt kaava-suunnitelmien mukaista rakentamista mm. Kulhoon. Lisäksi haja-asutusalueelle on tullut runsaasti asutusta kaikkialle kaupungin tuntumaan, mm. Kulhoon, Pielisjoen varsille sekä Pilkon–Onttolan alueille. Rajan tuntumaan hakeutuva rakentaminen on pakottanut kunnan tiivistyvään yhteistyöhön maankäyttöasioissa Joensuun ja muiden seudun kuntien kanssa. Yhteistyö on tärkeää monessa mielessä, sijaitsevathan esimerkiksi Joensuun kaupungin vesilaitoksen käyttämät pohjavesivarat kokonaan Kontiolahden puolella. Näiden alueiden pysyminen puhtaina on tärkeää kymmenilletuhansille ihmisille.

Lähes kaikki Kontiolahden uuden rakentamisen alueet ovat tukeutuneet vanhaan rakenteeseen. Asukkaiden ja alueen historiallisen jatkuvuuden kannalta tämä on hyvä asia; uusi rakentaminen tukeutuu vanhaan eikä ole irrallinen saareke. Toisaalta vanhan sekaan rakentaminen on hyvin vaativaa; vanhan ympäristön ominaisuudet on otettava huomioon.

Uusi tuotantotoiminta on hakenut paikkansa liikenneväylien varrelta. Teollisuus- ja työpaikka-alueita on syntynyt mm. Lehmonharjulle, Lehmoon, Uuroon, Jaamalle ja kirkonkylälle.

Uutta kaupunkimaista vapaa-aikatoimintaa palvelemaan on noussut maisemallisesti hyvin näkyviä kohteita kuten Kontioniemen golfkenttä, ampumahiihtostadion ja Mustavaaran laskettelukeskus. Kontiolahdella risteilee useita retkeily- ja hiihtoreitistöjä. Myös vesistöjen vapaa-aikakäyttö on runsasta.

Uutta maankäyttöä, joka hyödyntää maisemien arvoja: Kontioniemen golfkenttä. Onko kenttiä sijoitettava kaikille vaarapelloille, jos maanviljelylle ei ole jatkajia?

Maaseudun toiveikkuuden aikaa: rivitaloja rakennettiin syrjäisiinkin kyliin 1970- ja 80-luvuilla. Romppalan talot sopeutuvat varsin hyvin kylän maisemaan koulun naapurissa.

Jokainen aika uudistaa ympäristöä

1900-luvulla tapahtui suuria muutoksia kulttuurimaisemassa. Kontiolahdella yli satavuotias rakennus on harvinaisuus. Maatalouden merkittävät muutokset, asumisen keskittyminen taajamiin sekä liikenteen ja teknologian valtava kasvu näkyvät kaikkialla. Maatalous on toistaiseksi pitänyt pääosan maisemallisesti tärkeistä pelloista viljeltyinä ja maisemat avoimina. Perinteisen kulttuurimaiseman uhkana on edelleenkin maatalouden väheneminen.

Jokainen aika on uudistanut ympäristöä. On tärkeää ymmärtää, ettei olennaista olekaan pysyvyys vaan muutos. Vaikka ihminen jättäisi vaikuttamisensa luontoon, ei sitä jätä luonto itse; jatkuva muutos kuuluu luonnon kiertokulkuun.

Ympäristöä tarkasteltaessa ei saa unohtaa uusiakaan rakennuksia. Aikanaan nekin vanhenevat ja ovat osa historiaa. Oman ja lähiajan kohteita on vaikea arvioida. Kuitenkin esimerkiksi Kontiolahden laitoskohteet ovat jo sen ikäisiä, että ne muodostavat omanlaisiansa, viehättäviä ympäristöjä. Samoin monet 1950-60-lukujen taloryhmät ovat asettuneet paikoilleen mukaviksi miljöiksi. Näin tapahtuu varmaankin aikaa myöten myös uusille pientaloalueille. Sen sijaan voi kysyä, kuinka kauniisti vanhenevat esimerkiksi peltiset teollisuushallit.

Pohjoisten kylien väkimäärän väheneminen on ollut selvää. Romppalan kauppa on jäänyt käyttöä vaille.

Pusikoitumisesta huolimatta maisemien perusominaisuudet säilyvät.

Ympäristön järjestystä ja siisteystä pidetään nykyisin tärkeänä. Vinossa olevat liiterit ja muut huonokuntoiset rakennukset puretaan oitis pilaamasta maisemaa.

Puurakentamisen vuoksi meiltä puuttuu rauniokulttuuri. Kivijalat ja muut jäänteet voivat kertoa omaa tarinaansa. Navetan kivijalka Lehtoilla on esimerkki rauniosta, joka kannattaisi säästää sellaisenaan.

40

KONTIOLAHDEN KULTTUURIYMPÄRISTÖ- KOhteita

Kontiolahti aiemmissa julkaisuissa

Kulttuurihistorialliset kohteet voidaan jakaa merkitykseltään valtakunnallisiin, maakunnallisiin ja paikallisiin. Inventointeja ja luetteloita kohteista on Pohjois-Karjalassakin tehty kaikilla em. tasoilla.

Vanhimman Pohjois-Karjalan kulttuuriympäristöinventoinnin toteutti seutukaavaliitto 1970-luvulla. Julkaisuun **Pohjois-Karjalan kulttuuriympäristö** koottiin sekä muinaismuistot että historialliset kohteet. Pohjana olivat seutukaavaliiton kunnille teettämä kysely ja museoviraston keräämä aineisto. Niitä täydennettiin kenttätöillä. Kontiolahdelta kohteita esiteltiin 31 kappaletta.

Vuonna 1982 julkaistu Pohjois-Karjalan läänin taidetoimikunnan ja Pohjois-Karjalan museon kokoama julkaisu **Pohjois-Karjalan rakennusperinnettä** perustui edellämainittuun inventointiin. Julkaisu pyrki luomaan monipuolisen yleiskuvan maakunnan rakennusperinteestä. Julkaisuun oli valittu Kontiolahdelta vanha koulu, isopappila, kunnantupa, kirkko, Kiiskilän talo Jakokoskelta ja Mönnin kylä.

Pohjois-Karjalan seutukaavaliiton laatimassa **Pohjois-Karjalan kulttuurimaisemainventoinnissa** vuosilta 1988-1989 keskityttiin laaja-alaisiin maisemakokonaisuuksiin. Kontiolahdella arvioitiin arvokkaaksi kohteeksi Mönnin–Heinävaaran tie.

Valtakunnalliset maisema-alueiden ja perinnemaisemien aluekuvaukset tehtiin 1990-luvun alkupuolella, samoin valtakunnallisesti merkittävät kulttuurihistorialliset ympäristöt arvioitiin. Näiden pohjalta valmistui vuonna 2001 **Maiseman muisti** -niminen teos, joka luetteli valtakunnallisesti merkittäviä muinaisjäännöksiä. Se painotti kullekin maakunnalle ominaisia jäännöksiä.

Maisema-aluetyöryhmän mietinnössä **Arvokkaat maisema-alueet** vuodelta 1992 on valtakunnallisena kohteena Selkie–Heinävaaran asutus- ja viljelymaisema.

Ympäristöministeriön 1992 asettama työryhmä laati ehdotuksen **Suomen kansallismaisemista**. Kohteita valittiin 27, joiden joukossa Pohjois-Karjalasta ovat vaarakylät ja Koli, joka maisema-alueena ylittää Kontiolahdenkin puolelle.

Museoviraston ja ympäristöministeriön julkaisuun **Rakennettu kulttuuriympäristö** vuodelta 1994 on koottu valtakunnallisesti merkittävät kulttuuriympäristöt. Kontiolahdelta ovat mukana Mönni ja Selkie sekä näiden kautta kulkeva Tohmajärven vanha maantie, Jakokosken kanava sekä Höytiäisen kanava ja Onttolan salpa-asema.

Ympäristökeskuksen julkaisemassa **Pohjois-Karjalan perinnemaisemat** -julkaisussa vuodelta 1998 painotettiin ketoja, niittyjä, hakamaita, metsälaitumia ja kaskimetsiä, jotka olivat nopeasti häviämässä pohjoiskarjalaisesta kulttuurimaisemasta. Maakunnallisesti merkittäviksi arvioitiin Kontiolahdelta 4 ja paikallisesti merkittäviksi 15 perinnemaisemakohdetta.

Pohjois-Karjalan liitossa on työn alla ajantasainen selvitys **Pohjois-Karjalan kulttuuriympäristöistä**.

Kohteiden valintaperusteista

Kohteiden valintaperusteita on pyritty määrittelemään kunkin em. luettelon laadinnan yhteydessä. Yleisesti on käytetty tutkittavista arvoista kolmijakoa: arkkitehtoniset, historialliset ja ympäristölliset arvot. Näitä on täydennetty kriteereillä: harvinaisuus, edustavuus, alkuperäisyys, yhtenäisyys, kerroksisuus, liittyminen ympäristöön sekä nimikkeillä: symbolikohde ja avainkohde. On myös käytetty määreitä: sopusointuisuus, vaihtelevuus, monipuolisuus, intensiteetti, opetus- ja tutkimusarvo.

Kontiolahdella on inventoitu 1980-luvulta lähtien eri yhteyksissä seitsemisensataa kulttuuriympäristökohdetta, joissa rakennuksia on yli 2000. Aineisto on valtava. Kulttuuriympäristöohjelmaa koottaessa osoittautui ongelmalliseksi inventointien laaja ikä- ja laatuheitari. On selvää, että

Venevajoja Kontiolahden kirkonkylän rannassa.

osa vanhoista inventoiduista kohteista on jo hävinnyt tai muuttanut ratkaisevasti muotoaan. Kohteita ei ole ollut mahdollista tutkia järjestelmällisesti uudestaan kulttuuriympäristöohjelman tehtäessä. Tämän vuoksi tässä yhteydessä laadittu Kontiolahden kohdeluettelo ei pyri olemaan lista kunnan parhaista kohteista. Sen sijaan on tarkoitus, että valitut kohteet ovat esimerkkejä siitä, millaisia kulttuuriympäristökohteita kunnassa on. Mukaan on pyritty kokoamaan erityyppisiä kohteita edustamaan omaa aikaansa sekä rakentamisen ja ympäristöjen kehitystä. Em. muualla käytettyjä valintakriteereitä on sovellettu joustavasti, eikä kohteiden arvon vertailua valitsematta jääneisiin tai toisiin kohteisiin ole ollut tarpeen tehdä. Kohteista on saatu arvokasta tietoa paikallisilta asiantuntijoilta, talojen omistajilta ja käyttäjiltä sekä hankkeen ohjausryhmältä.

Rakennuskannan osalta voidaan kysyä, kuinka uusia kohteita voidaan ottaa mukaan? Mitään tarkkaa aikarajaa ei ole olemassa. Usein katsotaan, että 40-50 vuotta on sopiva ikä. Uusien kohteiden arvottaminen on paljon ongelmallisempaa kuin vanhojen. Tuoreista kohteista on vaikea sanoa, missä niistä on pitkälle kestäviä, pysyviä arvoja. Uudet kohteet eivät useinkaan ole asettuneet ympäristöönsä eivätkä patinoituneet. Myös teollisten materiaalien ja tekniikoiden sekä ammattimaisen suunnittelun käyttö tekee niistä perinnerakennuksista poikkeavia.

Kohteena oleminen ei aiheuta velvoitteita osapuolille. Tietenkin toivotaan, että kulttuuriympäristökohteille osattaisiin antaa arvoa ja niitä pidettäisiin kunnossa. Tässä voivat osaltaan olla apuna ympäristökeskuksen ja museoviraston neuvonta ja korjausavustukset.

Yhteenvetoa kohteista

Mitä Kontiolahden kohteet sitten ovat? Pisin kausi Kontiolahden alueen elämästä on perustunut maa- ja metsätalouteen. Niinpä suurin osa kohteista on maaseudun pihapiirejä. Niistä valtaosa on suurehkoja, aikanaan suhteellisen hyvinvoivia taloja, joissa on kookkaan päärakennuksen lisäksi usein kivistä tehty navetta sekä muut maatalouden rakennukset. Monissa näissä pihapiiri, rakennukset ja maisemat ovat säilyttäneet kymmeniä, jopa satoja vuosia vanhan perusilmeensä. Monissa kohteissa asuinrakennuksia on korjattu ja laajennettu tai korvattu uusilla. Myös monet tärkeimmistä kylä- ja maisemakokonaisuuksista perustuvat maanviljelyyn.

Aikanaan varsin yleisistä pientiloista ja mökkiläisasumuksista on jäljellä paljon vähemmän. Tämä johtunee osittain niiden ehkä alkuaankin heikommista materiaaleista ja rakentamisesta sekä siitä, että ne hylättiin isoja taloja aikaisemmin elinehtojen kuihduttua. Näiden pihapiirien ympäristö ja maisemat ovat usein voimakkaasti muuttuneet, sulkeutuneet. Mökkien pienet

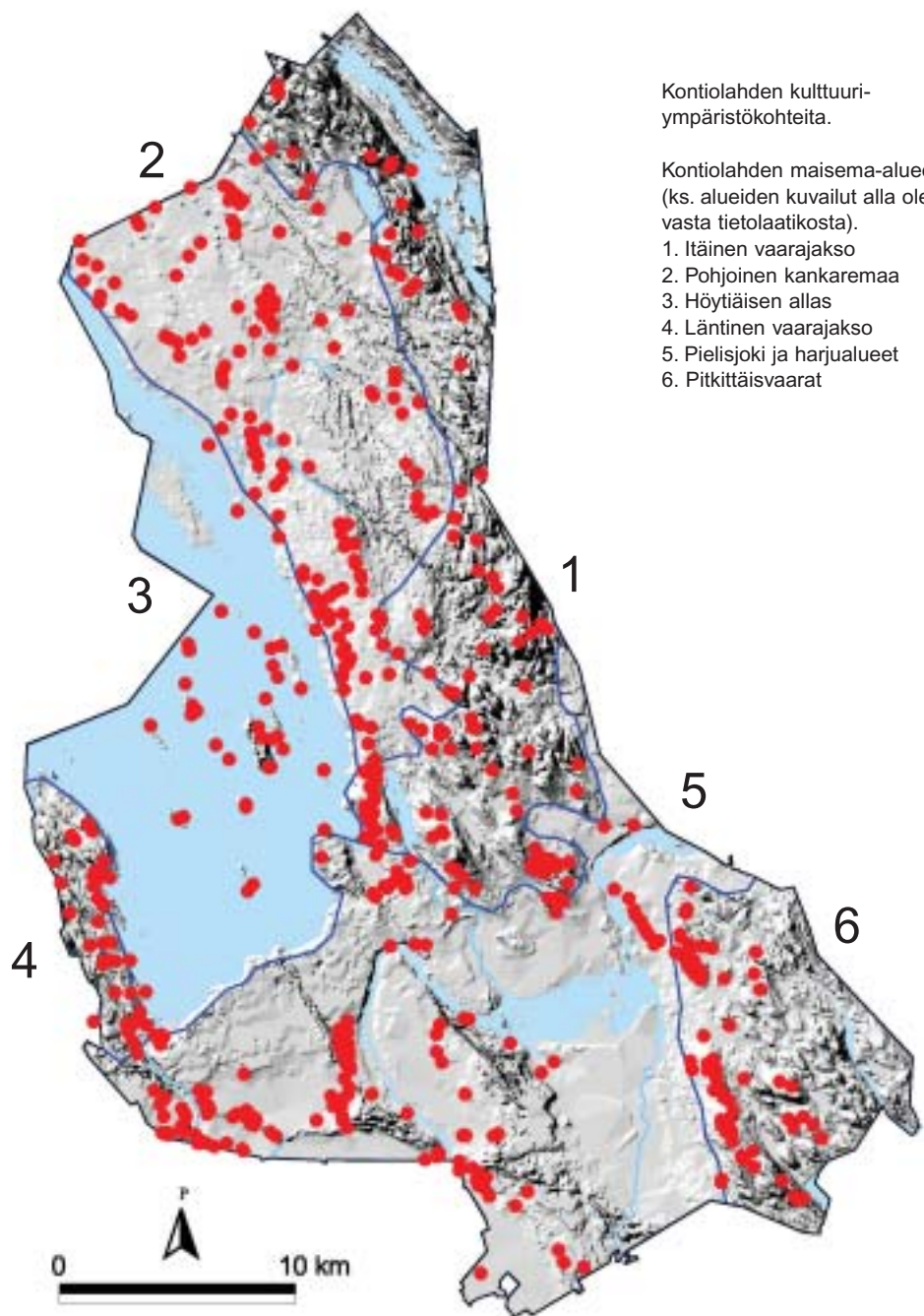
Maisema-alueet

Maisemia voidaan erotella toisistaan niiden näkyvien muotojen ja sisältöjen perusteella. Kontiolahdella voidaan määritellä kuusi maisemallista suuraluetta: pohjoisosan itäinen vaarajakso (1), pohjoinen kankaremaa (2), Höytiäisen allasalue (3), läntinen vaarajakso Kunnasniemellä (4), Pielisjoki ja siihen liittyvät harjualueet (5) sekä vaara-asutusalue Mönni–Selkie–Lehtoi (6).

1. Itäinen vaarajakso on noin 40 kilometriä pitkä. Vaarojen lomassa on melko paljon vesistöjä, suurimpina Herajärvi, Puso, Ripulinjärvi sekä Pitkälampi. Ihmisen toiminta on keskittynyt pohjois- ja eteläpään, missä on viljavia, huuhtoutumattomia moreenimaita. Pohjoisessa on jäljellä hieman vanhaa vaara-asutusta. Merkittävä maisema-alue on Herajärvi vaaroinen. Asumatonta seutua on Ripulinjärveltä etelään Hautajärvelle.

Korkeat maat ovat kallioisia vaaroja tai harjualueita. Alavat maat ovat soisia. Alueen eteläpään maaperä on lähes kaikkialla viljavaa moreenia. Sen seassa on jonkin verran hienojakoisia rantamuodostumia. Vaaraviljelykset ovat vanhaa perua ja tiloja on ollut lähes jokaisen vaaran laella. Laaksoissa olevat runsaat pienviljelykset ovat syntyneet 1900-luvulla.

2. Pohjoinen kankaremaa. Kankaremailla suhteellinen korkeus-ero kohouman ja viereisen laakson välillä on yleensä 10-20 metrin luokkaa. Maasto viettää idästä kohden Höytiäistä kaikkiaan noin 100 metriä. Maaperä on valtaosaltaan pohjmoreenia. Vähäiset harjualueet ovat sijoittuneet pohjoiseen. Rantamuodostumia on etelässä Miklinlammen pohjoispuolella ja Kivelässä Kontiolahden kylän pohjoispäässä. Kalliojärvet ovat syntyneet suureen, noin 8,5 kilometriä pitkään repeämään. Itse repeämä ei ole "tavallinen" kallioperään syntynyt murroslinja, kuten esimerkiksi Kolvananuuro, vaan murroslinjan puoliskot ovat ensin erkaantuneet toisistaan ja sen jälkeen keskusta on pullistunut koholle. Viljelykset ovat vanhastaan keskittyneet alueen moreeni- tai vaarakohoumille, esimerkiksi Romppalaan sekä harvakseltaan Höytiäisen rantamille. Uudempi asutus on hyödyntänyt Höytiäisen laskusta syntyneitä maa-alueita aina Rantakylään saakka.

Kontiolahden kulttuuriympäristökohteita.

Kontiolahden maisema-alueet (ks. alueiden kuvailut alla olevasta tietolaatikosta).

1. Itäinen vaarajakso
2. Pohjoinen kankaremaa
3. Höytiäisen allas
4. Läntinen vaarajakso
5. Pielisjoki ja harjualueet
6. Pitkittäisvaarat

3. Höytiäisen allas hallitsee Kontiolahden läntistä osaa. Höytiäisen lasku supisti järveä noin kolmanneksella ja lisäksi saarten määrän kolmeen sataan. Saarista suurimmat ovat maaperältään harju- tai rantamuodostumia. Pienemmät saaret ovat yleensä kallioisia. Höytiäinen on rantoineen suosittu virkistys- ja kalastuskohde. Loma-asutusta on runsaasti ja se lisääntyy edelleen.

4. Läntinen vaarajakso Kunnasniemessä kuuluu suurempaan Polvijärven puolella olevaan kokonaisuuteen. Asutus on tyypillistä vaara-asutusta. Vaarapellot ovat jäämässä pois viljelystä. Uudemmat pellot sijaitsevat alavimmilla mailla. Pohjoispäässä on vanhoja tiloja uudemman asutuksen sijoittuessa taasen keskivaiheille ja etelämmäs. Asutuksen ympärillä on runsaasti lehti- ja sekametsiä, alavat maat ovat mäntyvoittoisia. Alueen pohjoispuoli on hyvin kallioista ja maaperä on ohutta. Eteläosalla on pohjamoreenia sekä ranta- ja harjumuodostelmia.

5. Pielisjoki ja harjualueet. Suurin muodostelma on Jaaman-kankaan harjudeltan loivasti kumpuilevat mäntykankaat. Korkeimmat harjuosuudet sijoittuvat Jukajärvi–Kontioniemi -jaksolle. Parhaimmillaan harjut yltävät jopa 60 metriä Pielisjoen yläpuolelle.

Alueen itäpuoli on muodostunut pohjamoreeneista. Pielisjoen läheisyydessä on runsaasti paikallisia jokikerrostumia (sora, hiekka, siltti), savikoita ja soistumia. Maaperältään alue on siten hyvin monipuolinen ja vaihteleva, joskin tasaisehko. Alueen puusto on hyvin mäntyvoittoista. Asutuksen ympärillä on vain vähän lehti- ja sekametsiä, sillä maita ei ole kaskettu.

6. Pitkittäisvaarat. Mönni–Selkie–Lehtoi -vaarajakso muodostaa ainutlaatuisen kokonaisuuden. Maiseman arvoa nostaa alhaalla näkyvä Pielisjoki. Asutus on sijoittunut vaarojen pitkittäisille selänteille ja aurinkoisille rinteille. Asutus on syntynyt viljaville huuhtoutumattomille vaaramoreeneille. Pohjamoreenit peittävät suurimman osan aluetta, mutta itäisillä takavaaroilla on myös laajoja hiekkaisia tai soraisia rantakerrostumia. Kaskitalous näkyy sekametsien runsautena. Laitumet ovat usein puustoutuneet sekametsiksi, niittyjä ja peltoja on istutettu koivulle. Alueelle ulottuu juonne kalkkipitoista vihreäkivivyöhykettä, millä on suotuisa vaikutus kasvustoon.

pellot ovat metsittyneet, eivätkä mökit useimmiten edes sijainneet vaarojen näköalapaikoilla kuten isot talot.

Kontiolahden muiden kuin maatalouselinkeinojen vaiheista on jäänteitä varsin vähän. Myllyt, uittorakenteet, kuparikaivosten kuilut, kivilouhokset ja raudanjalostukseen liittyvät paikat ovat lähes sulautuneet luontoon. Yrittämistä aloilla oli aikanaan kovasti, mutta kannattavuutta ei riittänyt kovin kauan.

Kontiolahden syrjäisyys näkyy mm. siinä, että valtio ei ole rakentanut kuntaan juuri mitään lukuunottamatta sotilaallisia varustuksia, Kontioniemen varuskuntaa ja Onttolan rajavartiostoaluetta. Hallintorakennukset sijoitettiin kaupunkeihin.

Kunnan rakennuksista suurin osa oli aikoinaan kouluja. Suuri osa näistä on nykyään myyty ja uudessa käytössä. Valtaosa muusta kunnan rakennuskannasta on nuorta – päiväkoteja, liikuntarakennuksia, terveyskeskus, teknisiä rakennuksia, teollisuusrakennuksia ym. 1960-luvulta eteenpäin. Kuntayhtymien toimesta on osittain valtion rahoilla rakennettu sairaala-alueet Kontioniemeen ja Paiholaan.

Kirkollisissa rakennuksissa näkyy keskushallinnon ohjaus. Suunnittelijat olivat useimmiten ammattilaisia ja jälki sen mukaisesti vankkaa ja ajan tyylipiirteiden mukaista. Rakennukset olivat asukkaiden määrään ja varallisuuteen nähden varsin suuria ja komeita.

Liikenteen historiasta merkittävimpiä ovat vanhat tienpohjat Selkie–Mönni–Jakokoski -alueella ja Kruununtien linjaus Jaamankankaalla. Rautatie asemineen on merkittävä kohde, samoin Pielisjoen kanavat.

Höytiäisen vesistön erikoisuus ovat yhteiskäytössä olevat kalasaunat. Kun Kontiolahden kohteisiin edellä olevien lisäksi vielä luetaan mm. kirkolliset kohteet, koulut, seurantalot, kesähuvilat sekä kirkonkylän hallinto- ja liikekohteet, voidaan Kontiolahden kulttuuriympäristökohteet todeta varsin monipuolisiksi.

Ajateltaessa rakentamiseen saatuja vaikutteita ja tyyliisuuntia on todettava, että Kontiolahden perinnerakennukset edustavat pitkälti läntistä vaikutusta. Merkit bysantin suunnasta ovat lähes olemattomia. Ajankohtaiset tyylivirtaukset ovat tulleet jonkin verran esille rakennusten ikkuna- ja ovisommitteluissa sekä yksityiskohdissa, mm. ikkunoiden vuorilautoissa. Muutoin tyyli näkyvät selvimmin esivallan rakentamissa kohteissa. Esimerkkejä ovat kirkolliset rakennukset, kansallisromantiikka rautatierakennuksissa, klassismi Kontioniemen sairaalassa ja jälkifunktionalismi Paiholassa.

Ensimmäiset Pohjois-Karjalaa koskevat arkeologiset selvitykset tehtiin 1800-luvun loppupuolella. Tuolloin Muinaismuistoyhdistyksen stipendiaatit kiersivät maakuntia keräten muinaislöytöjä sekä paikallista perimätietoa. 1930-1960-luvuilla tehtiin kaivauksia, joissa keskityttiin erityisesti kivikauden tutkimiseen.

Varsinainen pohja arkeologiselle tutkimukselle Pohjois-Karjalassa luotiin 1960-1970-luvuilla, jolloin Karjalaisen Kulttuurin Edistämisseuran varoilla ja organisoimana järjestettiin arkeologinen perusinventointi jokaiseen kuntaan.

Uusin inventointi on tehty 2000-luvun alussa. Sen mukaan Kontiolahdelta on löytynyt yhteensä 42 arkeologista kohdetta. Niistä pääosa, kolmisenkymmentä, on ajoitettu kivikautisiksi asuinpaikoiksi, lisäksi on muutamia hautapaikkoja, kultti- ja tarinapaikkoja sekä muita kohteita.

Luonto- ja perinnebiotooppikohteet

Kontiolahden ympäristöohjelma on vuodelta 2000. Ohjelman painopistealueina olivat vesistöjen virkistyskäyttömahdollisuuksien turvaaminen, maankäytön suunnittelu ympäristön ehdoilla, ympäristövalistus, kasvatusta ja neuvonta sekä uusiutuvien energiavarojen hyödyntäminen. Ohjelmassa on luetteloitu Kontiolahden luontokohteet: Kolin kansallispuisto on osittain Kontiolahden kunnan alueella, soidensuojelualueita kunnassa on viisi, harjujen suojeluohjelman alueita kaksi, lintuvesiohjelman alueita kaksi, rantojen suojeluohjelmassa on Höytiäisen saaristo, vanhojen metsien suojeluohjelmassa on neljä kohdetta ja Natura-kohteita on yhdeksän.

Pohjois-Karjalan perinnemaisemakohteet -julkaisussa vuodelta 1998 on selvitetty 18 kohdetta Kontiolahdelta. Nämä ovat hakamaita, ahoja, niittyjä ja ketoja.

Kalervo Kallion veistämä Kollaen Vasama Kontioniemessä.

Muistomerkit

Muistomerkit ovat yksi mahdollisuus tuoda esiin merkittäviä paikkoja tai asioita. Muistomerkillä voidaan paikallistaa hävinnyttä rakennetta tai merkittävää tapahtumaa. Lähes jokaisella kirkkomaalla on sodissa kaatuneiden muistomerkki; Kontiolahden kirkon luona sellainen on Veikko Jalavan tekemä sankaripatsas. Toinen merkittävä sodan muistomerkki on Kalervo Kallion veistämä monumentaalinen Kollaen Vasama Kontioniemessä. Muista Kontiolahden muistomerkeistä mainittakoon Mönnin taistelun ja Höytiäisen laskun muistokivet.

Kontiolahden metsät

Metsät hallitsevat pohjoiskarjalaista maisemaa. Koko maakunnan pinta-alasta kaksi kolmannesta on metsän peitossa. Kontiolahdella mänty on metsien valtapuu, mutta myös kuusta ja koivua on paljon. Kontiolahden alueella on sekä tuoreita kuusi- ja koivuvoittoisia kangasmetsiä että kuivia jäkäläkankaita.

Luonnonkasvien joukossa on joitakin oloissamme harvinaisia lajeja, jotka elävät kaukana levinneisyysalueidensa ulkopuolella. Kolvananuuron jyrkillä kalliorinteillä kasvavat mm. tunturihärkki ja pahtarikko. Kulhossa on uhanalaisia kasvilajeja, mm. hietaneilikkaa ja tunturikirjehennettä. Kulttuuriympäristöjen ja puolikulttuuripaikkojen pelto-, niitty- ja ketokasvillisuutta voi löytää vaikkapa kirkonkylän vanhan ydinalueen ympäristöstä.

Metsä kulttuurimaisemana

Kulttuurimaisemista puhuttaessa myös metsät ovat osana ihmisen toimintaa ja kulttuuria. Vanhinta laaja-alaista metsän hyödyntämistä oli kaskeaminen, joka alkoi jo noin 1000 vuotta sitten. Se suosi metsien muuttumista lehtipuuvaltaisiksi. Kaskisavut alkoivat hiipua 1800-luvun puolivälissä.

Tervanpolton valtakausi oli 1500-luvun lopusta 1900-luvulle saakka. Tervan valmistukseen otettiin metsästä harsimalla eli valikoimalla mäntyjä. Sen vaikutuksesta metsät kuusettuivat. Puuta haettiin kotitarvekäyttöön rakennus- tai polttopuuksi, jälleen harsimalla. Pienet vesisahat yleistyivät 1600-luvulla. Kauan jatkunut harsiminen on muuttanut vanhoja mäntyvoittoisia sekametsiä kuusikoiksi, sillä mänty ja koivu ovat olleet kautta aikojen tarvepuina kuusta halutumpia.

Koivua tarvittiin paljon niin omiin tarpeisiin kuin Venäjällekin. Polttopuusta ja muusta rakennustavarasta oli Pohjois-Karjalan eteläosissa 1800-luvulla jopa pulaa. 1900-luvulle asti oli yli puolet kaikesta puuntarpeesta kotitarvekäyttöä. Puuta käyttävä teollisuus alkoi nousta vasta 1850-luvun jälkeen höyrysaahojen yleistymisen myötä.

Kylät ja niiden kohteet

Kylien nimitykset ovat usein ongelmallisia. Kylien viralliset rekisterinimet ja käyttönimet eivät useinkaan ole yhteneviä. Isot maarekisterikylät jakautuvat useisiin käyttönimiltään vakiintuneisiin kyliin. Kylien identiteetti on kiinni mm. asukasluvusta ja asukkaiden aktiivisuudesta sekä erilaisista yhteisyyttä ja omaa identiteettiä vahvistavista asioista. Oman erikoisuutensa kyliin on tuonut Höytiäisen

lasku, jonka ansiosta perustettiin Pohjan rekisterikylä kaikista Kontiolahdella olevista vesijättömaista.

Kylittäin on esitelty lähinnä asuinrakennus- ja maatalouskohteita. Pääosa muista kohteista on esitelty aihepiireittäin tekstin yhteydessä olevissa kuvissa ja kohdelaatikoissa.

livola

Jakokosken kylän keskeisellä paikalla sijaitseva suuri laajennettu ja kunnostettu maalaistalo, jonka pihapiirissä uusiakin kookkaita maatalouden rakennuksia.

livola on kylän keskustassa näkyvällä paikalla oleva kaunis esimerkki hoidetusta pihapiiristä, talon laajennuksesta ja toimivasta maatilasta.

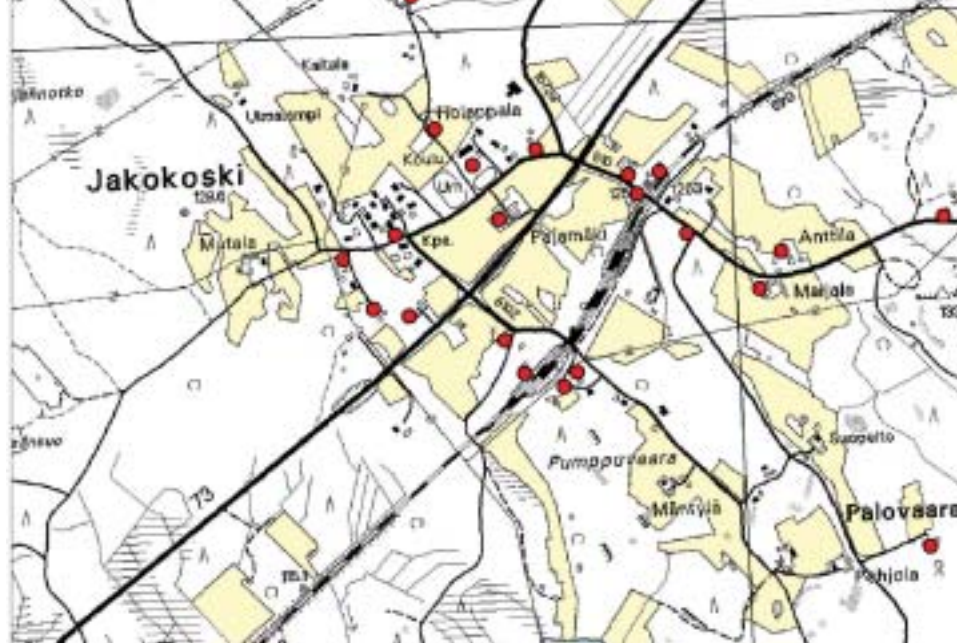

1900-luvulle tultaessa korostui ajatus talousmetsistä. Alettiin viljellä puuta ja turvata puuston riittävyttä teolliseen käyttöön tulevaisuudessakin. Metsänhoitoasetus annettiin 1917 ja yksityismetsälaki 1929. Ne kielsivät metsää hävittävän toiminnan ja sen seurauksena harsinta lopetettiin.

Ihmisen muokkaamissa talousmetsissä puusto on yleensä lajistoltaan yhden puulajin metsää ja puuston ikärakenne on hyvin kapea.

Soiden ojittaminen alkoi 1910-luvulla. Järjestelmällisesti ojitusta tehtiin sotien jälkeen, ja se oli laajinta vuosina 1960-1980. Se muutti soiden maisemaa huomattavasti. Koskemattomat, usein avonaiset alueet pyrittiin muuttamaan ojitetuiksi talousmetsiksi.

Puuston viljelymenetelmät muuttuivat koneellistumisen myötä. Voimakkaat muokkausmenetelmät kuten auraukset ja äestykset olivat vallalla 1960-1970-luvuilla. Sen jälkeen on suosittu kevyempiä menetelmiä, mm. laikutusta.

JAKOKOSKI

Jakokoski on osa Heinävaaran, Selkien ja Mönkin kautta kulkevaa vaaramaisemakokonaisuutta ja osa Pielisjoen laakson suurmaisemaa.

Seutu on ollut asuttuna lähes 300 vuoden ajan. Isonjaon jälkeen kaskiviljelyn jäätyä vähäisemmäksi asutus levisi vaaroilta alavammille maille. Kylän vanhimmat asuinpaikat ovat 1700-luvulta ja ne sijaitsevat korkeimmilla paikoilla. Alkuperäisiä rakennuksia ei ole enää jäljellä.

Nykyisellään pääkylän muodostaa vaaran laella Joensuu–Lieksa-valtatien pohjoispuolella oleva alue, joka on sekoitus maatalouskylää ja taajamaa. Tiet kiertelivät kauniisti kumpuilevien viljeltyjen peltojen ja käytössä olevien, hyvin hoidettujen pihapiirien lomassa. Rivitalotaajama on sijoitettu varsin mukavasti hieman muusta ydinalueesta sivuun. Yksittäisiä taloja ja muutaman talon ryhmiä on lähivaaroilla ja mm. joelle sekä Paiholaan johtavien teiden varsilla. Uudisrakentaminen on sijoittunut sopuisasti vanhan rakenteen sekaan. Elämisen tuntua ja palveluita antavat

koulu, kauppa, rautakauppa, seurojentalo, kanavamuseo, tähtitorni ja Tähtikallion luolasto sekä vahva kylätoiminta.

Varsinkin vaaran laella oleva Jakokoski näyttää elävän vireänä kylänä. Syrjäisemmällä alueella yksittäistaloja säilynee, samoin loma-asutusta.

Kankivaara

Pihapiiri 1900-luvun alusta. Vuodelta 1906 olevan vinkkelimuotoisen päärakennuksen sisätiloissa kuisti. Kivinavetta, kahdella sivulla toisiinsa yhteen kytketyt aitat ja muita piharakennuksia.

Kankivaara on komealla paikalla vaaramaisemassa oleva maatalon ehjä pihapiiri. Rakennukset muodostavat yhtenäisen kokonaisuuden, jota on vaalittu ja hoidettu. Maisemallisesti hienot kumpuilevat pellot on viljelty.

Alatalo

Pitkä kahden tuvan rakennus 1800-luvulta. Taloa laajennettu 1886 ja korjattu 1920-luvulla, uusin korjaus 2000-luvulla. Julkisivuissa vaihteleva vaaka- ja pystylautavuoraus. Katossa päätykolmiot myös pitkillä sivuilla. Kuistiosa matala ja aumakattoinen. Kivinavetta modernisoitu alkuperäistä matalammaksi. Pihapiirissä myös kaksikerroksinen aitta.

Alatalo on alkuperäisiä piirteitä säilyttänyt suuri maalaistalo. Kuisti on matalana ja aumakattoisena mielenkiintoinen.

Maijala

Tiivis, yhtenäinen pihapiiri, jossa päärakennus, kivinavetta, aitta ja kellari. Kaikki rakennukset puupintaisia ja maalaamattomia. Talon vanhin osa ilmeisesti noin vuodelta 1830 oleva savupirtti, jossa luonnonkiviuni. Myös toinen tupa 1800-luvulta. Rakennus toiminut kestikievarina. Runsaasti vanhoja rakennusosia ja yksityiskohtia.

Maijalan rakennukset ovat kauniisti harmaantuneita. Rakennuksissa on paljon alkuperäisyyttä ja aitoutta, mm. ikkunoita uusittaessa on jätetty myös alkuperäisiä ikkunoita paikoilleen.

48

perinne-
bio-
toopit

Mesimarja viihtyy enää harvoilla kasvupaikoilla.

Maan hyväksikäyttöä viljelyyn, karjanhoitoon ja muuhun elintarviketuotantoon on usein määrävänä tekijänä maaseudun kulttuurimaisemassa. Viljelytapojen muuttuminen on ratkaisevasti vaikuttanut maisemaan. Kaskien, niittyjen ja ahojen merkkejä näkyy kaiken aikaa entistä vähemmän. Maisema on yhtenäistynyt.

Eläin- ja kasvilajisto on vähentynyt suojapaikkojen puuttuessa, koska mm. sarkaojista on luovuttu ja karja on hävinnyt entisiltä laidunalueilta. Paikoitellen on jäljellä vanhoja ahoja, niittyjä, hakamaita, laitumia ja metsälaitumia eli yhteisellä nimikkeellä perinnebiotooppeja. Maisemallisesti ja lajistoltaan nämä alueet ovat erittäin tärkeitä ja säilyttämisen arvoisia.

Kotieläimet ovat merkittäviä perinnebiotooppien muotoutumisessa. Kanoja pihalla Kunnasniemessä.

- Kontiolahden kirkonkylä
1. Merkittävä peltoalue
 2. Taajama-alue
 3. Satama
 4. Vierevänniemen ranta-alue

KONTIOLAHDEN KYLÄ

Kirkonkylän vanhimmat asuinpaikat sijoituivat Höytiäisen ja Pitkälammen väliselle mäelle todennäköisesti 1500-luvulla. Vanhimmat talot ja peltoaukeat olivat nauhana nykyisen kotiseutukeskuksen tienoilta Hovilaan saakka.

Ennen isoajakoa 1800-luvun alkupuolella kylän keskus oli vanhan hautausmaan kohdalla, missä sijaitsi myös silloinen kirkko. Hautausmaan nurkalla maantiestä erkanivat tiet Höytiäisen rantaan ja Jussilan taloon.

Isossajaossa kirkonkylän taloluku laski tilapäisesti alle puoleen entisestä. Maakaupan vapautuessa saatiin kirkonkylään ensimmäiset kauppapuodit vuonna 1869. Pientaloasumukset, joissa oli käsityöläisliikkeitä, kuppiloita ja asiamiespalveluja, alkoivat

keskittyä raittimaisesti maantien varteen. Lähitalot säilyttivät tärkeän yhteisöllisen asemansa 1900-luvun alkupuolelle asti. Kuntakokouksen istuntoja pidettiin mm. Sinkkolassa ja Takkulassa. Tilanne muuttui, kun kokouksia alettiin pitää manttaalikunnan omistamassa vankihuoneessa. Vuonna 1913 valmistui kunnalle oma kunnallishuone.

Uusi komea kirkko valmistui nykyiselle paikalleen vuonna 1881 ja isopappilan päärakennus 1884. Pitkään riidellyt kansakoulutalo valmistui 1890. Saatiin opettaja, poliisi ja apulaisnimismies, kunnankirjuri ja monta muuta virkailijaa, joille piti hankkia asunnot.

Simolan haka Selkiellä.

- Kontioniemäki
1. Sairaala-alue
 2. Varuskunnan asuntoalue
 3. Varuskunta
 4. Kontioniemäen asunto- ja työpaikka-alue
 5. Golfkenttä
 6. Alannealue

Väestön lisääntyessä keskusraitin varrelle alkoi syntyä pientaloasutusta, ja 1940-luvulle tultaessa vanha hajanainen kylärakennetä tiiviisti entistä selkeämmin rivikyläksi. Ohikulkutien valmistuminen 1960-luvulla rauhoitti kirkonkylän läpikulkuliikenteeltä. Höytiäisen rantavyöhykkeen kesäasutus lisääntyi. Alkoi kylän kehittäminen rakennuskaavan mukaisesti. Etenkin 1970-luvun puolivälin jälkeen rakennustoiminta oli vilkasta, kirkonkylälle saatiin mm. uusi kunnantalo ja terveyskeskus. Vaikka useimmat tärkeistä rakennuksista sijaitsevat Keskuskadun varrella, ovat näkymät väljiä. Tien korottaminen korjauksen yhteydessä on vaikeuttanut vanhojen rakennusten käyttöä.

Kirkonkylällä käy yhä selvemmäksi, miksi ihmiset ovat asettuneet asumaan juuri tälle alueelle. Kirkonkylän asutuksen synnyssä keskeistä on ollut luonto, sen tarjoamat antimet ja olosuhteet. Höytiäisen laajat vedet ovat olleet omiaan kalastuksen harjoittamiselle ja maaperä sopiva viljelysten perustamiselle. Kannaksen sijainti ja alueen kauneus ovat varmasti vakuuttaneet seudulle tulleita paikan asuttavuudesta.

Kirkonkylä muodostaa nykyisellään noin neljä kilometriä pitkän nauhamaisen rakenteen valtatie 6:n ja Höytiäisen rannan väliin.

koulut

Lehmon koulurakennuksia.

Kontiolahden kouluja

Ahokkala	1951
Heinävaara	
Heraniemi	1904
Iiksi	1955, 1988
Jakokoski	1907, 1939, 1957
Jero	
Kansanaho	
Kirkonkylä	1890
Kontioniemäki	1951, 1958
Kontiovaara	1931
Kulho	1929, 1964, 1994
Kunnasniemi	1908, 1937
Kylmäoja	1954, 1991, 2001
Kyykkä	
Lehmo	1929 (puukoulu)
Mönni	1905, 1945
Onttola	1939, 1953, 1993, 2000
Paihola	
Pankavaara	1950
Puso	1931
Pyytivaara	
Romppala	
Selkie	1939, 1956
Salokylä	1939
Suurivaara	1947-48
Varparanta	1950
Venejoki	1961

Pääräitin muodostaa vanhan maantien paikalla oleva Keskuskatu, jonka varrella on pääosa palveluista. Pientaloasutusta on levi-
tetty kohti rantaa sekä ydinalueen pohjois- että eteläpuolella. Kokonaisuudessaan kylän rakenne on muotoutunut varsin ehjäksi ja yhtenäiseksi. Mielenkiintoinen seikka rakenteessa on, että kirkolliset rakennukset ja hautausmaa-alueet ovat jakautuneet koko kylän matkalle alkaen ortodoksisesta kirkosta uuteen hautausmaahan saakka.

Vanhat pellot ja niityt muodostavat kirkonkylälle merkittävän maisemallisen tekijän. Niiden säilyvyys kannattaa turvata. Vanha rantajyrkäne ja rannan kivi- ja hietikkoalueet tarjoavat hienoja ulkoilumahdollisuuksia.

Kontioniemeä pidetään pitäjän vanhimpana tunnettuna asuinpaikkana, sillä sen historia juontaa 1400-luvun lopulle. Uudempi identiteetti perustuu Kontioniemen sairaalaan ja varuskuntaan. Varuskunta jatkaa toimintaansa, mutta henkilökunnan asuinalueen heikoimmat rakennukset ovat jääneet vaille käyttöä. Sairaala-alueelle etsitään uutta käyttöä. Uusinta kerrostumaa ovat golfkenttä ja ympäristöön 1980-luvulla kohonneet työpaikka- ja asuinalueet.

Kirkonkylän ja Kontioniemen väliin jäivät laaja ja luonnoltaan mielenkiintoinen vesijättöalue ja sataman alue. Satamamiljöön kantavana voimana ovat 1940- ja 1950-luvuilla rakennetut satamatyöläisten mökit. Kaikessa vaatimattomuudessaan ne muistuttavat vilkkaan satamatoiminnan ajoista. Puretun satamaradan linjaus on nähtävissä rannalle menevän tien linjauksessa. Uusi asutus on levinnyt ranta-alueen tuntumaan.

Varuskunnan asuinalueiden, Kontioniemen sairaala-alueen ja muun, osin hajallaan olevan rakennuskannan kehittäminen nykyistä yhtenäisemmäksi hienot luonnon ja historian lähtökohdat hyödyntäväksi asuin-, työpaikka- ja virkistysalueeksi antaa kunnalle suuria mahdollisuuksia, mutta on sekä taitoa että resursseja vaativa hanke.

Pyytivaaran kylä on kehittynyt hiljalleen kirkonkylän takamaasta. Ilmeisesti 1720-luvulta lähtien tuli kylään talo silloin tällöin. Pitkälammesta lähtevässä purossa on ollut myllyjä ikiajoista lähtien. Ylemmän myllyn toiminta päättyi 1950; paikalla oli myös sähköntuotantoa 1924-39. Kantelesärkän myllylaitteet ovat edelleen toimintakunnossa, sähkölaitoskin toimi 1970-luvulle asti. Myllypaikkojen perinteitä jatkavat kalalaitokset.

Kylä hiljeni maaltamuuton seurauksena, mutta se on jälleen vilkastunut hyvän sijaintinsa ja maisemiensa ansiosta. Pyytivaara on säilyttänyt vaarakylän luonnettaan. Pelloilta ja hakkuualoilta on avaria näkymiä.

Muissa rekisterikylään kuuluvissa kylissä, mm. Latvavaarassa, Heinävaarassa ja Kyykässä, ovat asukkaat ja viljelystoiminta vähentyneet. Talot ovat yksittäisiä tai muutaman pihapiirin ryhmissä. Komeita näkymiä ja vaara-asutuksen luonnetta on mm. Latvavaarassa. Kyykässä toimii 1990-luvun lopulla perustettu kyaniittikaivos. Kolvananuuron rotkolaakso on merkittävä luonnonmaantieteellinen ja kasvillisuuskohte sekä retkeilypaikka.

Kirkonkylän terveystalo

Kaksikerroksinen tyyppirakennus, joita tehtiin ruotsalaisin lahjoitusvaroin 1940-luvulla. Puurakenteet, ulkopinta rimalautaa.

Selkeätä perusrakentamista, lähes kuution muotoinen rakennusmassa. Terveystalot muodostivat suomalaisen terveyshuollon perustan sotien jälkeen. Koulujen ohella ne olivat usein ainoita julkisia rakennuksia kylässä.

Selkien koulu.

Romppalan koulu.

Vanha kunnantalo

Vanha kunnantalo on ensimmäinen varsinainen hallintorakennus kunnassa. Kaksikerroksinen puurakennus keskusraitin varrella valmistui 1913.

Rakennus noudattaa ajankohdan yleisiä rakentamis- ja tyylipiirteitä sovellettuina julkiseen rakentamiseen. Muodostaa mielenkiintoisen rivin puisen koulutalon, rapatun entisen paloasemarakennuksen ja tiilisen kunnanvirastotalon kanssa.

Vanha apteekkitalo

Pääraitin varteen tehty liikerakennus 1930-luvun taitteesta. Tiloja kahdessa kerroksessa. Vaalea vaakavuoraus. Aitta 1800-luvulta. Laajaan pihapiiriin istutettu erikoispuita.

Ryhdikäs, kunnossapidetty rakennus. Kunnan harvoja vanhan polven liikerakennuksia sellaisena kuin niitä aikoinaan rakennettiin pääraitin varteen.

Puhakkala

Hirrestä tehty pieni tupa ja kylmä eteinen. Sijainti kukkulalla peltoalueen keskellä entisen Höytiäisen rannan tuntumassa. Rakentaja vaskiseppä Tobias Takkunen ilmeisesti 1860-luvulla. Rakennuksessa ollut lisäksi toinen tupa tai kamari. Piharakennukset hävinneet.

Rakennus on kunnostettu Kontiolahti-seuran toimesta vuonna 1999. Tällöin suuri osa hirsistä ja monia rakenteita uusittiin, jolloin pyrittiin kuitenkin uskollisesti alkuperäisiin ratkaisuihin.

Ruusukumpu

Pienehkö talo vuodelta 1913, korjattu 1938 ja 1996. Klassistisenkin pyöreiden pilareiden kannattelema kuisti. Aitta ja sauna.

Tyylipiirteissään poikkeuksellinen rakennus kunnassa. Hoidettu rakennus ja pihapiiri.

52

seu-
ran-
talot

Selkien seurojentalo

Maamiesseuran taloksi tehty noin 1925. Seurantaloksi poikkeuksellisesti kaksikerroksinen rakennus, sali toisessa kerroksessa. Myös asuintiloja. Kunnostuksia tehty avustuksilla.

Varparannan työväentalo

Matala rakennus. Sisätilat kunnostettu.

Räsälä

Kontiolahden vanhoja asuinpaikkoja, suuren tilan keskus. Nykyinen päärakennus rakennettu 1898, korjattu mm. 1961, uusin korjaus 2002-. Kivinen karjarakennus vuodelta 1915, korjattu 1950.

Pihapiiri on pysynyt kauan samassa asussa, esim. rakennusten määrä ja sijainti on täysin sama kuin 1930-luvun ilmakuvassa, vaikka maataloustoiminta jatkuu edelleen. Edustaa kirkonkylän keskustan perinteikästä maanviljelysympäristöä.

Kotiseutumuseo

Vuonna 1871 rakennettu entinen viljavarasto. Käyttötarkoitukselleen tyypillinen kuution muotoinen, kaksikerroksinen punamullattu hirsirakennus. Toiminta makasiinina loppui 1950-luvulla. Kunnostettu kotiseutumuseoksi.

Ainoa säilynyt rakennus lajissaan kunnan alueella. Kuvastaa rakennuksena suurta muutosta entisestä uhkaavasta nälänhädästä nykyaikaiseen yltäkylläisyyteen. Rakennukseen koottu esineistö liittyy pääasiassa maanviljelyyn ja kotitalouteen.

Evankelis-luterilainen kirkko

Valmistui 1881 lahjoituksena saadulle maalle. Suunnittelijana yleisten rakennusten ylihallituksen arkkitehti Georg Wilenius. Hirsirakenteinen, laudoituksin vuorattu.

Tyylillisesti rakennus edustaa uusgotiikkaa. Suippokaaret esim. ikkunoiden yläpuolella on korvattu puurakenteisiin paremmin soveltuvilla kiilakaarilla. Sisätila on kolmilaivainen.

Muita seurantaloja:

Jakokosken seurantalo

Rakennettu 1932. Keltamullattu hirsipintainen rakennus. Viereen sijoitettu tuulimylly.

Lehmon työväentalo

Kuuluu Ristisaaren perinteeseen, ollut aiemmin toisessa paikassa.

Lehmon seurantalo, Seurapiha

Rakennettu 1932. Hirsipintainen, kellertäväksi maalattu rakennus. Peruskorjattu. Alkuperäinen asu säilynyt hyvin. Historiallisesti, maisemallisesti ja kyläkuvan kannalta merkittävä rakennus. Lehmon nuorisoseura ry.

Isopappila

Rakennettu 1883. Suunnittelijana sahanhoitaja Johan Häggman. Symmetriaan pyrkivä julkisivujaottelu, koristeellisia yksityiskohtia, uusrenessanssia. Huoneiden seinät tasoitettiin kipsillä ja pape-roiin, mikä osaltaan erotti pappilan ajan talonpoikaistaloista.

Ortodoksinen kirkko

Rakennettu 1982, suunnittelija arkkitehti Erkki Helasvuo. Pyöröhirsinen rakennus, joka on saanut vaikutteita karjalaisista tsasounista.

Vanha hautausmaa

Otettu käyttöön vuonna 1737. Paikalla oli kappeli 1739, sitten kirkko 1780. Kirkko paloi 1879 ja tapuli purettiin 1898.

Vanha hautausmaa on kulttuurihistoriallisesti merkittävä kohde. Suurten kuusien suojassa on vanhoja, kuluneita muistokiviä ja ruostuneita rautaristejä, jotka sisältävät paljon alueen henkilöhistoriaa.

Kuurnan voimalaitos ja kanava

Pielisjoen valjastus alkoi Kaltimon voimalaitoksen ja kanavan valmistumisesta 1959. Kuurnaan haviteltiin voimalaitosta lähes samanaikaisesti, mutta se valmistui vasta 1971. Vaalea, yksinkertainen voimalaitos ja massiiviset, betoniset pato- ja kanavarakenteet.

KUNNASNIEMI

Kunnasniemen kylä ilmestyi Liperin suurpitäjän maakirjaan vuonna 1732 viiden uudismökin voimin, kun muutamat sotkumalaiset ja lehmolaiset määrättiin muuttamaan sinne. Tämä Höytiäisen nurkka oli siihen asti pysynyt takamaana, jossa käytiin kalassa ja kaskeamassa Kinahmosta, Kontiolahdesta ja Sotkumasta käsin.

Kunnasniemen keskeinen tekijä oli ja on Höytiäinen. Kylän maasto on vaihtelevaa. Kunnasniemeläisten edellytykset muuttuivat perusteellisesti vuonna 1859 Höytiäisen laskun mukana. Rapalahden, Lietelahden, Utriaislahden ja Katin vesijätöt tarjosivat kipeästi kaivattua heinämaata rehuntuotantoon.

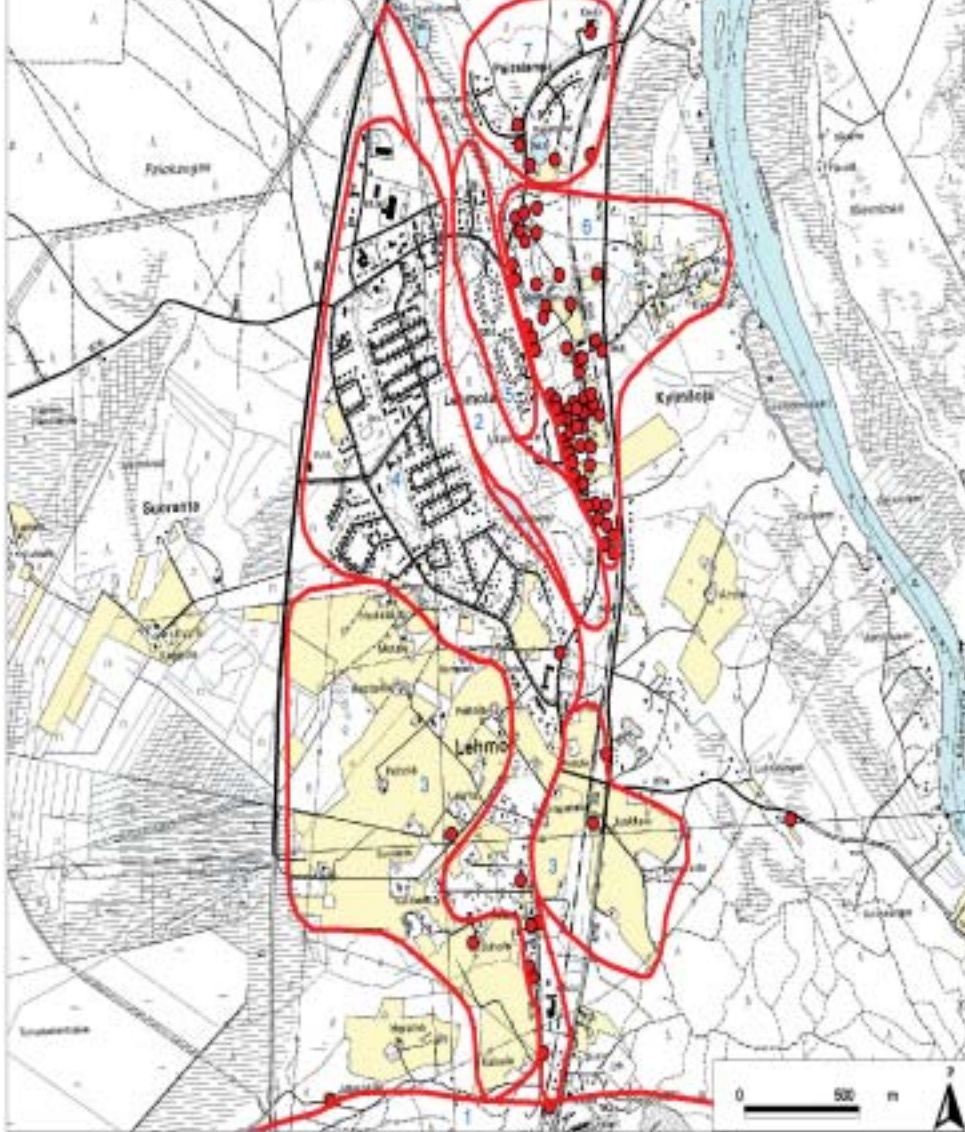
Nykyisin kylällä on jonkin verran maanviljelystä, mutta kaupungin läheisyys on houkuttanut muutakin asumista. Rannoilla on runsaasti vapaa-ajan asuntoja. Erityisiä muutos- tai rakentamispaineita ei seudulla ilmeisesti ole, koska alue on hieman syrjässä.

Puntarikosken voimalaitos

Rakennettiin 1957 Höytiäisen lasku-uomaan. Rapattu, pulpettikattoinen rakennus.

Puntarikoskella toimi kruununkalastamo ja kalanviljelylaitos, joka toimi voimalaitoksen rakentamiseen asti. Herrasväkeä kalastamossa 1900-luvun alkupuolella.

- Lehmo
1. Lehmonharju
 2. Ukonharju
 3. Peltoalueet
 4. Lehmon asuinalueet
 5. Ukonharjun asuinalue
 6. Kylmäojan vanha asuinalue
 7. Kylmäojan uusi asuinalue

LEHMO

Lehmon kylän keskusta, vanhalta nimeltään Lehmonaho, sai ensimmäiset asukkaansa 1670-luvulla. Vähitellen kylästä muodostui hyvin tiivis, kahden vierekkäisen peltoaukeaman asutusalue, jollainen oli hyvin harvinainen Pohjois-Karjalassa. Lopulta muutamilla talollisilla ei ollut enää mahdollisuuksia

laajentaa peltojaan, vaan he muuttivat mieluummin sivummalle, kun isonjaon aikana siihen tuli tilaisuus.

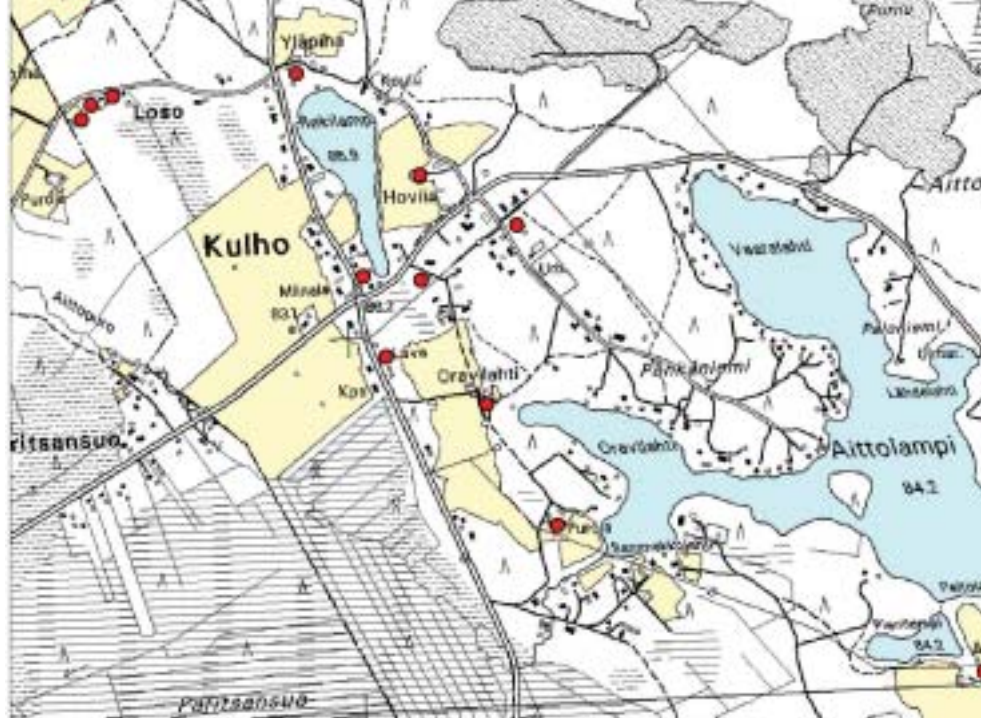
Talonpoikainen ilme alkoi haaleta Lehmosta 1800-luvun lopulla ja etenkin 1900-luvulla, kun ryhdyttiin antamaan tontteja, ensin

56

ovet

Vanhastaan ovet tehtiin leveistä laudoista. Usein lautoja höylättiin ja niihin tehtiin huulloksia ja koristeprofileita. Puusepäntyönä tehtävät asuinrakennusten ovet olivat ns. peiliovia, joissa rakenteena on puinen kehys sisään jäävine, yhteenliimatusta puulevystä tehtyine peileineen. Myös näissä käytettiin koristeellisia höyläysmuotoja. Teollinen tuotanto on tuonut vanerista ja kovalevystä tehtyjä laakaovet sekä monikerroksiset lämpö- ja äänieristetyt ovirakenteet. Ovia kunnostettaessa kannattaa kiinnittää huomiota myös kunkin ajankohdan heloituksiin ja muihin yksityistyiskohtiin.

Kulho.

teiden varsilta ja sitten vähän sivumpaakin. Uusista asumuksista käytiin useimmiten töissä joko Joensuun kaupungissa, Utran teollisuuskeskuksessa tai Ristisaaren erottelulla. Tonttien kysyntä kasvoi edelleen sotien jälkeen. Maanhankintalain nojalla perustettiin 77 tilaa. Nykyisin vanhat talot ovat jääneet uuden asutuksen sisään.

Kylmäojalla alueelle tyypillinen mökkiasutus on keskittynyt radan ja Kylmäojantien väliselle kaistaleelle, jonka läpi kulkee kuusien, mäntyjen ja koivujen reunustama vanha kylätie. Se on miljööltään mielenkiintoinen ja antaa muuttuneenakin mielikuvaa vanhasta pienasumisesta.

Keski-Lehmo edustaa alueen vanhinta osaa isonjaon aikaisine kantatiloineen ja niihin liittyvine peltoalueineen. Maaston tasaisuus ja maaperän hiesu- ja hietavaltaisuus ovat olleet edellytyksenä intensiiviselle maanviljelyn harjoittamiselle. Keski-Lehmon peltoaukeat muodostavat kulttuurihistoriallisesti arvokkaan maiseman.

Lehmon sijainti Joensuun naapurissa on jo pitkään tuonut alueelle uudisasukkaita ja lisärakentaminen on ollut voimakasta. Kaavoitettu pientaloasutus on levinnyt Ukonharjun rinteille, Kylmäojalle ja osittain peltoalueille. Myös jokivarsi on ollut rakentajien kiinnostuksen kohteena.

Kulho–liksi–Kotalahti -kyläalue sijaitsee kunnan eteläosassa aivan kaupungin rajan tuntumassa. Vanha Ilomantsintie kulkee alueen läpi ja erottaa kylän Kruununkankaan ja Kerolankankaan jääkaudisesta delta- ja harjualueesta. Kylän asujaimisto on keskittynyt Aittolammen ympärille ja liksen alueella liksenniityntien varteen sekä pohjoiseen päin mentäessä Kuurnantien varrelle.

Kulhossa on ollut suuria maatiloja. Kylän harjuista on otettu soraa runsaat määrät. Nykyisellään alue on sekoitusta maaseudusta ja kaupungin lähistön asuinalueesta. Tasaiset peltoaukeat ovat komeita.

- Onttola
1. Rajavartiosto
 2. Taajama
 3. Kanavalaakso
 4. Hiekkasärkät
 5. Lykynlammen ulkoilualue
 6. Peltoalue

Onttolan ensimmäiset talot on asutettu 1680-luvulla. Isossajaossa siirrettiin kyläkeskuksesta lisää taloja, silloin Lehmon kylän takamaalle. Onttola oli harvaan asuttua seutua.

Höytiäisen kanavan kaivutyö, sen patojen murtuminen ja vesimassojen karkaaminen Onttolan läpi Pyhäselkään muutti yhdellä rysäyksellä keskeisen viljelymaiseman. Vesistö jakoi maan kahtia. Höytiäisen vanha lahti, Paskonpohja, kuivui ja sen molemmin puolin sijainneista niemistä, Soikkelinniemestä ja Puntariniemestä, muodostui sisämaan mäentöyräitä. Purkaantuvat vesimassat olivat syöksyneet läpi Valkealammin ja poistaneet sen kartalta, syöneet osan Onttolan talojen pelloista ja jättäneet ne jokuoman reunalle, kääntyneet viime tipassa vähän oikeaan ja virranneet kylien vanhoja niittymaita pitkin Pyhäselkään ja nostaneet sen vedenpintaa.

Onttola hyötyi 1900-luvulla suuresti Joensuun naapuruudesta. Pohjois-Karjalan rajavartioston esikunta on sijainnut Onttolassa vuodesta 1922. Sotien jälkeen vanhoja kylien niittymaita otettiin asutustoiminnan piiriin ja suuret alueet muuttuivat peltoaukeiksi.

Kaupungin läheisyydestä johtuen alueelle on tullut uutta asutusta lähinnä rajavartioston liepeille ja kanavan partaille. Varsinkin Lykynlammen tienoo on merkittävä ulkoilualueena.

Pilkossa on merkittäviä peltoalueita, mm. Puntarikoskentien alkupäässä Ruohosuon alue tien molemmin puolin.

Kaikilla Lehmon maarekisterikylän edellä mainituilla kylillä on samat mahdollisuudet ja uhat: kaupungin läheisyys takaa niille elämää ja asukkaita, mutta on samalla uhkaamassa niiden perinne- ja maisema-arvoja. Rakentamispainetta kohdistuu alueisiin melkoisesti sekä yksittäisinä taloina että laajempina kaavoitettuna kokonaisuuksina. Kaavoitusta suunniteltaessa tulisi maisemarakennetta selvittää ja pyrkiä säilyttämään maiseman kannalta oleelliset peltoaukeat ja jättää vanhojen pihapiirien ympärille riittävät suoja-alueet. Viljelysten pysyminen käytössä takaisi osaltaan niiden säilymistä. Avarat näkymät ovat kylille yksi voimavara verrattuna tiiviiseen kaupunkimaiseen rakentamiseen.

ikkunat

Ikkunat alkoivat yleistyä savupirttiajan loppuessa. Ikkunat koottiin pienistä lasiruuduista. Ruudun muoto säilyi neliömäisenä, kunnes kansallisromantiikan ajasta 1800-luvun lopulta lähtien alettiin käyttää tyylisuhanteiden mukaisesti muitakin muotoja ja lasien koko kasvoi.

Ikkunoissa ovat tärkeitä tarkat mittasuhteet sekä laseissa että puuosissa. Samoin merkityksellisiä ovat ikkunan sijainti seinän ulkopintaan nähden ja sekä sisä- että ulkopuoliset vuorilaudat, ikkunapenkit ja koristeistat.

Suutela

Pihapiiri Lehmonharjun ja peltoaukean liittymäkohdassa, seurantaloa vastapäätä. Laaja piha, jonka ympärillä kivinavetta vuodelta 1905, päärakennus todennäköisesti 1920-luvulta sekä aitat. Päärakennusta muutettu 1950-luvulla, jolloin tehtiin kuistilaajennus.

1950-luvun asussa säilynyt maalaistalon pihapiiri Lehmon peltojen tuntumassa. Ympäristö on säilynyt pitkälti vanhassa asussaan. Peltojen osalta on rakentamispaineita.

Lykynlammen urheilumaja

Rakennettu noin 1936-46. Laajennettu 1980-luvulla. Punamullattua hirttä, loiva harjakatto. Sijainti mantykankaalla jyrkän ja korkean lammenrantapenkan ääressä. Ympärillä laajat ulkoilualueet.

Omanlaatuista hirsirakennusta, jossa on koristepiirteitä kansallisromanttisesta tyylistä mm. hirsien päissä ja kattokannateissa.

Huvilaniemi

Mansardikattoinen korkea ja kapea huvila, joka on rakennettu 1950-luvulla. Runsaasti ikkunakoristeita. Niemessä Kunnasniemen eteläosassa.

Varhaisia kesähuviloiksi tehtyjä rakennuksia. Rakennuspaikkana erityisen monipuolinen ja maisemiltaan upea.

Korjattaessa voi vanhan ikkunan säästää uuden rinnalla, esimerkkinä Jakokosken Majjala.

Mönni.

MÖNNI JA SELKIE

Alueen peruskalliota peittää ravinteikas vaaramoreeni, joka on kivinen, mutta hyvä kasvualusta. Seudulla on ollut asutusta ainakin 1500-luvulta lähtien. Selkien pohjoisrinteellä oli ortodoksiajan keskus. Se hajotettiin isossajaossa, kun kolme taloa siirrettiin peltoaukeamalta. Isonjaon yhteydessä vuoteen 1840 mennessä muodostui vielä nykyisinkin nähtävillä oleva kylärakenne, jossa talot ovat sijoittuneet nauhamaisesti vaaran laelle tien molemmin puolin. Peltoala on kasvanut vaaroilla isonjaon jälkeen, mutta ei kuitenkaan niin merkittävästi kuin alavilla mailla. Asutustoimintaa ei ulotettu vaaroille. Muutoinkin on nähtävillä melko selvä jako: isot talot ovat vaarojen rinteillä ja pienet talot sekä mökkiläisten asumukset alhaalla.

Kylät ovat säilyneet perinteisinä vaarakylinä. Kylistä on tehty lukuisia selvityksiä ja suunnitelmia. Kylät kuuluvat valtakunnallisesti merkittäväksi luokiteltuun maisema-alueeseen. Maisemaan kuuluvat olennaisena osana vanhat karjakujat, pisteaidat ja kaskimaat. Kaskikoivikoita on mm. Lehtoin vaaraosuuden länsirinteillä.

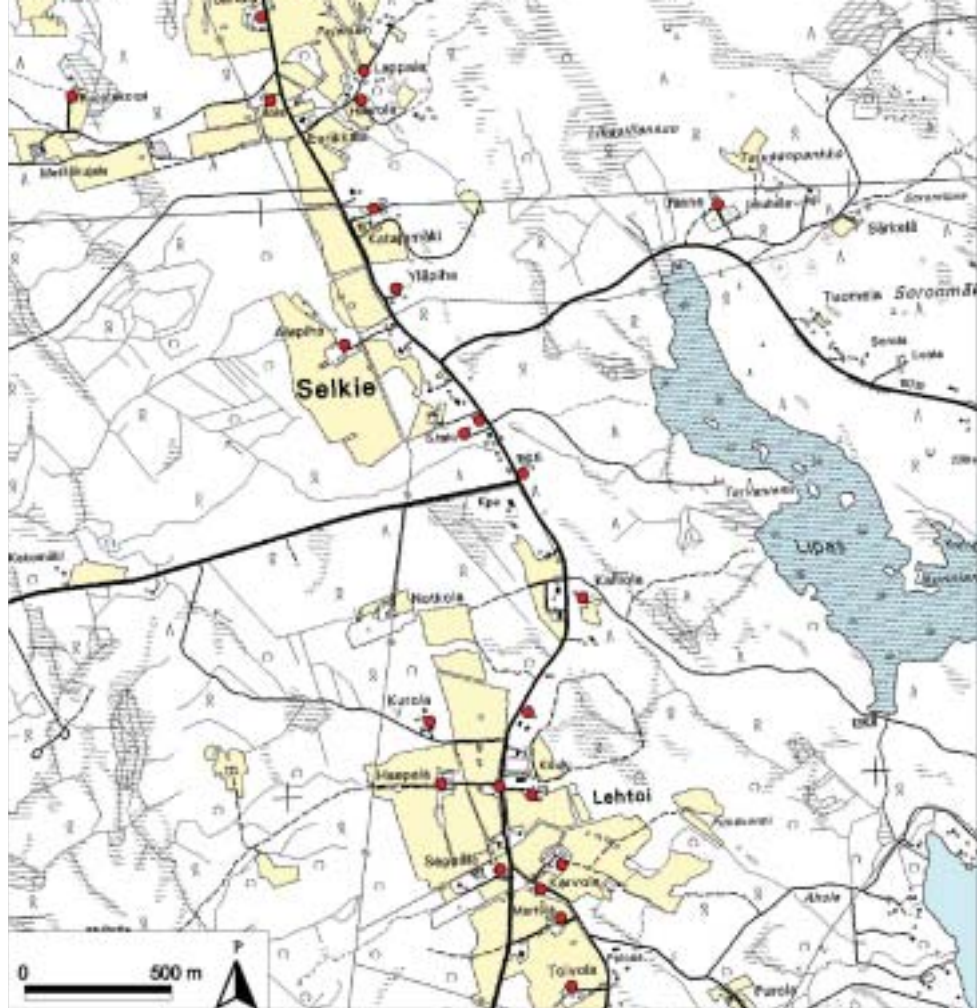
Kiihtelysvaaran Heinävaarasta Selkielle, Mönniin ja edelleen Jakokoskelle johtava tie on monissa selvityksissä ja tarkasteluissa hienoksi noteerattu maisema- ja perinnetie. Korkealla kulkevalta tieltä avautuvat komeat maisemat peltojen yli kohti kaukomaisemia. Upeita maisemia on myös päätieltä mm. Kansanahoon, Havukkavaaraan ja Riihivaaraan lähtevillä teillä.

Selkien seurantalons portaikko.

Kontiolahden kotiseutukeskuksen sali.

Selkie.

Tilojen peltoalueet laskeutuvat kauniisti pitkin vaarojen rinteitä. Avoin peltomaisema on edellytys asutun vaaramaiseman olemuksen säilymiselle ja ymmärtämiselle. Maanviljelystä harjoitetaan enää muutamalla tilalla, joten metsittymisen vaara on olemassa.

Selkielle on laadittu osayleiskaava 1995. Uudisrakentamispaineita kylille on jonkin verran. Uusien talonpaikkojen valinnassa tulisi

olla huolellinen, jotta kylärakenteen ja maisemien tasapaino ei järky. Kylissä ollaan hyvin selvillä kylärakenteen ja maisemien merkityksestä, joten niiden säilymiselle edellytykset ovat hyvät.

Laurilan tupa.

Katajamäen ullakkokuone.

Yläpihan iso tupa.

Puhakka

Rakennukset ilmeisesti 1800-luvun puolivälistä. Suuri vaalea päärakennus. Iso liuskekivistä tehty navetta, jonka eteläpää purettu ja siirretty pohjoispään tilalle. Savusauna, aitta ja riihi. Ympärillä peltoja.

Kookkaat maatalon rakennukset sijaitsevat komealla paikalla. Vehreä pihapiiri, jossa mm. omenapuita ja sembramäntyjä.

Riihivaara

Pihapiiri. Komea parituparakennus 1800-luvulta, harmaata hirttä. Porstuaosa keltamullattu. Navetan alaosa kiveä, yläosa hirttä. Aitta ja sauna. Vanhoja kalusteita ja yksityiskohtia. Pihapiirissä myös kirkkoveneen katos.

Komea päärakennus ja hyväkuntoinen navetta sijaitsevat selkeässä, nelikulmaisessa pihapiirissä. Pihan ympäristö alkaa olla metsittyä.

Haapala (Mönni)

Päärakennus 1900-luvun alusta, korjattu 1946, jolloin parituvasta luovuttu. Iso navetta 1940-60-luvuilta. Pellolla kotitarvepaja. Kaksi riittä ja lato.

Pihapiiriä lähestytään tieltä komeasti ylämäkeen kumpuilevan pellon taakse. Ylväs sijainti peltojen ympäröimänä, metsä yhdellä reunalla. Väljä pihapiiri.

uunit

Savusaunan kivas Tyynelästä Selkieltä.

Kamarin uuni Katajamäestä Selkieltä.

Pönttöuuni Katajamäestä Selkieltä.

Katajamäki

Asuinpaikkana 1800-luvulta lähtien. Nykyinen pihapiiri 1900-luvun alkupuolelta. Päärakennus tehty 1914 ilmeisesti vanhoista hirsistä. Ullakkokamarit 1930-luvulta. Navetta 1960-luvulta. Pitkä liiteri-aittarakennus palautettu pärekattoiseksi vuonna 2003. Selkien laella olevasta pihapiiristä avautuvat maisemat sekä itään että länteen. Tieltä johtaa talolle koivukuja. Pihapiirissä putarhaa ja istutuksia.

Katajamäki sijaitsee avarasti vaaran laella. Pihapiiri edustaa maatalouden tilaa, jonka toimeentulo on saatu maataloudesta aina 1970-luvulle saakka. Tilalta lopettiin maatalous 1968. Rakennuskanta on uudistunut 1900-luvun aikana, mutta pihan muoto ja kokonaisuus ovat pysyneet ehjinä. Talo on huolellisesti ennallistaen korjattu 2000-luvun alussa. Monia yksityiskohtia ja materiaaleja on säilytetty ennallaan.

Hyvin tyypillinen kontiolahtelainen tuvan uuni Heraniemen Kuuskalliosta.

Ison salin uuni Romppalan Korpelasta.

Yläpiha

Suhteellisen voimakkaasti laskeutuvassa länsirinteessä oleva pihapiiri. L-muotoinen suuri asuinrakennus, jonka vanhin osa vuodelta 1838. Siipiosa tehty ilmeisesti 1895, jolloin myös vanhaa osaa korotettiin. Sisällä iso entinen savutupa vanhassa asussaan (mm. taitteinen mustunut sisäkatto), vuolukivi-uuni ilmeisesti 1900-luvun alusta. Rakennus verhoitu 1940-luvun lopulla ulkoa mineriittilevyillä. Aitta säilynyt hyvin. Navetasta jäljellä vain kivijalka. Sauna 1930-luvulta, poikkeuksellisesti tiilirakenteinen. Hirsinen tallirakennus. Yläpiha ollut ison tilan keskus.

Rinteestä johtuen Yläpihan pihapiiri ei ole tavanomaisen suorakulmainen, vaan rakennukset on sovitettu rinteeseen pitkittäin. Päärakennus on ulkoa hieman ankean oloinen johtuen mineriittiverhouksesta, mikä suojaa julkisivua, mutta on muuttanut rakennuksen luonnetta. Sisältä vanhan tuvan henki on säilynyt erinomaisesti ja muissakin huoneissa on suuren talon komeutta. Rakennus on kesäkäytössä.

Alapiha, pihapiiri

Yläpihan kohdalla alempana rinteeseen välitasanteella peltojen keskellä sijaitseva pihapiiri. Kylän perimätiedon mukaan talon paikka 1720-luvulta. Talon vanhinta osaa lienee laajennettu 1800-luvun alussa. Kuisti rakennettu 1935. Hieno hirsinen aittarivi vuodelta 1896. Pihapiirissä myös uudehko navettarakennus. Kauempana savusauna. Avarat näkymät peltojen yli.

Alapiha on ollut kookkaan maataloustilan keskus. Suuri päärakennus on tyylikkäästi kunnostettu 1990-luvulla, jolloin on tehty mm. keskuslämmitys ja vesijohtoasennukset. Tuvassa on mahtavan leveät lattialankut. Tuvassa on otettu esille hirsipinta, mutta vanhoista seinämaalauksista on jätetty fragmentteja esille. Hyväkuntoinen, ylväs rakennus.

Väliä

Keskikokoinen pihapiiri pienellä kukkulalla Kansanahossa 1900-luvun alusta. Navetan kivijalka 1800-luvulta. Kaikissa rakennuksissa punamultamaalaus. Yhtenäisenä säilynyt kokonaisuus.

Riihen sivuosaa tukeva hirsi Havukkavaaran Laurilasta.

Räystäiden, nurkkien ja ikkunoiden yksityiskohtia Paiholan Mäkelästä.

Laurila, pihapiiri

Päärakennus 1800-luvun lopusta, nykyinen ulkoasu 1900-luvun alusta. Ikkunat uusittu 1950-luvulla vanhaan malliin käyttäen vanhoja laseja. Vuodelta 1784 olevan aitan ovirakenteen kaaressa havaittavissa ilmeisesti itäistä muotovaikutusta. Lohkokivistä tehty navetta vuodelta 1927. Riihi, halkovaja-liiteri ja sauna. Kaukomaisemat kauniisti kaartuvien peltojen yli. Maataloustilana pienehkö.

Laurila on hieno yhtenäinen pihapiiri, jonka rakennuskanta muodostaa noin 200 vuoden kaaren. Osoittaa, miten yhteensopivina niinkin pitkän ajanjakson aikana tehdyt rakennukset tehtiin. Miljöö ja rakennukset ovat säilyneet rakentamisajankohdan asussaan hyvin, vaikkakin osa avoimista aloista on metsittyneet.

Tyynelä, mökki

Havukkavaarassa oleva pieni yksihuoneinen mökki vuodelta 1902. Yhteensä kolme rakennusta, joista talon lisäksi sauna on kunnossa. Navetta on palanut. Talo sijaitsee pienellä kukkulalla.

Tyynelä on esimerkki vaatimattomasta pieneläjän pihapiirikokonaisuudesta. Kunnostusta rakennuksen henkeä kunnioittaen mökissä on tehty vuodesta 1979 lähtien. Navetan puutetta lukuunottamatta pihapiiri on yhtenäinen. Ympäristö on metsäinen.

Rakennuksissa on mielenkiintoisia yksityiskohtia, jotka kertovat ajankohdan rakennustekniikasta, rakennusten käytöstä ja elinkeinoista.

Erikoinen hirsirakenne Oksalan huvilasta Hirvirannassa.

Ullakoilla on rakennetekniikka säilynyt usein pelkistetyimmillään.

Muun muassa luokinpaininpuuna käytetty laite aitan seinustalla Vänskälässä.

Rinnesuo, mökki

Pikkumökki, jossa tupa ja kylmä porstua. Porstuassa ei välipohjaa. Rakennus siirretty Kulhosta 1900-luvun alussa. Piharakennukset purettu. Lähiympäristö metsittynyt.

Rinnesuo on pieni mökkiläisen asumus, joka antaa kuvaa ahtaista asumisolosta 1900-luvun alkupuolella. Rakennusta on korjattu ja pyritty ennallistamaan alkuperäiseen henkeen.

Haapala, navetta

Kivinavetta vuodelta 1867. Alaosa kiveä, yläosa hirttä. Seinien alaosat muurattu luonnonkivistä, nurkissa ja paikoin muuallakin käytetty liuskekiviä. Myös aitat ja lato 1800-luvun puolelta. Riihi. Päärakennus muutettu 1980-luvulla.

Mahtavan suuri navetta on poikkeuksellisen komea. Rakennuksen leveydestä johtuen yläpuolen hirsiosa on varsin korkea. Rakennukseen on tehty karjanhoidon jatkumisen edellyttämiä muutoksia ja korjaustöitä. Pihasta avautuvat laajat näkymät. Tilan takaa lähtee karjakujia.

Seppälä, paja

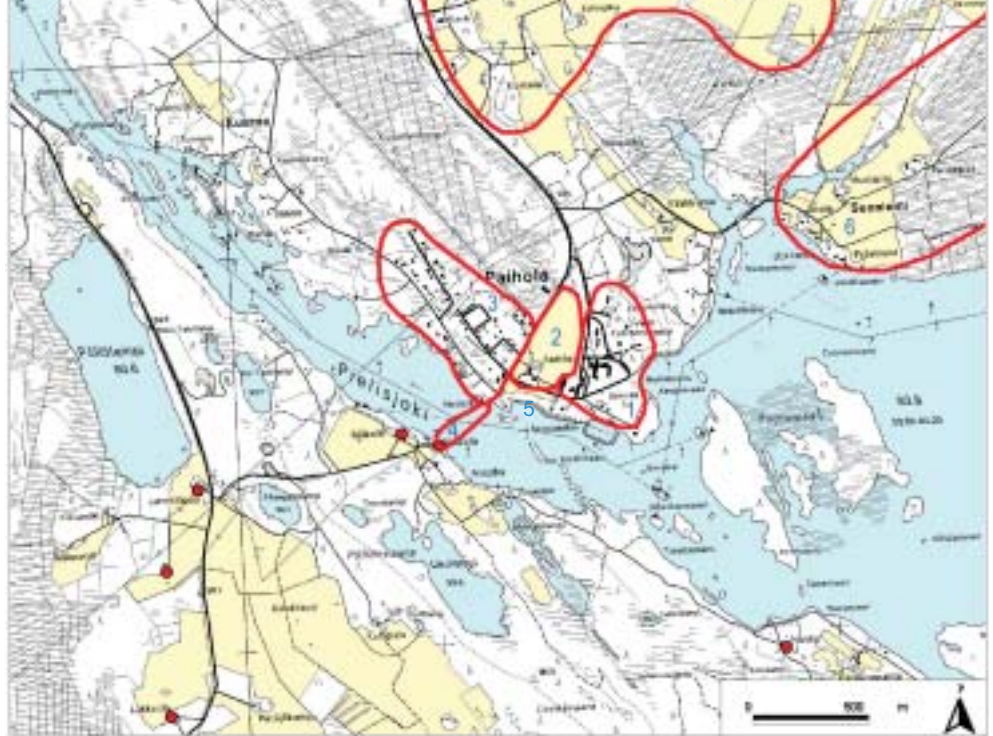
Pienuhkö maatalon pihapiiri, jossa erityinen huomio kohdistuu pajaan. Paja ilmeisesti 1900-luvun vaihteesta. Kunnostettu kyläläisten talkoilla käyttökuntoon (katto, lattia, palje ym.). Talon seinässä vuosiluku 1904. Riihi, aittoja, sauna. Kiviaitoja. Maisemia Pielisjoen suuntaan.

Paja on Selkien harvoja säilyneitä maatalouden liitännäistöiden rakennuksia ja siinä mielessä erityisen tärkeä. Pajassa on säilynyt myös esineistöä.

Ladot ovat osa uhanalaista perinneympäristöämme. Usein kevyesti tehdyt rakennukset ovat käyneet nykymaaloudessa lähes tarpeettomiksi.

Paihola

1. Sairaala-alue
2. Lukkarila ja peltoalue
3. Taajama-alue
4. Entinen lossipaikka
5. Entinen kanavan paikka
6. Suoniemen alue
7. Ahokkalan alue

PAIHOLA

Paihola on vanha, jo ainakin 1500-luvun ortodoksialjalta alkunsa saanut Pielisjoen rantakylä. Kylän keskus sijaitsi Suoniemessä, jossa on ollut myös kalmisto. Vahva perimätieto kertoo, että myös joen toisella puolella Kaisakanrannassa olisi ollut useita taloja.

Paiholan kylän kulttuurimaisemassa on monia vaiheita. Yksi vaiheista alkoi, kun liikemies Nils Ludwig Arppe aloitti sahaustoiminnan Paiholan alapuolisessa Kuurnankoskessa saatuaan siihen luvan 1832. Kuurnankosken saareen ja mantereen puolelle muodostui omaleimainen teollinen yhdyskunta, jonka tyväestä monet asuivat lähiseudulla torppareina ja mökkiläisinä. Asutustihentymä näkyy selvästi isonjaon kartoista. Sahan toiminta loppui 1840-luvulla.

Maisema ympärillä muuttui suuresti, kun siirtoväkeä asutettiin Paiholan ranta-asutuksen takaisille soille. Maan kuivatuksen jälkeen syntyivät nykyiset Paiholan avarat peltomaisemat.

Paiholan ja Kuurnan sairaalat ovat tuoneet kylälle elämää ja työtä 1950-luvulta lähtien. Merkittävä muutos maisemassa koettiin, kun 1970-luvun alussa valmistui Kuurnankosken voimalaitos ja sen yläpuolista veden pintaa nostettiin. Monia saaria ja niemenkärkiä jäi veden valtaan. Nykyinen Paihola sisältää monta ympäristön rakenne-elementtiä. Joki hallitsee maisemaa edelleen. Suuret sairaalarakennukset rannan tuntumassa ovat palanen muuta maailmaa maalaismiljöössä. Sairaalan viereen on vähitellen laajentunut pientaloaluetta, jossa suunnittelemattomuus näkyy;

alue on levinnyt tontti kerrallaan ilman suunnitelmaa. Laajoja tasaisia peltoalueita on edelleen käytössä. Joen eteläpuolella on myös muutamia taloja sekä peltoja. Merkkejä ympäristön historiasta on edelleen jäljellä, mm. rakennuksia ja rakennusosia kanavasta ja lossista.

Paiholan kehitys näyttää etenevän suhteellisen tasaisesti. Rantarakentamiseen näyttää olevan jonkin verran paineita. Suuri toiminnallinen muutos on, mikäli sairaalan toiminnot siirtyvät Joensuuhun.

Mäkelä

Vuonna 1896 rakennettu 2-kerroksinen talo Pielisjoen rannassa. Runsaasti koristeluja ja yksityiskohtia. Peltomaisemat. Joki lähellä, mutta puiden peittämänä.

Rakennuskokonaisuus on todella mielenkiintoinen ja poikkeuksellinen, mutta poissa käytöstä.

Kanavanvartijan talo

Rakennettu 1878, korjattu 1948, 1985 ja 2001. Sijaitsee aivan rannan tuntumassa. Vieressä jäänteitä pääosin veden alle jääneestä Paiholan kanavasta.

Vaalea pieni talo, jossa näkyy kanavarakennusten yhteydessä käytetyn ammattimaisen suunnittelun jälki.

Lukkarila

Suuri tilan pihapiiri Pielisjoen tuntumassa. Rakennettu 1800-luvulla, korjattu 1950. Peruskorjattu pakolaiskeskuksen käyttöön 2001. Ympäriällä talous- ja asuinrakennuksia.

Komea rakennus, joka on perusteellisesti korjattu uuteen käyttöön.

Navetta on perinteisen maanviljelystilan tärkein tuotannollinen rakennus. Tyypillisesti kontiolahtelainen navetta on tehty alaosan karjatilojen osalta kivistä. Yläpuolen heinäsuoja ja varastotila on tehty puusta, joko hirsi- tai lautarakenteisena. Navetat Lehtoista, kirkonkylältä, Mönnistä ja Jakokoskelta.

Varparanta.

PUSO, Romppala ja Rantakylä

Puso ja Romppala alkoivat muotoutua 1600-luvun lopulla Pielisjärven suurpitäjän osana. Talot ryhmittivät isossajaossa kolmelle taholle: Heraniemeen, pääkyläksi Pusonjärven eteläpuolelle ja lisäksi kahteen pieneen lähekkäiseen ryhmäkylään.

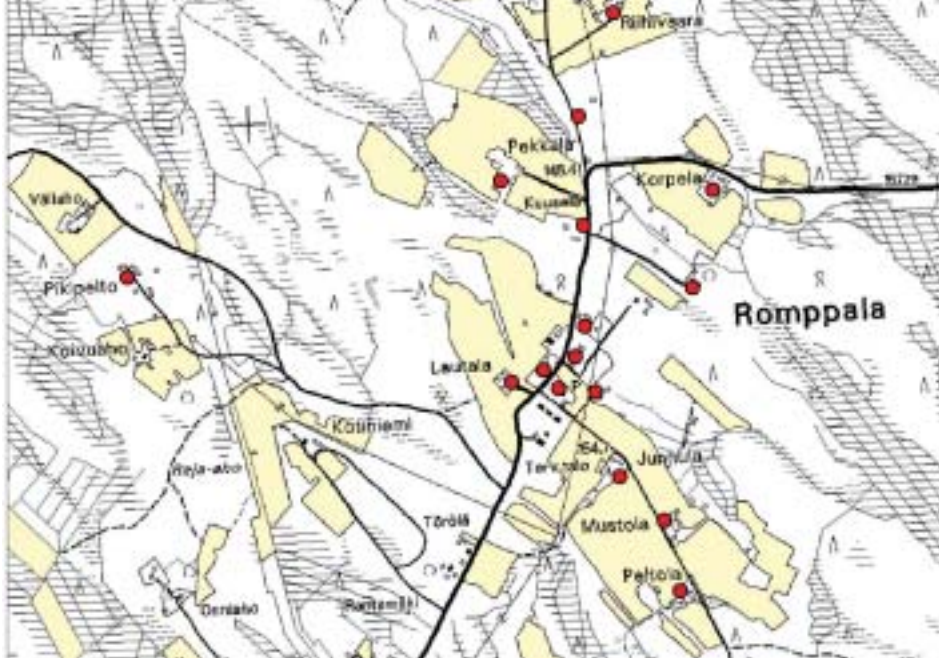
Romppalan pääkylä syntyi Romppalan mäelle ja sen ympärille verraten pienelle alueelle. Ennen Höytiäisen laskua Rantakylässä oli vähän asukkaita, sillä rantaa myötäilevä alava suo- ja korpimaasto ei antanut edellytyksiä viljelyn harjoittamiselle. Muutamia kantatiloja perustettiin Rantakyläänkin.

Jo 1750-luvulla jotkut Romppalan talolliset yhdessä polvijärveläisten kanssa yrittivät saada vesijättömaata viljelykäyttöön laskemalla Höytiäisen pintaa. Jo aloitettu kanavan kaivaminen keskeytettiin maaherran käskystä tulvavaaran perusteella.

1830-luvulla tehtiin tie Kontiolahdesta Juukaan, ja Romppalasta tuli Joensuuhun suuntautuvan hevosliikenteen läpikulkupaikka. Elokuussa 1859 Rantakylä sai uudet kasvot, kun Höytiäisen vesien laskeminen vihdoinkin toteutettiin. Järvi tyhjäntyi roimasti suunniteltua enemmän jättäen Rantakylällekin hedelmällisiä hiesusavimaita kuten myös lentohiekka-alueita ja kivikkoisia luotoja. Höytiäisestä vapautunut vesijättömaa teki Rantakylästä viireän maatalouskylän myöhempinä vuosikymmeninä.

Sodan jälkeinen aika toi Laatokan Karjalasta siirtolaisasukkaita, joista kymmenen perhettä sijoittui Rantakylään. Samaan aikaan myös monet Rantakylän kanta-asukkaat raivasivat itselleen lisää peltoa.

Romppala.

1950-60-lukujen vaihteessa Romppalan ja Rantakylän väkimäärä saavutti huippunsa. 2000-luvun alussa Romppala–Rantakylän alueella on muutamia lypsykarjatiloja, lihankasvatustiloja ja viljanviljelijöitä. Romppalassa toimineet 2 osuuskauppaa ja yksityinen kauppa lopettivat toimintansa vuosien 1970-84 välillä. 1990-luvulla lakkautuivat kylässä vuosikymmenet toimineet Osuuspankin ja Postipankin konttorit.

Kontiolahtien pohjoisissa kylissä on paljon harvaan asuttua aluetta, mutta myös eläviä kyliä ja asutusta. Romppalassa ja Pusossa on kauniita muutaman talon tai lähes erillään olevien talojen vaarakylä. Alavia järvenlaskualueiden viljelysseutuja on edelleen mm. Rantakylässä ja Venejoella. Asukkaiden vähentymisen vuoksi alueita uhkaa monin paikoin metsittyminen. Maisemallisesti merkittäviä ovat mm. Herajärven seudut ja Höytiäisen laskun hietikkoalueet.

Korpela

Suuri valkoinen lautavuorattu talo, jossa kauniita yksityiskohtia. Sisällä kivistä tehtyjä kamarinuuneja. Isokokoinen L-muotoinen kivi- ja hirsinavetta vuodelta 1926. Aitat ja piharakennuksia.

Poikkeuksellisen suuri ja komea talo ja kivinavetta sijaitsevat Romppalassa. Ympäristön peltoja hoidetaan.

aitat

Ruusukumpu, Pyytivaara.

Aitat ovat tyypillinen maalaismiljöön rakennuskohde. Aittoja käytettiin kesäkautena asuintiloina sekä ruoka-, vilja-, vaate- ja varastotiloina. Useimmiten kontiolahtelaiset aitat näyttävät olevan yksikerroksisia ja rivimuotoon rakennettuja. Usein aittaa on laajennettu lisäosilla tai kevyemmällä liitereillä. Myös kaksikerroksisia luhtiaittoja on kunnassa jonkin verran.

Apteekkitalo, kirkonkylä.

Riihivaara

Riihivaaran laella Romppalassa. Rakennettu 1880-1930. Ulkopuoli rimalautaa, tuvan sisäpinnat edelleen hirttä. Navetasta purettu osa. Latoja, kellari, sauna, riihi tallina.

Pihapiiri on avara ja hyvin hoidettu, samoin puutarha. Rinnepellot ovat käytössä. Näkymät ovat hyvät useaan suuntaan.

Mustola

Romppalan kylän harjanteella oleva pihapiiri. Korkea keltainen talo vuodelta 1922, kookas navetta ja muita rakennuksia. Entinen kestikievari.

Yhtenäinen pihapiiri sijaitsee kauniisti harjanteella. Päärakennusta on korjattu.

Yläpiha, Selkie.

POHJA

Pohjan rekisterikylä muodostaa oman historiallisen erikoisuutensa Kontiolahden kylien joukossa. Pohjan kylä perustettiin kaikista Kontiolahdella olevista Höytiäisen vesijättömaista, joten se ei

muodosta samalla tavalla perinteistä kylää kuin muut rekisterikylät useine pienempine kylineen. Kylässä on saaria ja alavia ranta-alueita, enimmillään kunnan pohjoisosassa.

72

piha- raken- nukset

Suuri kulmamuotoon rakennettu talousrakennusten yhdistelmä Kankivaarassa.

Eri aikakaudet, toiminnot, rakennusmateriaalit ja rikas mielikuvitus ovat tuottaneet monenlaisia rakennuksia palvelemaan tarpeita.

Hirvirannan huvilan omintakeinen hirsinen saunarakennus.

Kuusiniemi

Pikkumökki satamassa rakennettu 1880-90. Ollut Lavola & Lihl-sahan omistuksessa.

Sataman historiallisia rakennuksia, joka on pidetty kunnossa. Pienellä töyräällä rannan tuntumassa.

Venejoensuu, riihi

Katajarannalla olevan 1905-07 rakennetun talon riihi. Tila perustettu vesijätölle järven laskun jälkeen.

Selkeä perusmallinen riihi, jota ei ole ehditty ottaa muuhun käyttöön suurentamalla ovia tms. Riihtä on kunnostettu.

Venejoen rintamamiestalon

Talot muodostavat pienen rivikylän Varparannantien varressa. Hieman toisistaan poikkeavia 1 1/2 -kerroksisia tyyppitaloja pienine viljelyksineen.

Edustava ryhmä pienehköjä asutuskauden taloja ja pientiloja.

Oksala

Höytiäisen vesijättömaalla oleva huvilakokonaisuus, jossa myös liiteri- ja saunarakennukset. Rakennettu 1947, korjattu 1999 ja 2001. Koska sodan jälkeen laki kielsi vapaa-ajanasuntojen teon, tehtiin talon näköiseksi. Hirsirunko.

Erittäin hieno kokonaisuus, jonka kaikki rakennukset on tehty yhtenevällä, funktionalismia lähellä olevalla tyylillä. Loivat pulpettikatot. Saunassa hirret on tehty tasavarviin ulkopuoli viistettynä.

Selkien Yläpihan tiilinen sauna.

Romppalan Korpelan talousrakennusten yhdistelmä.

74

KULTTUURIYMPÄRISTÖN HOITAMINEN

Voimavarojen kohdistaminen

Kulttuuriympäristö, jota nyt arvostamme, on useimmiten syntynyt perustuen niukkuuteen, vuosisatoja kehittyneeseen rakennusperinteeseen sekä paikallisia olosuhteita taitavasti hyödyntävään maatalouteen. Rakennusten sijoittuminen maisemaan, rakennusmateriaalit ja tasapainoinen rakennustapa olivat osa ihmisen sopeutumista olosuhteisiin. Pitkään jatkuneen kehityksen kautta kestäväksi todettu muodostui myös esteettiseksi arvoksi.

Nykyinen energian käyttöön ja kulutukseen perustuva elämäntapa ei enää seuraa näitä reunaehtoja. Harmonisen ympäristön rakentaminen edellyttää nyt tietoista pyrkimystä ja yhteistä tahtoa.

Kulttuuriympäristö muuttuu jatkuvasti. Myös uusista kerrostumista löytyy säilytettäviä arvoja. Ihmisen vaikutus ulottuu väestön kasvun ja teknistymisen myötä yhä laajemmalle, lähes kaikkialle.

Lisääntyneet taloudelliset voimavarat ovat samalla sekä mahdollisuus että uhka ajatellen kulttuuriympäristöä. Toisaalta vanhoja miljöitä on varaa hoitaa, jos niin halutaan. Toisaalta meillä on varaa purkaa pieneksi tai vähäiselle käytölle jäänyt rakennus ja tehdä uutta tilalle.

Kaikki ovat osallisia

Uusi maankäyttö- ja rakennuslaki korostaa kaikkien kansalaisten osallistumismahdollisuuksia maankäyttöä ja rakentamista koskevissa asioissa. Laissa korostetaan, että kaikista suunnittelu- ja rakentamistoimista tiedotetaan mahdollisimman aikaisessa vaiheessa ja kaikki, joita asia koskee, voivat ottaa siihen kantaa.

Kunnan hallinnossa kulttuuriympäristö kuuluu monen hallintokunnan ja virkamiehen toimenkuvaan. Kunnanvaltuusto ja -hallitus sekä tekninen ja ympäristölautakunta sekä rakennusvalvonta joutuvat jatkuvasti tekemisiin ympäristöasioiden kanssa. Kulttuuriympäristön asiat sivuavat myös useiden kansalaisjärjestöjen ja -ryhmien toimialaa. Sellaisia ovat mm. kotiseutuyhdistykset ja kylätoimikunnat.

Tärkeätä osallistumisessa ja asioihin vaikuttamisessa on, että tietoa myös asioiden taustoista on tarpeeksi. Tietoa ja koulutusta tulisi olla saatavilla kaikilla tasoilla. Kulttuuriympäristöohjelmat ovat yksi osa tätä tiedon levittämistä. Muita mahdollisuuksia osallistumiseen ja tiedon levittämiseen ovat mm. kotiseututilaisuudet, kyläpäivät, paikallisretkeilyt, opaskarttojen ja esittelyvihkosten tekeminen, videokuvaus, valokuvaus jne.

Kaavoitus ja muu suunnittelu

Kaavoitusjärjestelmä on luotu tekemään rakentamisesta ja maankäytöstä suunnitelmallista ja hallittua. Yleispiirteistä maakunnan tason suunnittelua tekevät maakuntien liitot, mutta kunnat tekevät varsinaisen yksityiskohtaisen kaavoituksen alueellaan. Rantakaavoja voivat teetää myös yksityiset. Asemakaavalla määritellään taajamien liikenneverkon muotoutumisesta ja tilavarauksista mm. tekniselle huollolle ja erilaiselle rakentamiselle.

Kuntien vastuu kaavoituksesta on lisääntynyt. Kaavoja ei enää alisteta muiden viranomaisten hyväksyttäväksi, vaan tarvittava ohjailu tapahtuu mm. neuvottelujen avulla. Vaikka kunnan asukasluku ei muuttuisikaan, kasvaa rakentamiseen tarvittava maa-alue, sillä asumisväljyys lisääntyy elintason ja vaatimusten noustessa. Kun ennen pienessä talossa saattoi asua jopa yli 10-henkinen perhe, voi nykyisin isonkin talon asukkaita olla vain yksi tai kaksi.

Kasvat kunnat, kuten Kontiolahti, joutuvat tekemään merkittäviä päätöksiä ottaessaan uusia alueita rakentamiseen. Suunnittelussa joudutaan punnitsemaan monia erilaisia arvoja. Tutkittavia asioita ovat mm. liikenneyhteydet, maaperän rakennettavuus, palvelujen sijoittaminen ja maanomistusolot. Myös perinteisten maisemien ja vanhojen rakennusten suhteen joudutaan tekemään ratkaisuja. Historiallinen maisemarakenne ja olemassa olevien kohteiden selvittäminen on yksi suunnittelun tärkeimmistä lähtökohdista.

Katajamäki Selkiellä.

Uusia teitä rakennetaan tarpeiden ja uusien normien mukaisesti. Teiden linjauksissa tulee ottaa huomioon maiseman rakenne sekä tärkeät pihapiirit ja rakennukset. Vanhojen teiden parantaminen tulee kulttuurimaisema-alueilla tehdä siten, että niiden luonne ja suhde maisemaan ei oleellisesti muutu. Mahdollisuuksien mukaan tulee säilyttää vanha linjaus, raittimaisuus, korot ja leveys. Erityisen tärkeää on, ettei tien korko saa nousta, mikäli läheisyydessä on säilytettäviä rakennuksia.

Ollaan pihassa

Kontiolahden vanhat pihat ovat usein vaatimattomia. Harvalla pihalla on ollut merkittäviä istutussommitelmia ja piharakenteita, esimerkiksi muureja, tasoeroja ja polkuverkostoja. Vanhaa pihaa kannattaa kuitenkin tutkia tarkasti. Neuvontajärjestöjen ja lehtien avulla monet innostuivat tekemään ohjeiden mukaisia istutusjärjestelyjä ja hankkivat koriste- ja hyötykasveja, joista voi olla vielä jotakin jäljellä.

Kuivilla kankailla laikutusta ja muuta maan paljastusta tulisi välttää ohuen humuskerroksen ja jälkien erittäin hitaan paranemisen vuoksi. Näillä alueilla maisemalliset haitat säilyvät näkyvissä kauan. Koneellista muokkausta tulisi välttää myös kivisillä ja lohkareisilla mailla.

Metsämaan muokkausta ei pitäisi tehdä asutuksen ja kulkureittien varsilla. Muokatut maat eivät ole miellyttäviä virkistyskäyttäjien kannalta. Marja- ja sienisadot kärsivät yleensä muokkauksesta ja kulkeminen vaikeutuu.

Metsälaki edellyttää, että metsiä hoidetaan ja käytetään taloudellisesti, ekologisesti ja sosiaalisesti kestävästi. Sosiaalinen kestävyys tarkoittaa muun muassa metsien virkistys-, kulttuuri- ja maisema-arvojen huomioon ottamista. Siinä otetaan huomioon maisemallisesti tärkeät kohteet lähi- ja kaukomaisemassa.

Seudun asukkaille keskeisiä ja tärkeitä metsiä voidaan määrittää virkistys- tai maisemametsiksi.

Joka tapauksessa vanhan pihan kasvikanta on usein omanlaisensa. Liikennöitäville paikoille on kehittynyt sitkeiden kasvien alue, sivummalla saattaa olla karjan kaluamia köyhiä ketokasvustoja. Monilla pihalla on muita perinteisiä kasveja: marjapensaita, humalaa, hedelmäpuita, perennoja. Yhtenäisen ruohonleikkuun sijasta kannattaa tutkia, olisiko osa pihasta säilytettävissä muulla tavoin.

Kun piha-alueen hoidettavuutta halutaan parantaa pinnoitteilla, ollaan ongelman edessä: mikä sopii vanhan rakennuksen yhteyteen? Vanhastaan ei ollut käytettävissä kuin ehkä muutama laakea kivi portaan edustalle. Suuret betonilaatta-alueet tuntuvat vieraille, samoin asfaltti. Kesäasunon yhteydessä pärjätään useimmiten luonnonmukaisella kulutusta kestäväällä soranurmipinnalla. Kulkuväylillä voidaan käyttää muutamia pieniä noppa- tai mukulakiviä sekä sorapintaa. Ravan kulkeutumista voidaan estää porras- ja katosratkaisuilla sekä mm. rimoista tehdyillä jalkasäleiköillä. 1930-60-lukujen rakennuksiin soveltuu usein liuskekivistä tehty laatoitus.

Varovainen korjaaminen kannattaa

Kun rakennus on hyvin perustettu, sokkeli riittävän korkea, harjakatto kunnossa ja räystäästä pitkiä, ikkunat ja ovet kunnossa ja ilman kierto rakenteissa toimii, säilyy rakennus varsin pitkään jopa ilman mitään toimenpiteitä. Kuntoa on kuitenkin syytä tarkkailla säännöllisesti.

Varovainen korjaaminen ja kunnossapito ovat rakennuksen kannalta parasta. Vanhoilla rakennusosilla on antiikkiarvoa siinä missä esimerkiksi huonekaluillakin. Arvokkaat osat kannattaa mieluummin säästää kuin vaihtaa uusiin. Jos rakennusosan, esim. vanhan ikkunan, joutuu poistamaan, kannattaa osa kuitenkin laittaa talteen mahdollista myöhempää tarvetta varten.

Vanhassa rakennuksessa kaiken ei tarvitse olla vaaterissa eikä täyttää nykyajan normeja. Kulunut lattialankku kertoo talon historiasta eri tavalla kuin kiiltävä uusi parketti. Liian perusteellinen korjaus ei säilytä rakennuksen arvoa, vaan saattaa pikemminkin laskea sitä.

Rakennuksen korjaaminen kannattaa aloittaa kuntoselvityksen tekemisellä. Tällöin selvitetään kaikki rakenteet ja niiden kunto. Varsinainen kunnostuksen suunnittelu alkaa tämän jälkeen. Asiantuntevan suunnittelijan käyttäminen kannattaa ja on isoissa korjauksissa pakollistakin. Lainsäädännön mukaan rakennuksella pitää olla pääsuunnittelija, joka vastaa kaikkien

suunnittelun osa-alueiden yhteensovittamisesta. Ennen suunnittelun toimeksiantoa kannattaa suunnittelijaehdokkaita jututtaa ja ottaa selville, ovatko he soveliaita tehtävään ja kiinnostuneita tekemään työstä korjaussuunnittelua. Varsinkin pesu- ja wc-tilojen sijoittaminen sekä rakennusten laajentaminen ovat hyvin vaativia tehtäviä, joiden suunnitteluun kannattaa varata aikaa.

Perustusten ja kivirakenteiden kunto

Entisajan rakentajat valitsivat asumuksensa paikaksi kuivan maan, usein harjanteen tai ylärinteeseen. Vaikka paikan valinta ei sinänsä olisi epäonnistunut, pyrkii maan pinta nousemaan ja talo painumaan maahan. Ongelmaksi muodostuvat helposti liian lähelle maata ulottuvat puuosat ja maanpinnan kallistuminen kohti rakennusta.

Esimerkkejä matkailullisista kulttuuriperintökohteista

- Kiviniemen tila ja matkailukeskus Heraniemessä
- Kontiolahden kotiseutukeskus kirkonkylässä
- Jakokosken kanavamuseo
- vaaramaisematiet, mm. Mönni–Selkie
- Höytiäisen vesijätöt ja rannat, esim. Viereväniemellä

Tuulimylly ja kotiseutukeskus kirkonkylässä.

Jos rakennus on perustettu huonolle maaperälle, saattaa routa vaurioittaa perustuksia ja piippuja varsinkin, jos rakennus on jäänyt lämmittämättömäksi. Monesti maaperää pitäisi tästä syystä routaeristää.

Kontiolahdella kivirakentaminen on muualla kuin perustuksissa tyypillistä vain karjarakennuksissa, joista haluttiin tehdä kosteudenkestäviä. Vankat kiviseinät ovat varsin kestäviä, mikäli vain pohjamaa on riittävän hyvää. Kiviseinien vihollisia ovat routa ja katon vuotamisesta tuleva kosteus. Joskus kivet on saumattu niin heikolla laastilla, että vesi huuhtoo sitä pois. Toisaalta heikko kalkkipitoinen laasti on joustavaa, niin että se sallii kivien luonnollisen vähäisen liikkumisen ilman halkeilua.

Uunit ja piiput tehtiin 1900-luvulle asti kivistä savilaastilla muuraten. Kontiolahdella oli monin paikoin saatavissa liuskeista kiveä, mikä soveltui hyvin sekä tuvan uunien että pystyuunien tekemiseen. Paloturvallisuuden kannalta hankalin kohta on yleensä uunin takana olevien kivien liian tiivis liittyminen hirsiseiniin.

Tiilirakenteita on kunnassa varsin vähän. 1930-50-lukujen tiilirakennukset on yleensä rapattu kalkkilaastilla ja maalattu kalkkimaalilla. Ne ovat useimmiten säilyneet hyvin. Niiden korjauksissa ei saisi käyttää mitään vieraita materiaaleja, vaan perinteistä kalkkilaastia ja -maalaa. 1950-luvulta lähtien ovat lisääntyneet puhtaaksimuuratut tiiliseinät. Niiden hoidossa ei yleensä ole ongelmia.

Puurakenteiden korjaaminen

Puun lahovaurioiden syynä on aina kosteus. Kostumisen aiheuttajana on voinut olla maakosteus, sadevesi, kostea sisäilma tai putkivuoto. On oleellista tunnistaa vaurion aiheuttaja ja pyrkiä poistamaan se. Muutoinkin hirsirakennusten etelä- ja länsiseinät ovat kovilla auringon, sateen ja tuulen takia, pohjois- ja itäseinät taas ovat usein päässeet helpommalla.

Hirsirungon alimmat hirret joudutaan joskus vaihtamaan lahoamisen takia. Tämä ns. kengittäminen oli ennen hirsitalon luonnollista hoitoa ja toistui muutaman vuosikymmenen välein. Kengittämisen aikana rakennusta nostetaan tunkeilla. Uusi hirsi sovitetaan paikoilleen ja ylemmän hirren muoto merkitään varalla sen selkään. Hirsi veistetään sopivaksi. Kun hirsi asennetaan lopullisesti paikoilleen, laitetaan myös tilkkeet hirsien väliin. Kivijalan päälle laitetaan eristeeksi tuhta tai bitumihuopaa.

Kiviniemen tilan rakennuksia Heraniemessä.

Painunutta rakennusta voidaan oikaista nostamalla ja korottamalla sokkelia. Pullistumia voi korjata myös tukipuilla, följareilla, jolloin seinäosa kiristetään suoraksi kahden parrun ja pulttien avulla.

Tuulettuvan alapohjan eli ns. rossipohjan käyttöön liittyvät tiedot unohtuvat usein. Tuuletusluukut on tarkoitus pitää talvella kiinni ja kesällä auki. Myös liian monet ja liian tiiviit päällekkäiset rakennekerrokset, olivatpa ne missä rakennusosissa tahansa, saattavat aiheuttaa kosteusongelmia.

Hirsirunkoa korjataan ensisijaisesti aina puulla. Vieraita materiaaleja, kuten betonia, kevytbetonia tai muovia ei pidä käyttää. Huonoon kuntoon päässeen seinän voi luontevasti vuorata lautaverhouksella.

Painekyllästetyn puun käyttö on lähes aina hätävarjelun liioittelua. Jos rakenteet on oikein suunniteltu, pärjätään normaalilla puutavaralla.

Vesikatto suojaa

Varhaiset tuohi-, malka- ja lautakatot ovat tyystin hävinneet. Noin sadan vuoden ajan 1800-luvun puolivälistä 1950-luvulle asti elettiin pärekattojen valtakautta. 1930-luvun lopulla maaseudun asuinrakennuksista oli katettu päreellä yli 80 prosenttia. Loppuosalla oli huopakattoja, tiilikattoja tai sileästä pellistä tehtyjä saumattuja kattoja.

Tärkeintä rakennuksen säilymisen kannalta on, että sillä on pitävä sääsuoja eli toimiva katto. Kattomateriaalista riipuen kannatta harkita tapauskohtaisesti, onko syytä käyttää katteen alla nykyisin yleisesti käytettyä aluskatetta ja kondensiosuojaa.

Vanhojen rakennusten kattoja on viime vuosikymmeninä uusittu pellillä. Muovipinnoitettu pelti varsinkin voimakkaasti kuvioituna on ongelmallinen kateaine. Värit ovat usein kovia ja esim. tiilikuviot harhaanjohtavia ja perinteelle vieraita. Vanhojen rakennusten korjauksissa peltiä käytettäessä olisikin parasta käyttää saumattua peltikatetta tai matalaa pitkittäisprofilointia. Ulkonäön kannalta on useimmiten paras sinkitty pinta. Kirkas pelti saattaa aluksi säikäyttää, mutta se tummuu varsin pian. Harmaannuttuaan katto sopeutuu maisemaan kohtuullisen hyvin ja se voidaan tarpeen mukaan maalata tai pinnoittaa.

Katajamäen piharakennuksen kattoa muutetaan pärekatoksi kesällä 2003.

Joissakin kohteissa päre on edelleenkin hyvä kateaine. Se kestää oikein tehtynä yli 20 vuotta eli lähes saman kuin huopa- ja aaltolevykatteetkin. Tulisjallisiin rakennuksiin pärettä ei kuitenkaan kannata laittaa. Bitumihuopakate ja betoni- tai savitiilikatteet ovat edelleen moniin kohteisiin sopia materiaaleja.

Usein rakenteellisia ongelmia on aiheutunut ullakoiden ottamisesta käyttöön. Jos tuuletustila katon ja lämpöä eristävien rakenteiden välillä jää liian pieneksi, voi aiheutua rakenteiden kostumista. Ongelmia on tullut esiin varsinkin monimutkaisten kattojen taitekohdissa.

Polkuja maisemaan ja perinteeseen

Useilla merkityillä poluilla on opastettuja kulttuuriympäristökohteita, mm. seuraavilla:

- Jakkilan polku kirkonkylässä 1,5 km
- Satamalahden luontopolku 1 km
- kirkonkylän kulttuuri- ja luontopolku 4 km
- Jaamankierros, mm. Jaamankankaalla ja Puntarikoskella 47 km
- Joensuu–Koli -retkeilyreitti 63 km
- Kolvananuuron luontopolku 5 km
- Herajärven kierros 40 km

Kolvananuuro.

84

JÄLKISANAT
KONTIOLAHDEN
YMPÄRISTÖN
TULEVAISUUS

Jukka Halttilahti

Juuret kulttuurissa 85

Metsäisiä Pohjois-Karjalan ja Kontiolahden maisemia tarkastellessa voi kuvitella olevansa erämaassa, jota ihmiskäsi ei ennen nykyaikaa ole juurikaan koskenut. Tutkimustyö ja lähempi tarkastelu osoittavat kuitenkin, että ihminen on elänyt täällä jo vuosituhansia. Entisen Kontiolahden alueella olevat Kurapuron löydöt on esimerkiksi ajoitettu aikaan 6000 eaa; kirjallisia tietoja, rakennuksia ja peltoja on satojen vuosien takaa. Historiamme ei suinkaan ole niin lyhyt ja ohut kuin sen ennakkoluulojen mukaan kenties luulisi olevan.

Kulttuuriympäristö on historiallisen kehityksen tulosta ihmisen kajotessa luonnontilaiseen maisemaan ja muuttaessa sitä jollakin tavalla. Tuon kehityksen jälkiä on jäänyt ympäristöömme. Niitä ovat mm. erilaiset kaivannot, asuin- ja viljelypaikat, tiet ja rakennukset. Vanhimmat historialliset kerrostumat ympäristössämme ovat hyvin vähäisiä ja usein vaikeasti havaittavia. Uudempi kerrostuma on syrjäyttänyt entisen kokeakseen mahdollisesti vuorostaan myöhemmin saman kohtalon. Tekninen kehitys on voimistanut joka kerta tätä ilmiötä.

Viitteet historiasta on opittava näkemään. Merkkejä historiasta voi löytää pienistäkin yksityiskohdista: vanhasta tiepohjasta, kivijalasta, oudosta kumpareesta tai paikannimestä. Yllättävän usein näiden merkkien kohdalla kohtaa vähättelyä, "nehän ovat vain jotain vanhaa, käytöstä jäänyttä, merkityksetöntä".

Peira Federley

Ihmisellä on juuret historiassaan ja kulttuurissaan. Näitä juuria voi myös kasvattaa. Tämä voi tapahtua havainnoimalla, tutkimalla, kokemalla ja kunnioittamalla niitä merkkejä, joita historiasta on lähipiirissämme. Tämä korostaa myös ihmisen toimien vastuullisuutta. Ihmisen jäljet näkyvät kauan luonnossa, niin hyvässä kuin pahassakin. Hennot jäljet turmeltuvat ja häviävät helposti. Monia asioita ei voi enää palauttaa.

Koska joka tapauksessa iso osa historian jäljistä häviää syystä tai toisesta, kannattaa suojella ja säilyttää varsin paljon. Jälkiä kannattaa kunnioittaa. Kontiolahden kulttuuriympäristöohjelma ei pyri olemaan ohjelma sillä tavoin, että se määritteli tarkkaan, millä tavoin kulttuuriympäristöä kunnassa pitää hoitaa. Lähtökohta on ollut enemmänkin perustietojen antaminen taustoista siten, että kulttuuriympäristön merkitys tulisi selville ja asiaa edistäviä päätöksiä voitaisiin tehdä kulloinkin esillä olevissa kysymyksissä. Tämän vuoksi ohjelmassa ei ole haluttu antaa myöskään yksityiskohtaisia hoitosuosituksia kylille tai kohteille, vaan on haluttu pitäytyä edellä olevissa yleispiirteisissä ohjeissa.

Tarkastelemalla kulttuuriympäristökohteita voimme saada viitteitä siitä, miten nykyisinkin kannattaisi rakentaa. Kaikki vanhat rakennukset eivät käy kuitenkaan esikuviksi. Huonoa rakentamista on tehty ennenkin. Parhaita esimerkkejä seuraamalla saisimme osviittaa rakennusten hyvästä sijoittamisesta ilmastollisesti ja maisemallisesti sekä pihapiiriin nähden, selkeistä perusmuodoista, mittasuhteista ja materiaaleista. Voisimme samalla pohtia, kannattaisiko nykyisten, usein kertakäyttöisten materiaalien sijasta käyttää ehkä hieman kalliimpia, mutta aitoja, kestäviä ja kauniisti vanhenevia raaka-aineita kuten massiivipuuta, luonnonkiveä, tiiltä, kuparia ja rautaa.

Kulttuuriympäristöohjelman laa-
timisen yhteydessä järjestettiin
kyläkokouksia. Kuva Mönnistä
kesällä 2002.

Jukka Haltiahti

Merkki elävästä kylästä. Posti-
laatikot Selkiellä.

Kunnostajan kymmenen käskyä

- I Älä korjaa kunnossa olevaa, älä uusi korjattavissa olevaa. Paikkaa ja kunnosta.
- II Selvitä vaurion syy ja poista se. Korjaa vasta sitten, korjaa entiselleen.
- III Käytä samoja materiaaleja ja työmenetelmiä kuin ennenkin on käytetty. Älä kokeile uutuuksia.
- IV Säilytä vanha rakenne. Ellei se olisi kelvollinen, ei talosta olisi koskaan tullut vanhaa.
- V Jos voit, asu talossasi ennen kuin ryhdyt korjaamaan sitä. Ellei talosi riitä sinulle, vaihda mieluummin taloa.
- VI Älä käytä materiaaleja, joita et voi myöhemmin vaihtaa tai korjata. Älä laiminlyö huoltotöitä. Useimmat vauriot aiheutuvat huonosta hoidosta ja väärästä korjauksesta.
- VII Vanhojen rakennusten kauneus on niiden herkästi turmeltuvissa mittasuhteissa. Lämpöaloudelliset korjaukset eivät saa määrätä rakennuksen ulkonäköä. Useimmiten riittää rakenteiden tiivistäminen ja yläpohjan lisäeristys.
- VIII Hyväksy epäsäännöllisyyksiä, mutkia ja vinoutta, pientä epäkäytännöllisyyttä. Hyväksy tyylikerrostumia ja vanhanaikaisia ratkaisuja.
- IX Hylkää tyyli- ja materiaalijäljitelmät.
- X Hylkää haaveet alkuperäistämisestä. Palauttaminen onnistuu vain harvoin.

Jos sinulla on varaa rikkoa näitä käskyjä, sinulla on varaa rakentaa mielesi mukaan uusi talo. Kenelläkään ei ole varaa väittää, että satavuotias talo olisi huonosti rakennettu.

(Ihmisten talot / Museoviraston kiertonäyttely, Ulla Rahola 1989)

Miten tästä eteenpäin?

Seuraavassa on hahmoteltu edellä mainittujen ohjeiden lisäksi joitakin erillisiä toimia ja suuntaviivoja, joilla kulttuuriympäristön hoitoa voitaisiin Kontiolahdella edistää.

Kulttuuriympäristöjen inventointi ja muistitiedon keruu

Vaikka Kontiolahdella inventointiaineisto on laaja, huomattiin työn yhteydessä, ettei tietoa kohteista ole vielä kukaan riittävän kattavasti. Myös ympäristöön liittyvän muistitiedon ja konkreettisen aineiston keruu olisi aiheellista.

Kunnan kulttuuriympäristötyöryhmän perustaminen

Kulttuuriympäristö kuuluu kaikille, mutta hallinnollisesti ei välttämättä kenellekään. Kokoamalla laaja yhteistyöfoorumi kunnan kulttuuriympäristöasioita pohtimaan voitaisiin välittää tietoa ja saada aikaan yhteisiä näkemyksiä asioista. Työryhmään tulisi kuulua luottamus- ja virkamiehiä sekä järjestöjen ja kylien edustajia. Virkamiehistä tulisi määrätä työryhmälle valmistelija-sihteerin. Työryhmän voi nimetä kunnanhallitus. Työryhmä ei olisi päättävä, vaan tarkkaileva, koordinoiva ja ohjaava elin.

Kaavoitus, kyläsuunnittelu, liikenneympäristöjen hoito

Kulttuuriympäristön näkökulman tuominen oleelliseksi näkökulmaksi kaikkiin näihin suunnitelmiin ja niiden toteutukseen niin luottamus- ja virkamiesten kuin konsulttienkin osalta.

Rakennetun ympäristön hoitaminen

Rakennusten, pihapiirien ja kyläympäristöjen hoitaminen ja hoidon tukeminen tapahtuipa se sitten yksityisten, kunnan, yhteisöjen tai vapaaehtoistyön toimesta.

Viljelysmaisemien ja perinnemaisemien hoitaminen

Avointen maisematilojen säilymisen turvaaminen kaikilla käytössä olevilla toimilla. Perinnemaisemien esilleotto ja opastaminen. Maaseudun asuttuna ja viljeltyinä säilymisen tukeminen.

Kontiolahden kunta on perustettu vuonna 1873. Asukkaita on noin 12000. Asukasmäärä on lisääntynyt yhtäjaksoisesti noin 25 vuotta. Kunnan pinta-ala on 1030 km². Elinkeinorakenne on monipuolinen. Suurin työnantaja on Perlos Oyj, joka työllistää yli 1100 henkeä.

Maiseman ja luonnon monimuotoisuuden huomioonottaminen metsänhoidossa

Mm. vanhojen raunioiden, herkkien ranta- ja reuna-alueiden huomioiminen metsänhoidossa. Kevyet metsäpohjien muokkausmenetelmät.

Virkistysalueiden ja -reittien kehittäminen

Kulttuuriympäristökohteet ovat merkittäviä sisältöisiä virkistyskohteissa. Vähäisetkin kohteet voivat toimia virkistysalueilla mm. maamerkkeinä.

Maaseutumatkailun edistäminen

Kulttuurimaisema ja -ympäristö ovat luonnon ohella merkittävimpiä matkailun vetovoimatekijöitä. Huolenpito kulttuuriympäristöstä koituu koko matkailuelinkeinon hyväksi.

Vanhojen koriste- ja hyötykasvien viljelyn elvyttäminen

Perinnepihojen oleellinen osa on sovelias kasvillisuus. Paikallisia lajeja tulisi säilyttää rikastuttamassa ympäristöä.

Maisema- ja ympäristötaide

Taiteen avulla voidaan tuoda esiin ympäristöllisiä näkökulmia, ennallistaa tai korostaa huonosti näkyviä tai kadonneita kohteita.

Ympäristökasvatus, tiedottaminen, esitteet, näyttelyt

Kaikenlainen kulttuuriympäristötiedon lisääminen lisää myös mielenkiintoa ja myötämielisyyttä asiaa kohtaan.

Kotiseutu- ja kylätoiminnan sekä muun paikallistoiminnan tukeminen

Paikallisesti toimivat yhdistykset ovat usein parhaita asiantuntijoita, tiedon levittäjiä ja paikallistoimijoita. Näiden toimintaa tulee tukea.

Kontiolahti on itsenäinen, viihtyisän ja luonnonläheisen asumisen, laadukkaan ympäristön ja hyvien palveluiden kunta. Palveluiden tuottaminen ja elinkeinopolitiikka hoidetaan yhteistyössä ja verkostoituneena Joensuun seudun muiden kuntien ja eri yhteisöjen ja yritysten kanssa.

(Ote kunnan strategiasta)

Kaikessa Kontiolahden kunnan toiminnassa otetaan huomioon ympäristöasiat ja kestävä kehitys. Ympäristöasioista huolehtiminen on osa kunnan luonnollista toimintaa ja se vaikiinnutetaan kunnan normaaliin toimintaan.

(Ote kunnan strategiasta)

90

TAUSTATIETOA

Kansainvälisiä suuntaviivoja

Suomi on sitoutunut noudattamaan erilaisia kulttuuriympäristöjä koskevia kansainvälisiä sopimuksia ja suosituksia. Näitä ovat laatineet mm. YK, Euroopan neuvosto ja Euroopan Unioni.

Euroopan neuvoston sopimuksia

- Euroopan kulttuuriyleissopimus 1954
- sopimus Euroopan rakennustaiteellisen perinnön suojelemisesta 1985
- sopimus Euroopan arkeologisen perinnön suojelemisesta 1992
- Euroopan maisemien yleissopimus 2000

Unescon sopimuksia

- *Maailmanperintösopimus* eli yleissopimus maailman kulttuuri- ja luonnonperinnön suojelemisesta 1972
- yleissopimus kulttuuriomaisuuden suojelusta aseellisen selkkauksen yhteydessä 1954
- useita muita suosituksia

ICOMOSin julistuksia (International Council of Monuments and Sites)

- kansainvälinen julistus kulttuurimonumenttien suojelusta ja restauroinnista 1964
- julistus historiallisten puistojen ja puutarhojen suojelusta 1982
- julistus historiallisten kaupunkien ja kaupunkimaisten alueiden suojelusta 1987
- julistus arkeologien perinnön suojelusta ja hoidosta 1990

Lainsäädäntö luo puitteet

Kulttuuriympäristöä koskevia määräyksiä on mm. seuraavissa: maankäyttö- ja rakennuslaki sekä vastaavat asetukset, rakennussuojelulaki, asetus valtion omistamista rakennuksista, kirkkolaki, muinaismuistolaki sekä laki ja asetus ympäristövaikutusten arvioinnista.

Perustuslain mukaisesti vastuu luonnosta ja sen monimuotoisuudesta, ympäristöstä ja kulttuuriperinnöstä kuuluu kaikille. Julkisen vallan on pyrittävä turvaamaan jokaiselle oikeus terveelliseen ympäristöön sekä mahdollisuus vaikuttaa elinympäristöään koskevaan päätöksentekoon.

Ympäristöhallinnon laissa on säädetty tehtävistä, joihin kuuluu mm. kestävä kehityksen ja ympäristön kauneus- ja kulttuuriarvojen säilymisen edistäminen. Ympäristökeskuksen tehtäviin kuuluu lisäksi edistää kulttuuriympäristön hoitoa ja kulttuuriperinnön vaalimista.

Maankäyttö- ja rakennuslaki edellyttää kaavoituksen lähtökohdaksi tarkkoja perusselvityksiä, joista keskeisiksi ovat käytännössä muodostuneet kulttuuriympäristöä koskevat selvitykset ja niihin liittyen inventointien tarve, selvitykset hankkeen toteuttamisen vaikutuksista kulttuuriympäristöön ja -maisemaan, rakennettuun ympäristöön tai kaupunkikuvaan.

Maankäyttö- ja rakennuslain tavoitteena on myös turvata jokaisen osallistumismahdollisuus ja vuorovaikutus asioiden valmisteluun sekä avoin tiedottaminen käsiteltävinä olevista asioista.

Kaavoitetuilla alueilla olevien kohteiden suojeleminen tapahtuu pääsääntöisesti kaavan suojelelmääräyksillä.

Rakennussuojelulaki voi suojella kohteita myös kaava-alueiden ulkopuolella. Suojelualoitteen ympäristökeskukselle voivat tehdä rakennuksen omistaja, rekisteröity yhdistys tai viranomaiset. Valtion omistamien rakennusten suojelusta säättää oma asetus. Merkittävien rautatieasemien ja asema-alueiden säilyttämiseksi ja suojelemiseksi on oma sopimuksensa.

Pohjois-Karjalain museo

Heikki ja Ulla Laitisen pirtti Puntarikoskella noin vuonna 1900.

Muinaismuistolaki suojelee ilman erillistä päätöstä tai toimenpidettä automaattisesti kaikki kiinteät muinaisjäännökset. Niitä ovat muun muassa muinaiset asuinpaikat, kalmistot, uhrikivet, linnavuoret, sillat ja kulkutiet sekä kiinteät luonnonesineet, joihin liittyy historiallisia tapahtumia. Museovirasto tutkii, hoitaa ja merkitsee muinaisjäännökset. Niihin kohdistuvat toimenpiteet ilman lupaa ovat kiellettyjä. Paikallisella taholla Museoviraston apuna toimivat maakuntamuseot.

Väliillisesti kulttuuriympäristön suojeluun voivat vaikuttaa myös mm. tielaki, luonnonsuojelulaki, ympäristönsuojelulaki, vesilaki ja maa-aineslaki ja -asetus, metsälaki ja ympäristövaikutusten arviointimenettely.

Valtakunnalliset näkökulmat

Valtioneuvosto on tehnyt periaatepäätöksen 1995 valtakunnallisista arvokkaista maisema-alueista ja maisemanhoidon kehittämisestä (Maisema-alueueryhmän mietintö, osa II, Arvokkaat maisema-alueet). Päätöksessä todetaan maisemallisiin alueisiin liittyvät arvot ja elinvoimaisen maaseudun merkitys kulttuurimaisemien hoitamisessa ja vaalimisessa. Maisemanhoitoon sovellettavina menettelytapoina korostetaan avointen viljelymaisemien turvaamista, rakennussuojelutoimenpiteitä, maankäytön suunnittelua, tiedotusta, neuvontaa ja koulutusta.

Valtioneuvoston arkkitehtuuripoliittisen ohjelman tavoitteena on muun muassa, että kaikissa kunnissa suoritetaan rakennusperintöinventoinnit, maakuntamuseoihin lisätään rakennushistorian asiantuntijoita, arkkitehtuurikasvatusta vahvistetaan, kuntien päättäjäille ja virkamiehille annetaan koulutusta aiheesta.

Rakennusperintöstrategia ja sen toimenpideohjelma on valtioneuvoston 2001 hyväksymä toimintaohjelma. Niissä käsitellään suojeltavia kohteita ja niiden hoitoa, hoidon resursseja, alan vastuu- ja tehtäväjakoa, rakennussuojelun edistämistä, suojelun tukimuotoja, seuranta- ja arvonlisäyksen lisäämistä.

Valtioneuvoston 2001 hyväksymät valtakunnalliset alueidenkäytön tavoitteet (VAT) ovat muodostuneet tärkeäksi osaksi maankäyttö- ja rakennuslain mukaista ohjausjärjestelmää. Tavoitteiden yhden keskeisen osa-alueen muodostavat *Kulttuuri- ja luonnonperintö, virkistyskäyttö ja luonnonvarat*. Erityisesti tavoitteet tulee ottaa huomioon maakuntakaavoituksessa, mutta niillä on keskeinen merkitys myös kuntien kaavoituksessa.

Maakunnallinen taso

92

Maakuntaliitto tekee selvityksiä kulttuuriympäristöistä ja sijoittaa näitä tietoja maakuntaa koskeviin suunnitelmiin ja hankkeisiin.

Vuonna 2000 julkaistun Itä-Suomen läänin arkkitehtuuripoliittisen ohjelman tavoitteena on mm. rakennusperinnön hoidon ja tutkimuksen kehittäminen maakunnallisella ja paikallisella tasolla.

Yhteistyötahoja hallinnossa

Ympäristöministeriö ja sen alaisuudessa toimivat 13 alueellista ympäristökeskusta vastaavat muun muassa hyvän elinympäristön ja yhdyskuntarakenteen kehittämisestä, alueiden käytöstä sekä kulttuuriympäristön ja rakennusperinnön säilymisestä.

Suomen ympäristökeskus on valtakunnallinen ympäristöalan tutkimus- ja kehittämiskeskus, joka mm. kehittää ja ylläpitää valtakunnallisia rekistereitä viranomaisten tarvitsemaan käyttöön.

Opetusministeriön alaisina toimivat mm. Museovirasto ja valtion taidetoimikunnat. Opetusministeriön kautta hoidetaan myös avustuksin ympäristökasvatusta ja kulttuuriympäristön ja rakennusperinnön hoitoa.

Museovirasto vastaa muinaisjäännosten, rakennetun kulttuurihistoriallisesti arvokkaan ympäristön ja muun kulttuuriomaisuuden suojelusta ja inventoinnista. Museovirastolla on mahdollisuus siirtää toimivaltaansa muinaismuistolain mukaisissa ja rakennusperinnön hoitoon liittyvissä tehtävissä maakuntamuseolle.

Maakunnalliset työ- ja elinkeinokeskukset tekevät monia toimenpiteitä, jotka koskiessaan työtä ja elinkeinoja koskevat myös ympäristöä.

Avustuksia ja tukia

Kulttuuriympäristön ja rakennusperinnön hotamiseen tarkoitetut tuet voidaan jakaa kansallisiin ja EU:n kautta haettaviin. Tuet edellyttävät hakijalta myös omaa panostusta.

Ympäristökeskuksen kautta myönnettävä rakennusperinnön hoitoavustus on tarkoitettu kohteiden ja niiden ympäristön kunnossapitoon, suojeluun ja parantamiseen sekä säilyttämisen edellyttämiin selvityksiin. Avustusta voidaan myöntää yksityisille, yhteisöille sekä kunnille.

Kunnille, jotka ovat laatimassa yleiskaavaa mm. kulttuuriympäristön, rakennetun ympäristön, maiseman tai luonnonsuojelun kannalta merkittävälle alueelle, voidaan myöntää yleiskaava-avustusta. Avustuksen myöntää alueellinen ympäristökeskus kunnan hakemuksesta.

Museoviraston avustuksia rakennusperinnön hoitoon myönnetään ensisijaisesti suojeltuihin kohteisiin, sisätilojen korjauksiin, museoihin tietyin rajoituksin ja ulkovaipan korjauksiin tapauksissa, joissa rakennuksen tai kohteen arvo on merkittävä.

Suomen kotiseutuliitto myöntää avustuksia seurantaloiden kunnostamiseen.

Maaseutuelinkeinolain mukaisista lainoista ja avustuksista päättää paikallisen TE-keskuksen maaseutuosasto.

Työministeriö myöntää työllisyysperusteista valtionapua kuntien, kuntainliittojen ja muiden yhteisöjen investointeihin, jotka voivat olla myös kulttuuriympäristöä koskevia.

Kontiolahden kulttuuriympäristöohjelman lähteitä

- Arvokkaat** maisema-alueet, Maisema-aluetyöryhmän mietintö II, Ympäristöministeriö, Ympäristönsuojeluosasto, Mietintö 66/1992, 1993
- Elsinen**, Pertti: Kontiolahden varuskunnan historia, 1976
- Grönlund**, Anne, Lehtelä, Markku, Luotonen, Hannu, Hakalisto, Sirkka: Pohjois-Karjalan perinnemaisemat, Alueelliset ympäristöjulkaisut 61, 1998
- Halttilahti**, Kotanen, Luotonen: Pohjois-Karjalan vaaramaisemaselvitys (julkaisematon), 2003
- Höytiäisen** viittateiltä, Kontiolahden seurakunnan juhlakirja, 1981
- Holopainen**, Jari, Kärkkäinen, Sirpa, Vänskä, Tarja: Lehmon osayleiskaava-alueen ympäristöselvitys, 1993
- Holopainen**, Jari, Kärkkäinen, Sirpa, Vänskä, Tarja: Selkien maisema- ja ympäristöselvitys, 1993
- Itä-Suomen** arkkitehtuuripoliittinen ohjelma, 2000
- Kankainen**, Jorma: Maakunnan maalinnoitteet, 1999
- Kankainen**, Jorma: Salpalinjaa Kontiolahdella, 2002
- Karjalan** vaaroilta, Pohjoiskarjalainen lukemisto, toim. O. I. Laine, Pohjois-Karjalan maakuntaliiton julkaisuja n:o 27, 1966
- Karttunen**, K. I.: Saimaan vesistön höyrylaivaliikenteen 100-vuotishistoria, 1945
- Käyhkö**, Pirjo: Pohjois-Karjalan järvenlaskut, Pohjois-Karjalan vesi- ja ympäristöpiirin monisteita n:o 6, 1994
- Lappalainen**, Ari: Kalastuskulttuuri muuttuvassa yhteiskunnassa, Kalastusmuseoyhdistyksen julkaisu 13, 1998
- Lappalainen**, Ari: Höytiäisen selkäsaaristo, 1992
- Lievonen**, Mirja: Kontiolahden vaara- ja järvikylät, TKK arkkitehtiosaston julkaisuja 1995/20, 1995
- Lilius**, A.: Tilattoman väen oloista Kuopion läänissä, 1888
- Lyytikäinen**, Ari: Kulhon osayleiskaava-alueen luonto- ja maisemaselvitys, 1993
- Matikainen**, Erkki: Elämän ja leivän Ristisaari, 2000
- Muistojen** Kontioniemi, Kontiolahden kyläosuuskunta ja Kontioniemen kyläyhdistys ry, Joensuu yliopisto, 1999
- Muistojen** Kontioniemi 2, Kontioniemen kyläyhdistys ry, 2000
- Muistojen** Kontioniemi 3, Kontioniemen kyläyhdistys ry, 2003
- Myllyselvitys** 1996, Pohjois-Karjalan ympäristökeskus, 1996
- Onttolan** luonto- ja maisemaselvitys, Kontiolahden kunta, Jaakko Pöyry Infra, 2001
- Paananen**, Minna: Mönnin maisema- ja ympäristöselvitys, 1994

Hyviä vanhan rakennuksen korjaajan tietolähteitä ovat Museoviraston korjauskortit ja rautatierakennusten korjausohjeet, joissa kerrotaan seikkaperäisesti, kuinka vanhaa voidaan korjata rakennuksen arvoja kunnioittaen.

Paananen, Minna: Jakokosken maisema- ja ympäristöselvitys, 1994
Paihola – ei hullumpi kylä, Kontiolahden kyläyhdistys ja Kontiolahden kyläosuuskunta, 2002
Paulaharju, Samuli: Karjalainen sauna, 1982
Paulaharju, Samuli: Karjalainen talo, 1983
Pilkon alueen luonto- ja maisemaselvitys, Kontiolahden kunta, Jaakko Pöyry Infra, 2000
Puntarikosken luonto- ja maisemaselvitys, Kontiolahden kunta, Jaakko Pöyry Infra, 2001
Pohjois-Karjala, Pohjois-Karjalan maakuntaliiton julkaisuja n:o 13, 1955
Pohjois-Karjalan kulttuuriympäristö, Pohjois-Karjalan seutukaavaliitto julkaisu A13, 1974
Pohjois-Karjalan kulttuurimaisemainto, Pohjois-Karjalan seutukaavaliiton julkaisu A55, 1990
Pohjois-Karjalan järvenlaskut, Pohjois-Karjalan vesi- ja ympäristöpiiri, 1994
Rakennettu kulttuuriympäristö, Museoviraston rakennushistorian osaston julkaisuja 16, 1993
Riukuaita ja pärekatto, Opas perinteisestä rakentamisesta, Maa- ja kotitalousnaisten keskuksen julkaisuja n:o 180, 2001
Ryppö, Liisa: Kontiolahden historia 1870-1970, 1984
Saloheimo, Veijo: Pohjois-Karjalan asutusmuodot 1600-luvulla, 1971
Saloheimo, Veijo: Pohjois-Karjalan asutusmuodot 1600-luvulla, Kylä- ja pitäjäkartat, 1971
Selkien osayleiskaava, Kontiolahden kunta, 1995
Selkien vaaroilta, Kontiolahden kyläosuuskunta, Selkien perinnepiiri, 1999
Suomen arkkitehtuuripoliittinen ohjelma, 1999
Suomen teiden historia 1, Tie- ja vesirakennushallitus, Suomen tieyhdistys, 1974
Suontama, Antti: Kontiolahden ympäristöohjelma, 2001
Teknillistä Pohjois-Karjalaa, Pohjois-Karjalan insinööriyhdistys, 1950
Tienraivausta Pohjois-Karjalassa 1550-1990, toim. Matti Turunen, Tiemuseon julkaisuja 14, 1996
Tuokko, Metsän parantajat kansakunnan asialla 1908-1988, 1992
Tuomi, Maija-Liisa: Suur-Liperin historia, 1984
Unohtumaton Utra, Utran historia- ja perinnekirja, toim. Erkki Myller ja Unto Martikainen, 2000
Vaara lampien välissä, Pyytivaaran kylätoimikunta, 2000
Valanto, Sirkka: Suomen rautatieasemat vuosina 1857-1920, Museovirasto, Rakennushistorian osasto, julkaisu n:o 11, 1/1982
Vesajoki, Heikki, Kilpiäinen, Antti: Kontiolahti – Kontioniemi, Luonto – ympäristö – maisema, 1992
Ympäristön tila Pohjois-Karjalassa, Pohjois-Karjalan ympäristökeskus, 1996

Myös rakennusta voi lukea. Entisen asukkaan merkintöjä hirsiseinässä Laurilan talossa.

Osmo Karttunen

KASKESTA KASVUUN

Kontiolahti on osallistunut Pohjois-Karjalan ympäristökeskuksen hallinnoimaan EU-rahoitteiseen Rakennusperintö kunniaan Pohjois-Karjalassa -hankkeeseen. Työn tuloksena on laadittu Kontiolahden kulttuuriympäristöohjelma, "Kaskesta kasvuun".

Ohjelma on tilannekatsaus Kontiolahden kulttuuriympäristöstä. Ohjelma ei ole suunnitelma, vaan perusta sen luomiselle. Näkökulman avartamiseksi työtä on tehty yhteisvoimin. Ohjelmanlaatijoiden ja ohjausryhmän lisäksi kuntalaiset ja asukkaat on kutsuttu mukaan järjestämällä muun muassa kyläiltoja.

EUROOPAN YHTEISÖ
RAKENNERAHASTOT

POHJOIS-KARJALAN
YMPÄRISTÖKESKUS

KONTIOLAHDEN KUNTA